TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK HUKUK TARİHİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tezi

Furkan DEMİR

Ankara- 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK HUKUK TARİHİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans Tezi

Furkan DEMİR

Doç. Dr. Belkıs KONAN

Ankara- 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

TÜRK HUKUK TARİHİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Belkıs KONAN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1- Doç. Dr. Belkıs KONAN	
2- Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN	
3- Dr. Aybars PAMİR	

Tez Savunması Tarihi:

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Belkıs KONAN danışmanlığında hazırladığım "TÜRK HUKUK TARİHİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ (Ankara- 2020) " adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih:

Furkan DEMİR

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

TÜRK HUKUK TARİHİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ ii
İÇİNDEKİLER iv
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNCE VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

1. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ 3
   1.1. Temel Hak ve Özgürlük Kavramlarına Genel Bir Bakış 3
   1.2. İfade Özgürlüğünün Tanımı ve Unsurları 3
   1.2.1.Tanımı 5
   1.2.2. Unsurları 6
      1.2.2.1. Düşünce Özgürlüğü 6
      1.2.2.2. Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü 9
      1.2.2.3. Haber veya Görüş Alma ve Verme Özgürlüğü 10
2. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KAPSAMI 11
3. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANMASI 14
   3.1. Sınırlama Sebepleri 15
   3.2. Ölçülülük ve Kanunilik İlkesi 17
4. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KORUNMASI 18

İKİNCİ BÖLÜM

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

1. BASIN KAVRAMI 23
2. BASIN VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ İLIŞKISI 27
3. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARIHÇESI 29
   3.1. Basının Tarihsel Süreci 29
      3.1.1. İngiltere 34
      3.1.2. Fransa 37

3.1.3. Amerika Birleşik Devletleri 39
3.1.4. Diğer Avrupa Devletlerinde 40
4. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KAPSAMI VE UNSURLARI 44
4.1. Haber ve Bilgilere Ulaşma Hakkı 46
4.2. Haber ve Bilgileri Yorumlama Hakkı 47
4.3. Haber ve Bilgileri Basma ve Topluma Yayma Hakkı 48
5. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜYLE ÇATIŞAN BAZI HAKLAR 48
6. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANDIRILMASI 49
6.1. Kişilik Haklarının Korunması 51
6.2. Kişilik Haklarının İhlali Kapsamında Hukuka Uygunluk Nedenleri 52
7. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ KARŞISINDAKI BAZI ENGEL DURUMLAR 53
7.1. Sansür 54
7.2. Tekelleşme 56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK HUKUK TARİHİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

I. İSLAMIYET ÖNCESI TÜRK DEVLETLERINDE DÜŞÜNCEYI İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ 57
1.1. İslam Hukukunda İfade Özgürlüğü 63
1.2. Osmanlı Devletinde Basın Özgürlüğü 75
1.2.1. Osmanlı Devletinde Matbaadan Önceki Dönemde İfade Özgürlüğü 75
1.2.2. Matbaanın Osmanlı Devletine Girmesi ve İlk Gazeteler 82
1.3. Osmanlı Basın Tarihindeki İlk Gazeteler 86
1.4. Takvim-i Vekayi 88
1.5. Ceride-i Havadis 90
1.6. Tercüman-ı Ahval 92
1.7. Tasvir-i Efkâr 95
1.8. Taşra Gazeteleri 97
1.9. Diğer Gazeteler 98
1.10. Osmanlıda Mizah Basını 103

2. TANZIMAT DÖNEMI 108
3. MEŞRUTIYET DÖNEMI 116
3.1.1. II. Abdülhamit Döneminde Basın 116
3.1.2. II. Abdülhamit Döneminde Basında Sansür 123
3.1.3. Basın Özgürlüğü Nedeniyle Yaşanan Sürgünler 136
3.1.4. Döneme İlişkin Genel Değerlendirmeler 140
3.1.4.1.Yararcı Bakış Açısıyla Yapılan Değerlendirmeler 140
3.1.4.2. Eleştirel Bakış Açısıyla Yapılan Değerlendirmeler 143
3.2. II. Meşrutiyet Dönemi 153
4. 1921 ANAYASASI DÖNEMI 157

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. 1924 ANAYASASINDA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ 161
1.1. Takrir-i Sükun Kanunu 162
1.2. 1931 Tarihli Matbuat Kanunu 164
1.3. Çok Partili Dönemde Yaşanan Gelişmeler 1946-1960) 167
2. 1961 ANAYASASI DÖNEMINDE (1961-1982) 171
3. 1982 ANAYASASI DÖNEMINDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ 176
4. GÜNÜMÜZ MEVZUATINDA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ ANLAMINDA YER ALAN BAZI DÜZENLEMELER 177
4.1. Danimarka Anayasası 181
4.2. Federal Alman Anayasası 181
4.3. İtalya Anayasası 181
4.4. Hollanda Anayasası 182
4.5. Polonya Anayasası 183
4.6. Portekiz Anayasası 183
4.7. İspanya Anayasası 186

SONUÇ 188
KAYNAKÇA 192
ÖZET 202
ABSTRACT 203

GİRİŞ

Düşüncenin oluşumu temel olarak düşünsel-soyut bir süreci ifade eder. Düşüncenin dış dünyaya yansıması ise türü ne olursa olsun düşüncenin ifade boyutudur.

Mağara duvarlarına resimli mesajlar işleyen toplumlardan bu yana, bu içgüdüsel eylem, pek çok farklı görünümde örnekler vermiştir. Yazının bulunmasıyla yeni bir boyut kazanan iletişimin temel unsurları, matbaanın da bulunmasıyla en örgütlü halini almıştır. Bu kavramların önemi otoriteler tarafından anlaşıldığında ise özgürlük ve sınırlama arasında bir mücadele doğmuştur.

Rönesans döneminde, kiliseye ve skolâstik düşünceye bir tepki olarak özgürlükler lehine bir anlayış gelişse de ifade özgürlüğünün bir uzantısı kabul edilen basın özgürlüğü, sanayi devriminden sonra baskıcı rejimler tarafından bir tehdit unsuru olarak görülmüştür.

Günümüz demokrasi anlayışında, kamuoyunun desteğini sağlamak ve etkili bir denetim mekanizması olarak demokrasiye işlerlik kazandırmak için "dördüncü kuvvet" olduğu ifade edilen basın önemli bir yere sahiptir. Basının, bireyin kendini gerçekleştirmesi ve toplumların ilerlemesi bağlamında sahip olduğu özel konumu dolayısıyla düşünce özgürlüğüne kıyasla daha etkili korunma gerektirdiği, son dönemde ifade edilen ancak hala tartışılan bir husustur.

Bu çalışmada öncelikle düşünce özgürlüğünün kavramsal boyutu incelenecektir. İfade özgürlüğünün tanımından hareketle bu özgürlüğün zaman içerisinde aldığı şekiller ve bunun sonucunda ortaya çıkan anlayışlar irdelenecektir. Özgürlükler alanındaki kavram enflasyonuyla birlikte gözlemlenen bazı değer değişmeleri ve bunun yarattığı sorunlara temel bir bakış açısı sunulacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde temel konumuz olan Türk Hukuk Tarihinde Basın Özgürlüğü, yer almaktadır. İlk Türk Devletlerinden matbaanın Osmanlı Devletine gelmesine kadar olan zaman diliminde basın özgürlüğünün temelini teşkil eden düşünce ve ifade özgürlüğü; basının Osmanlı Devletine girmesinden sonra basın özgürlüğünün yaşadığı aşamalar ve bunların mevzuat sistemlerine yansımaları örnekleriyle birlikte incelenecektir.

Araştırmamızın üçüncü bölümünde ise Cumhuriyet Döneminde ifade ve basın özgürlüğü konusunda yapılan düzenlemelere yer verilmiştir.

Çalışmamızın temelini "Basın özgürlüğünün Türk Hukuk Tarihindeki yeri" oluştursa da yeri geldiğinde bu ana başlığın mevzuat içerisindeki diğer kavramlarla ilişkilerine de değinilecektir.

Sonuç bölümünde ise ifade ve basın özgürlüğünün tarihsel süreçte geçirdiği aşamaların değerlendirilmesi ile ifade ve basın özgürlüğünün Türk Hukuk Tarihi içerisindeki yeri ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜŞÜNCE VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

1. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

1.1. Temel Hak ve Özgürlük Kavramlarına Genel Bir Bakış

Temel Hak ve Özgürlük kavramlarının tanımı yapılmadan önce hak ve özgürlük kavramlarının tanımı yapılmalıdır. Buna göre *hak*; kişiye yetki veren bir olgu veya adaletin gereği olarak kişinin herhangi bir kazanımını ifade etmenin yanı sıra hukuka uygunluk şeklinde de tanımlanmaktadır. *Özgürlük* ise sınırlama veya zorlanma gibi etkenlere bağlı olmaksızın kişinin kendi iradesi doğrultusunda karar verebilmesidir.[1]

Temel Hak ve *Temel Özgürlük* kavramlarının tanımı, bu alanda eser ortaya koyan yazarlarca bilinçli olarak yapılmadığı gibi kavramların içeriğine ulaşılması için temel hak ve özgürlüklerin her biri belirtilerek bunların içeriğini ortaya koymanın daha doğru olduğu şeklinde bir genel kabul vardır.[2] Biz de temel hak ve özgürlüklerin sınıflandırılması ile düşünce ve ifade özgürlüğünden sonra basın özgürlüğünün bu alandaki yerini ortaya koymanın daha doğru bir yöntem olacağı kanaatindeyiz.

Yine de bir tanım verilecek olursa, Dönmezer'in aktardığı üzere Colliard'ın ifadesiyle; *bir temel özgürlük, belirli bir alandaki insan faaliyetlerini belirleyen bir*

---

1 Selami **TURABİ**, İfade ve Basın Özgürlüğü, Adalet Yayınevi, Ankara 2016, s.3.

2 Sulhi **DÖNMEZER**, Basın Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul 2016, s. 18.

çerçevedir; kişinin bağımsızlığını sağlayan hukuki bir kavramdır.[3] Ayrıca Colliard, sınıflandırmaya inanmadığı ve yapılmış olan çeşitli ayrımları eleştirdiği halde ekonomik özgürlükler ile ekonomik olmayan özgürlükler arasında bir ayrıma gitmektedir. Ona göre dar anlamda kişisel özgürlükler, diğer özgürlüklere sahip olmanın ön koşuludur ve ekonomik nitelikte değildir. Salt kişisel özgürlüklerin dışında kalan ve ekonomik boyutu olmayan bir özgürlük türü ise insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen; insanların kişisel faaliyetlerde bulunmasını ve insanlar arasındaki her türlü edimin mübadelesini mümkün kılan bir özgürlük, olmalıdır. İşte bu özgürlük, öğretim, toplanma, sinema, tiyatro, radyo, televizyon, şirket kurma, basın ve din özgürlüklerini içeren düşünce özgürlüğünün kendisidir.[4]

Düşünce ve İfade özgürlüğünün temel haklardan biri olduğu ve dünyadaki pek çok anayasada kendine yer bulduğu görülmektedir. İfade özgürlüğünün bir temel hak olması, hukuk felsefesinde *doğal hak* adı altında gidilen ayrımlar veya bu alanda yapılan hak tanımından çıkan sonuca göre onun temel hak korumasından doğrudan yararlanabileceği anlamına gelmez.[5] Bu doğrultuda hakkın yaygınlaşması ve güçlenmesi için düzenlemelerde yer alması gerekir. Hukuk düzeninde öngörülmüş özgürlükler, ancak hukukun korumayı üstlendiği yasal değerlerden biri haline gelir. *Hukuk, özgürlüklerin uyumlulaştırışmış halidir*, tanımıyla Kant da bu duruma işaret etmektedir.[6]

---

[3] Aktaran; DÖZNMEZER, s. 18; Colliard Claude Albert, Libertes Publiques, 3. Basım, 1968, s. 199 vd.

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz: DÖNMEZER, s. 19 vd.

[5] Çalışmanın doğrudan konusu teşkil etmediği için italik yazılan kavramların açıklaması burada verilmeyecektir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal **ŞAHİN**, İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü; Gerekçeleri ve Sınırları, İstanbul 2009, s. 148 vd.

[6] Larry **ALEXANDER**, İfade Özgürlüğü Hakkı Var mı, Çeviren: Hüsamettin ÇETİNKAYA-Ali ÇAKIROĞLU, Aralık Yayınları, İzmir 2006, s. 23-24.

Hukuk ile özgürlük arasında kopartılamaz bir bağ mevcuttur. Özellikle ifade özgürlüğünün, kolektif bir özgürlük, sosyal bir hak[7] niteliğinde olduğu göz önünde bulundurulduğunda korunması ayriyeten önem kazanmaktadır. Bu durum, otoritenin resmi ideolojisini korumakla görevli devlet yetkililerinin omuzları üzerine yıkılması düşünülemeyecek bir sorumluluktur. Günümüz anayasaları kapsamında ifade özgürlüğünün temel özgürlük bağlamında nasıl ele alındığı, bazı devletlerin anayasalarından örnekler verilerek çalışmanın ikinci bölümünde işlenecektir.

1.2. İfade Özgürlüğünün Tanımı ve Unsurları

1.2.1.Tanımı

İfade özgürlüğü, bireylerin her çeşit bilgi, haber ve düşünceye serbestçe ulaşması, sahip olduğu düşünce ve kanaatten ötürü kınanmaması ve bunları serbestçe yayabilmesi demektir. İfade özgürlüğü, temel bir özgürlük[8] olmanın ötesinde insanlığın sahip olduğu en yüce değerlerden biridir. İfade özgürlüğünün bu kutsallığı, düşüncenin özgünlüğünden kaynaklıdır. İfade özgürlüğü de doğası gereği farklı fikirlerin varlığını esas alan bir anlayışla incelenmesi gerekir. İfade özgürlüğünden kavramsal olarak ne anlaşılması gerektiği ise normatif bağlamda ele alınması gereken hassas bir konudur.

İfade özgürlüğünün normatif bir bağlamda asgari olarak *negatif özgürlük*[9] türü olduğu kabul edilir.[10] Asgari olarak kabul edilmesinin nedeni, özgürlüğün bu

---

[7] İletişim özgürlüğünün korunması için devletin sadece tarafsız kaldığı pasif bir konumda olması beklenemez. O halde devletin, hak ve özgürlüklerin korunmasında aktif rol aldığı bir düzenin gereği olarak çeşitli önlemler alması, beklenir. Nermin **ABADAN**, Basın ve Haberleşme Hürriyeti, Türkiye'de İnsan Hakları Semineri, 9-11 Aralık 1968, Ankara 1970, s. 94.

[8] İfade özgürlüğünün temel özgürlüklerden biri olduğu önceki başlık altında işlenmiştir.

[9] Negatif özgürlük; dışsal müdahaleye maruz kalmadan kullanılan özgürlük türüdür.

[10] Mustafa **ERDOĞAN**, Özgürlük Hukuk ve Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara 2018, s. 53.

niteliğinin devlete pozitif yükümlülükler yüklemesine engel olmadığı, düşüncesidir. Hatta ifade özgürlüğünün tam anlamıyla oluşması için bu durum arzu edilen bir husustur. Çünkü devletin pozitif yükümlülüğünden doğan sorumluluğu gereği aldığı önlemler, ifade özgürlüğünün hem korunması; hem de çatışma ihtimali olan diğer haklarla duyarlı bir dengenin sağlanması açısından önemlidir.[11]

1.2.2. Unsurları

İfade özgürlüğünün unsurları, düşünceye sahip olmanın yanında sahip olunan düşünceyi "açıklama ve yayma" ile bunun için gerekli olan "haber veya görüş alma ve verme" şeklinde ifade edilebilir.[12] Nitekim kanun koyucu tarafından bu hakkın kapsamı ortaya konurken hakkın anayasal düzenlemesinde öngörülen hükmü ile ifadenin üslubu, şekli ve araçları da güvence altına alınmıştır.[13]

1.2.2.1. Düşünce Özgürlüğü

İnsanın biyolojik ve sosyolojik potansiyelinde yer alan; düşünme eyleminin sonucunda ortaya çıkan ürüne düşünce adı verilir. Düşünmek ve düşündüğünü ifade etmek insanın temel ihtiyaçlarındandır. İfade, en genel tanımıyla düşüncenin dışa vurumu; basın ise bunun yollarından biridir. Bu kavramlar, birbirlerinin çok uzak olmayan akrabaları gibidir. Aynı alanda yer alan ve birbirlerini tamamlayan bu kavramların daha sağlıklı incelenebilmesi için bunların içeriğinin titiz bir şekilde

---

11 ERDOĞAN, Özgürlük Hukuk ve Demokrasi, s 54-55.

12 TURABİ, s.3.

13 Anayasa'nın 26. maddesinde düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün kullanımında yararlanılacak araçlar için "*söz, yazı, resim veya başka yollar*" ifadesi kullanılmış olup özellikle "*başka yollar*" ifadesiyle her türlü uygun aracın koruma kapsamında olduğu sonucuna varılabilir.

doldurulması gerekir. Nitekim Düşünce Özgürlüğü[14] ve İfade Özgürlüğü ilişkisini belirlemek için her iki özgürlüğün sahip olduğu benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmalıdır. Bazı yazarlarca[15] ifade özgürlüğü, basın özgürlüğünün yegâne temeli olarak görülse de düşünce özgürlüğünün ayrıca üzerinde durulması gerektiği kanaatindeyiz.[16]

"Düşünce; bir şey kimse, olay, konu veya sorun hakkında zihinsel olarak hüküm kurmak görüş sahibi olmak, vaziyet almak, değerlendirmelerde veya mütalaada bulunmak ve bunları, dış dünyaya söz, yazı, resim gibi araçlarla yansıtmaktır."[17] tanımından hareketle düşünce özgürlüğünün unsurları, haber alma, ve bunların sonunda oluşan düşünceyi ifade etmek şeklinde belirlenebilir. Düşünce özgürlüğünün hayata geçirilebilmesi için düşüncelerin özgür biçimde oluşabilmesi önemlidir. Düşüncelerin dış dünyaya yansıması ise bunlara ilişkin kanaat oluşumunun ve demokrasinin "temel taşı" olan kamusal tartışmanın vücut bulmasını sağlayacaktır.[18]

Düşünce özgürlüğü, düşünsel içerikte olan bir temel özgürlüktür. Kişinin ekonomik karakterde olmayan etkinlikleriyle ilgili diğer bireylerle ilişki kurma ve

---

[14] Bizim kültürümüzde düşünce özgürlüğü yerine kullanılan terim fikir hürriyetidir. Fikir, kavram olarak alternatif tabirlerden daha derin köklere sahiptir. Tefekkür faaliyeti ile oluşan fikir, temiz akıldan süzülerek cevher hale ulaşmıştır. Kortex denen bu üst akıldan çıkan her düşüncenin temiz olmaması fikir ile arasındaki temel farktır. Çünkü fikir, kortexten atılan ve insanlığı kirletebilecek her ürünün bizzat kendisi değildir. TURABİ, s. 7.

[15] Bahse konu yazarlar ve görüşleri için bkz: DÖNMEZER, s.20.

[16] Düşüncenin insan zihninde oluşumu itibariyle her ne kadar ifadeden önce hayat bulduğu düşünülse de ifade özgürlüğü olmadan salt düşüncenin dış dünyada sonuç doğurmayacağı teziyle çalışmamızda öncelikle ifade özgürlüğüne yer verdik. Bu başlık altında ise düşünce özgürlüğünün kapsamı ve ifade özgürlüğü ile ilişkisi incelenecektir.

[17] Durmuş **TEZCAN**, Mustafa Ruhan **ERDEM**, Özge **SIRMA**, Yasemin F. **SAYGILAR**. Esra **ALAN**, Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara 2010, S. 44.

[18] Mustafa **ERDOĞAN, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Orion Kitabevi, Ankara 2015, s. 216.

kendi düşünce ürünlerini oluşturma ve bunları paylaşma imkânı tanır. Ayrıca diğer temel özgürlüklerin temeli ve güvencesi niteliğindedir.[19]

Düşünce özgürlüğü, Abadan'a göre basın özgürlüğünün doğrudan birinci basamağı sayılmaktadır. Yazar, düşünce özgürlüğünü basın özgürlüğünün temeli olarak nitelendirmiş, buna uygun araçlarla düşüncenin ifade edileceğini ya da ifade edilmeksizin açıklanmaktan kaçınılabileceğini belirtmiştir.[20] Haberleşme özgürlüğü ile kurduğu ilişkide ise haberleşme özgürlüğünün basın özgürlüğünü de içine alan daha geniş bir kavram olduğunu ifade etmiştir.[21]

Ancak düşüncenin oluşum aşamasında dış dünyaya aksetmediği bir mahrem bir dönem de bulunmaktadır. Doktrinde savunulan bir görüşe göre sınırlama bağlamında kişinin düşüncelerini açıklamadan iç âleminde koruması ve düşünceleri açıklaması arasında fark olmalıdır. Dışa vurulmayan düşüncelerin "sert çekirdekli hak" olarak mutlak dokunulmağa sahip olduğu; buna karşın düşünceyi açıklama özgürlüğü ise Anayasal sebeplerle sınırlanabileceği ifade edilmektedir.[22]

Düşüncenin ifade aşamasına gelmeden önce özellikle düzenlemeler açısından dikkate alınmaması, onun bazı özelliklerini önemsiz kılmamaktadır. Kanaatimizce ana karnındaki ceninin ana rahmine düştüğü andan itibaren hak ehliyeti kazanması gibi zihinde beliren her türlü imgenin gelişmişlik düzeyi hesaba katılmadan korunmaya değer bulunması gerekir.

---

19 DÖNMEZER, s.20.

20 ABADAN, s. 89.

21 Bu bağlamda yaptığı haber tanımında yazar, düşünce ve kanıların kitle iletişim araçlarıyla alınmasını ve yayılmasını kapsamak ile çağdaş yaşamın bir parçası olan haberin *düşünce ve kanıların okunması, dinlenmesi ve izlenmesini* de içerdiğini dile getirmiştir. ABADAN, s. 91.

22 Zafer GÖREN, Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2011, s. 459

1.2.2.2.Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü

Düşüncenin aşamaları, oluşum öncesi aşama, saf düşünce aşaması ve dışa vurum aşaması olmak üzere üç aşamada gerçekleşir.[23] Düşünce özgürlüğünün, salt kişisel alanda yer alan düşünceler için mutlak bir özgürlük alanı olduğu kabul edilmektedir. Ancak kişiliğin görülmez ve dokunulamaz iç alanına ilişkin olması onu önemsiz gibi gösterse de aslında düşünsel anlamda bir iç özgürlüğüne sahip olmadan diğer özgürlüklerin gerçekleşebileceğini söylemek mümkün değildir.[24]

Düşünceyi başkalarına aktarmadan ve yaymadan, sadece düşünmek de bir anlam ifade etmez. Düşünce özgürlüğü, bunun için düşünceyi açıklama özgürlüğüne ihtiyaç duyar. Düşünceyi açıklama yani ifade özgürlüğünün temelinde ise bir düşünceyi özgürce oluşturabilme ve bunun sonucunda oluşan düşünceye sahip olabilme yetkinliği vardır. Düşünce ve düşünceyi açıklama, içerik bakımından bir sınırlamaya tabi tutulamaz. Ancak eylem değerini kazanacak düşünceler, halkı eyleme, saldırganlığa ve şiddete teşvik etme ve kışkırtma gibi çeşitli sonuçlar doğurabilir. Bu düşüncenin ne zaman tehlikeli bir hal alacağını ve toplum için bir tahrip sebebi sayılacağının tespitine yönelik, doktrinde ölçütler belirlenmiştir.[25] Bu ölçütler ile yapılan belirlemelerin dışında kalan fikirlerin varlığına saygı duyulmalıdır. Farklı fikirlerin bir toplumdaki fikir hayatına katkısı büyüktür. Nitekim serbestçe ifade edilen özgün bir fikir, eğer doğrulanırsa düşünce hayatına yeni bir anlayış getirir. Diğer fikirlerle karşılaştırılıp değerlendirildiğinde yanlış olduğu düşünülürse, o zaman ifade özgürlüğü doğru olan bilginin pekiştirilmesine hizmet etmiş olur.

---

[23] Türkan **SANCAR**, Alenen Tahkir ve Tezyif Suçları, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006, s. 194,194.

[24] DÖNMEZER, s.26.

[25] Geniş bilgi için bkz. DÖNMEZER, s21-23.

Amerikalı bir düşünür olan Jeremy Gunn, Amerika'da kabul edilen yaygın bir inanca karşı çıkmış ve bunun sonucunda herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmamıştır. Gunn bu durum karşısında, Amerika'da genel kabul gören, ülkenin din ve vicdan özgürlüğü alanında dünyanın en özgürlükçü ülkesi olduğu ve hatta ilk yerleşimcilerin dinlerini özgürce yaşayabilmek için buraya geldiği tezine karşı çıkarak yeni bir tez ortaya atar.[26] Gunn'a göre ilk göçmenler, ABD'ye dinlerini özgürce yaşamak için değil; dinlerini yaymak için gelmiştir. Din özgürlüğünden doğan hassasiyet, tarih boyunca ülke topraklarındaki Katolikler, Yehova Şahitleri, Amishler ve Quakerlar gibi pek çok grubun baskı ve işkenceye maruz kalmasına engel olamamıştır. Ona göre bu ilke, Amerika'da birleştirici olmaktan çok bölücü rol oynamıştır. Resmi kabullerin dışına çıkan bu tez ile yazar, akademik dünyada aforoz edilmediği gibi verimli bir tartışma ortamının kapısını açmıştır.

1.2.2.3.Haber veya Görüş Alma ve Verme Özgürlüğü

Düşünme eylemi, zihinsel bir süreç olduğundan; her ne kadar düşünceyi baskı altına almak imkânsız gibi görülse de düşünme eylemini manüpile etmek için çeşitli araçlar[27] her zaman mevcuttur. Özgür düşüncenin yerine bir takım seçilmiş düşüncelerin yerleştirilmesi amacıyla, insanların zihinlerine uzun bir süreç dahilinde müdahale edilebilmektedir. Eğitim ve medya yoluyla baskı altına alınan zihinlerin düşünme gücü bakımından zayıf kaldığı ve böylece düşünce özgürlüğünden mahrum kaldığı söylenebilir.[28]

---

[26] Bkz; T.jeremy **GUNN**, Din Özgürlüğü ve Laisite, Çeviren: Hüseyin BAL ve Ömer Faruk ALTINTAŞ, Liberte Yayınları, Mayıs 2014.

[27] Bahsi geçen araçlardan biri olan basının mutlakiyetçi rejimlerde yönetimi eleştirmesi kural olarak yasaktır. Totaliter rejimlerde ise basının iktidarın hizmetinde olduğu kabul edilir. Basının farklı yönetim biçimlerinde sergilediği görünümler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: ABADAN, s. 91-95.

[28] Vehbi **HACIKADİROĞLU**, Bilginin Sağladığı Özgürlük, Düşünce Özgürlüğü, Editör: Hayrettin ÖKÇESİZ, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları: 3, AFA Yayınları, İstanbul 1998, s. 30-31. İletişim özgürlüğünün, çeşitli siyasi rejimlerdeki görünümü ve buna ilişkin felsefi argümanlar hakkında

En başta, doğru ve çarpıtılmamış haberler ile bu haberler hakkında ileri sürülen görüşlere rahatlıkla ulaşılabilmesi, düşünce faaliyetinin sağlam bir temel üzerine kurulması için gereklidir. Ayrıca kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşması da haber veya görüş alma ve verme özgürlüğüne bağlıdır. Nitekim demokratik toplumlarda olayların özgürce tartışılması, haber ve görüşlere erişmeyi zorunlu kılar. Haber ve görüş kaynaklarına erişimi sınırlanan bireylerin demokratik topluma tam ve etkin katılma fırsatı da ellerinden alınmış olacaktır.[29] Bu nedenle, haber ve görüş kaynaklarına ulaşarak buradan elde edilen haberlerin açıklanması ifade özgürlüğünün çekirdeğini oluşturan düşünce özgürlüğünün mayası olarak kabul edilebilir.

2. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KAPSAMI

İfade özgürlüğü kavramının kapsamı konusunda öğretide farklı yazarlar tarafından yapılan değişik değerlendirmeler bulunsa da tam bir fikir birliği yoktur. Bazı yazarlar ifade özgürlüğünü sadece dışsal yönüyle[30] tanımlarken, bazı yazarlar ise geniş bir süreç[31] olarak tanımlamıştır.

İfade özgürlüğünün ulusal ve uluslararası mevzuatlar içerisinde yorumlanışını bakılırsa onun sadece çeşitli yayınları değil, güncel faaliyet alanları kapsamında bir sanat eseri ortaya koymak, bir kıyafet giymek, bir toplantıya katılmak veya bir

---

geniş bilgi için ayrıca bkz: ABADAN, s. 91-95; Kayıhan **İÇEL**, Kitle Haberleşme Hukuku, İstanbul 1998, s. 23 vd.

29 HACIKADİROĞLU, s. 32.

30 "*insanın kendi düşüncelerini başkalarına aktarabilme, onlarla paylaşabilme, yayabilmesi* " Burhan **KUZU**, *Düşünceyi Açıklama Hürriyeti ve Ülkenin Bölünmez Bütünlüğü (*TMK m. 8), 21. Asra Girerken Çağdaşlaşma, Demokrasi ve İnsan Hakları, Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturumlar Dizisi:16 İstanbul 1996, s. 34; " *bir düşünce, inanç kanaat, tutum veya duygunun barışçı yoldan açığa vurulması veya dış dünyada ifade edilmesinin serbest olması* " Mustafa **ERDOĞAN**, Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü, Liberal Düşünce, Yıl:6, Sayı 24, Ankara 2001, s. 8.

31 "*her türlü bilgi ve fikre ulaşma, ulaşılan fikirler arasında tercih yapma, bunları dışa vurma yada vurmama serbestisini kapsayan geniş bir süreç* " Reyhan **SUNAY,** Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Korunması, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Milenyum Armağanı, Cilt 8, Sayı 1-2, Konya 2000, s. 528.

topluluk kurmak gibi durumları da kapsadığı görülür.[32] İfade özgürlüğünün kullanılmasında verilerin içeriği ya da niteliği ayırt edilmeden her halde düşünceler bu özgürlüğün koruma alanına girer.[33] Nitekim diğer bütün özgürlükler de öncelikle insan beyninde düşünülmüş, açıklanıp tartışıldıktan sonra yasal düzenleme halini almıştır.[34]

İfade özgürlüğü, insan onurunu koruyan birçok hak ve özgürlük için "kaynak hürriyet" niteliğindedir.[35] Ayrıca düşüncenin serbestçe ifadesi demokrasinin temelidir. Halkın kendini etkileyen konularda düşüncesini serbestçe açıklayarak karar alma sürecine katılması, taleplerini yöneticilere iletmesi toplumsal gelişim için gereklidir.[36]

Toplumun olduğu kadar bireylerin kendi gelişimlerini de bu yolla sağlaması mümkündür. Düşüncelerini özgürce ifade etmekten çekinen bireyler sağlam bir kişiliğe sahip olmadığı gibi başka insanlara bağımlı yaşar. Oysaki düşüncelerin serbestçe ifade edildiği ve tartışıldığı bir ortamda bireylerin birçok düşünce arasından kendine doğru geleni seçme imkânı vardır. Ortaya atılan bir düşüncenin eleştirilmeden doğru ya da yanlış olduğu söylemek mümkün değildir. Bu durum, yanlış dahi olsa mevcut düşüncelerin sabit kalmasına hatta açıklama imkânı verilmeyen düşüncelerin şiddete bürünmesine yol açabilir.[37]

---

32 ERDOĞAN, s. 8.

33 Bedri **ERYILMAZ**, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre İfade Özgürlüğü ve Türk Hukuku, İfade Özgürlüğü v. Türkiye, Ankara Barosu Dergisi, Yıl 58, Sayı 2011/1, s. 253.

34 Yahya **ZABUNOĞLU**, Düşünceyi İfade Özgürlüğü, Ankara Barosu Yayını, Ankara 1999, s. 5.

35 Düşünce açıklaması, yazın yoluyla yapılıyorsa "basın özgürlüğü"; radyo-televizyon veya sanatsal etkinlik yoluyla yapılıyorsa "görsel-işitsel iletişim özgürlüğü"; diğer insanlarla bir araya gelip düşünceler birlikte açıklanıyorsa "toplantı özgürlüğü" ya da " dernek kurma hakkı" (Ömer **KORKMAZ**, Düşünce Özgürlüğü ve Sınırları, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, İzmir 2000, s. 126.); kişinin dini konularda düşünce ve kanaatlerini açıklamasında "din ve vicdan özgürlüğü", düşüncelerini diğer kişilerle özel bir takım yollardan paylaşıyorsa "özel haberleşme özgürlüğü" kavramlarından bahsedilir. KUZU, s. 34.

36 ERYILMAZ, s. 250.

37 ERDOĞAN, s.10.

Toplumda, yeknesaklaşan düşünce yapısının doğuracağı bu türden bir şiddet veya bunun gibi kötü etkenlerden korunması amaçlanan toplumsal değerler bağlamında demokrasi ve kamuoyunun ifade özgürlüğüyle ilişkisi, ifade özgürlüğünün anlamı ve içeriği açısından incelenmelidir. Demokrasi, sadece temsilcilerin değil; milletin bizzat kendi geleceğini ilgilendiren konular hakkında karar alma sürecine katılmasını ifade eder. Demokratik rejimler ise insanların fikirlerini serbestçe ifade edebilmesi temeline dayanır. Kamuoyunda ortaya çıkan bu düşünce yelpazesi demokrasinin temel yapıtaşıdır. Bireylerin salt aklını kullanarak oluşturduğu düşünce ürünlerini kamuoyunda tartışması, ilke olarak sınırlandırılmamalıdır. Düşünceler serbestçe ifade edilmeksizin kamuoyu oluşmayacağından bu alanda elverişli araçların eksikliği söz konusu olur. İfade özgürlüğünün tekâmül etmediği bir yönetim şeklinin ise demokratiklik vasfı tartışılır.[38]

Demokratik yapısı güçlü olduğu düşünülen ülkelerde dahi kamu gücü ile tekil halde düşüncelerini ifade eden bireylerin gücü arasında ciddi bir eşitsizlik vardır. Kamu otoritelerinin gücü, hem kapsayıcı; hem de hak ve özgürlükler bakımından ihlal potansiyeli ile somut bir tehlike vücuda getirecek kadar çok ve çeşitlidir.[39] Ancak kamu gücünün bu denli etkili olması dahi bu kadim özgürlük problemine yapıcı bir çözüm getirmez. Zira düşüncelerin nasıl ortaya konulacağı önceden kestirilemeyeceği için ifadeye önceden sınır çizilmesi de anlamsızlaşır.[40]

---

[38] Adnan **KÜÇÜK**, İfade Hürriyetinin Unsurları, Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, Ankara, Eylül 2003, s. 70.

[39] KÜÇÜK, s. 71.

[40] Bülent **TANÖR**, Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 33.

3. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANMASI

İfade özgürlüğünün önemi ve gerekliliği her ne kadar savunulsa da düşünce tarihine bakıldığında bu özgürlüğün çok masum olmayan yanları da olduğu görülür. Bu meyanda devlet yapılarının önce eleştirilerek yıpratıldığı daha sonra bu yapıların yıkılarak yerlerine yenilerinin konulduğu gözlemlenmiştir.[41] Ancak hakkın kötüye kullanıldığı bunun gibi durumlar, o hakkın değerini azaltmasa da sınırlanmasına engel değildir.[42] Dolayısıyla devletin devamı için demokratik anlayışa uygun sınırlamalar getirilebilir.

İfade özgürlüğünün, başkalarının özgürlük sınırlarının aşılması, devlet sırrı niteliğinde bilgilerin açıklanması, yargılama görevinin engellenmesi, insanları suç teşkil eden eylemler işlemeye tahrik ve teşvik eden düşünceler ile kamu düzeni ve ulusal güvenliği tehdit eden görüşlerin açıklanması durumlarında kısıtlanması kabul edilmektedir.[43] Devletin zorunlu hallerde ve istisnai bir tedbir olarak bu yetkisini kullanması doğaldır.[44] Burada önemli olan kısıtlamaların bir güvence dâhilinde ve hakkın özünü koruyan temel prensipler doğrultusunda yapılmasıdır.[45]

---

41 Anıl **ÇEÇEN**, Düşünceyi İfade Özgürlüğü, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 1999, s. 12.

42 Dönmezer' e göre düşünceyi açıklama özgürlüğüne karşı ileri sürülebilen görüşler şu şekilde özetlenmektedir: *Milli birlik ve bütünlükle çatışan düşünceler; korunmaya değer olmayan düşünceler; tek kişinin yorum ve düşünce tarzına güvenmenin herkesi konuşturmaktan daha uygun olduğu durumlar; bazı düşüncelerin tehlikeli fiil ve hareketlere vücut vermesinin önüne geçmek bakımından zorunluluk arz eden haller*. DÖNMEZER, s. 30.

43 KORKMAZ, s. 131-132.

44 Reyhan **SUNAY**, Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Ltd Yayınları, Ankara 2001, s. 74.

45 Yazar tarafından öngörülen temel prensipler şu şekilde ifade edilmektedir. " *İfade özgürlüğü, demokratik toplumun temelidir. İfade özgürlüğünden herkes yararlanır. Düşünce araçları da ifade özgürlüğü kapsamına dâhildir. İfade özgürlüğü, belirli meşru amaçlar için sınırlanabilir. Sınırlama konusunda devletin takdir yetkisi vardır, ancak sınırsız değildir. Sınırlama hukuk tarafından öngörülmüş olmalıdır. Sınırlama, demokratik toplumda gerekli ve hedeflenen meşru amaçlarla orantılı olmalıdır. Sınırlamanın özellik ve ağırlığı inceleme konusu yapılır. İfade özgürlüğü görev ve sorumluluklarla birlikte kullanılmalıdır.* " Enver **BOZKURT**, Süleyman **DOST**, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Türkiye, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 2002, Cilt 7, s. 47-74.

3.1. Sınırlama Sebepleri

İfade özgürlüğünün sınırının neye göre çizileceği hususunda temel olarak çoğunluk görüşleri veya otoritelerin ve bunların yetkili makamlarının herhangi bir konuda sahip olduğu görüş olarak tanımlanan "*resmi kabuller"* esas alınmaktadır. Kişilik haklarına saldıran ve şiddete çağrı niteliğinde olan durumların nesnel bir şekilde değerlendirilmesi ise kolay olmamaktadır. Ayrıca ifade özgürlüğünün ayrım gözetmeden herkes için geçerli olduğu düşüncesi de ihmal edilmektedir. Bu nedenle yalnızca resmi kabullerin doğrulandığı görüşleri ileri sürmeye devam edenler, ifade özgürlüğünün koruması kapsamında "*söz söylemeye yetkili"* olarak kabul edilmektedir. Oysaki "Her hangi bir yayında kimin yetkisiz yazar, kimin otorite olduğunu; kim neye göre belirleyecek?" sorusuna bir yanıt bulmak, her zaman için mümkün değildir. Düşüncelerini ifade eden her birey, kendini *yetkili yazar* olarak görüyorsa o ifadelerin muhataplarını da *yetkili okur* görmek durumundadır. Aksi takdirde sabit bir düşünceye inanılması sonucunda, toplumun manevi değerler bakımından fakirleşmesi mümkündür.[46]

İfade özgürlüğünün engellenmesi, bir takım toplumsal tehlikeleri içinde barındırır. Bu engelleme araçlarından en kayda değer olanı şüphesiz mevzuatta görülen sınırlamalardır. Kanun koyucu tarafından çıkartılan bu düzenlemeler, içerdiği bazı kavramlar[47] ile idareye geniş bir hareket alanı verir. Özellikle İfade özgürlüğünün engellenmesinin gerekçesi olarak ifade edilen genel ve soyut kavramlar, özgürlüğün sınırlandırılmasında kabul edilebilir *nesnel* ölçütler değildir. Bu kavramların gerçekte neyi ifade ettiği belirsizdir ve suiistimal edilmeye müsaittir. Oysaki toplumsal gelişme için toplumda farklı görüşleri savunanların

---

[46] Uğur **ALACAKAPTAN**, Fikir ve Düşünce Özgürlüğü ve Tehlike Suçları, Çağdaş Batı Hukukunda Bu Konudaki Düşünce ve Uygulamalar-Türk Uygulaması ve Değerlendirmesi, Hukuk Kurultayı 2000, C. 2, Ankara,s. 7.

[47] Bu kavramlar, çalışmanın sonraki bölümlerinde örneklerle açıklanacaktır.

varlığı olağan ve doğal sayılmalıdır. Düşüncelerin ifade edilmesinin engellenmesi, gruplar arası husumetleri çoğaltır, muhalif düşünceleri illegal zemine iter ve sorunların akıl yerine şiddetle çözümlenmesine neden olur. Nitekim daha önce düşünülmemiş; yararlı fikirlerin ortaya çıkması, serbestçe ifade edilen pek çok fikir arasından yine serbestçe seçim yapılabilmesine bağlıdır.[48]

İfade özgürlüğünün sınırlandırılmasında sıklıkla düşülen temel yanılgılar vardır. Bu sınırlamalarda en çok karşılaşılan yanılgı, fikrin açıklanmasına izin vermemek yani ifade edilmesini önlemek şeklinde karşımıza çıkar. Oysa, her hangi bir fikrin ifade edilmesine izin vermemek, o fikrin yayılmasına ve gelişmesine engel olmayacağı gibi tam tersine daha hızlı ve inatçı bir şekilde varlığını sürdürmesine yol açacaktır. Bir diğer sınırlama ise, "fikrin açıklamasına izin vermemenin bir ileriki aşaması olan "zor kullanılarak ifade özgürlüğünün engellenmesi" durumudur. Bu durumda, genelde karşı çıkılan fikirlerin şiddet kullanılarak bastırılması yoluna gidilir. Oysaki uygar bir toplum olmanın gereği, fikirlere karşı ancak fikirlerle cevap verilmesidir. Reddedilen fikirlerin zorbalıkla engellenmesi, bunu yapanların özellikle fikri anlamda olgunlaşmadıklarını göstermektedir.[49]

İfade özgürlüğünün ihlal edilmesi, toplumda yer alan bütün bireylerin ortak problemi olarak görülmelidir. İfade özgürlüğü alanında yaşanan her ihlal özgürlüğün genel sınırlarını daraltacağı gibi mağdur olmayanların da sahip olduğu özgürlüğe zararlı sonuçları olacaktır. Bu durum ayrıca, kamu otoritelerinin keyfi müdahalelerini alışkanlık haline getirmesine de neden olabilir. Bazı yazarlar, içerikten istediği bir sonuç çıkartamayan otoritelerin zamanla üsluptan suç çıkartır hale gelebileceğine dikkat çekerek ifade özgürlüğüne karşı kamu otoriteleri

[48] ALACAKAPTAN, s. 8-9.

[49] KÜÇÜK, s. 72.

tarafından yapılan müdahalelerin ifade özgürlüğü probleminin bir diğer boyutu olduğunu belirtirler.[50]

İfade özgürlüğünün temel felsefesi ortaya konulduktan sonra gerek yargı kararlarında gerek doktrinde işlenen bir takım argümanlardan bahsetmekyerinde olacaktır. İfade özgürlüğünün savunulmasında kullanılan bu argümanlar; kendini gerçekleştirme[51] demokrasiye dayanma ve paternalizm[52] karşıtı gerçekliğin keşfedilmesi argümanlarıdır.[53] Kendini gerçekleştiren birey, özündeki duygu ve düşünce birikimini toplumdaki diğer bireylerle paylaştığı sürece huzurlu olur. Toplumsal barışın ve sosyal ahengin sağlanması da demokrasinin gerçek anlamda tesisini mümkün kılar. Demokratik bir düzende yaratıcılığı ateşleyen ve uygarlığa geçişi hızlandıran ifade özgürlüğü, paternalizm gibi olumsuz bir kavramdan sıyrılan gerçekliği, insanlığın hizmetine sunar.

3.2. Ölçülülük ve Kanunilik İlkesi

İfade Özgürlüğünün sınırlanmasında dikkate alınacak temel prensipler; ölçülülük ve kanunilik ilkesidir. Bu ilkeler, ifade özgürlüğünün keyfi sınırlamalara maruz kalmasını ve bu şekilde içinin boşaltılarak anlamsız hale gelmesini önlemektedir.

Ölçülülük ilkesi, bir temel özgürlüğün korunmaya değer bir menfaat ile çatışma yaşaması halinde; olası sınırlamanın sınırlamayı gerektiren nedenle ölçülü

---

50 KÜÇÜK, s. 73.

51 Kendini gerçekleştirme; Abraham Maslow tarafından ortaya konulan ihtiyaçlar hiyerarşisine göre bireyin çeşitli aşamalardan geçerek bu piramidi tamamlamasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: ERDOĞAN, Demokratik Toplumlarda İfade Özgürlüğü, s. 8-13.

52 Paternalizm; Bir başka bilincin iyiliği, mutluluğu, gereksinimleri, çıkarları ve/veya değerleri adına, daha iyi olacak diye onun karar özgürlüğüne zorla karışma. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ bilimsanat&view =bilimsanat&kategori=terim&hng=md&kelime=paternalizm

53 ERDOĞAN, Özgürlük Hukuk ve Demokrasi, s. 72.

olmasına dayanır. Özgürlüğün sınırlanmasında güdülen amacın bu amacı gerçekleştirmek üzere tercih edilen araç ile orantılı olması gerekir. Ayrıca, özgürlüğün sınırlanması problemi karşısında ölçülülük ilkesi, otoritenin geniş yorumlanmaya müsait takdir yetkisini sınırlayan bir güvencedir.[54]

Ölçülülük ilkesini oluşturan üç alt ilke: *elverişlilik*, *gereklilik* ve *orantılılık* şeklinde ifade edilebilir. Elverişlilik ve gereklilik, özgürlüğün sınırlamasında kullanılan aracın, güdülen amacı ölçülülük ilkesi çerçevesinde gerçekleştirmesi için sahip olması gereken özelliklerdir. Orantılılık ise amaç ve araç arasındaki ölçüyü nitelendirmektedir. Elverişlilik, gereklilik ve orantılılık ile sağlanan ölçülülük ilkesine, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasında başvurulmaktadır.[55]

Kanunilik ilkesi; bireylerin tabi olduğu yasal hükümlerin önceden açık ve belirli şekilde düzenlenerek hak ve özgürlüklerin sınırlarının çizilmesi ve kanunların geriye yürümemesini ifade eden yasal terimdir. Sadece ceza hukukunda değil bir tarafı devlet olan her işlemde idarenin keyfi davranmasını engelleyen oldukça önemli bir ilkedir.[56] İfade özgürlüğünün sınırlanmasında ölçülülük ilkesiyle birlikte kanunilik ilkesinden de yararlanılmaktadır.

4. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KORUNMASI

İfade özgürlüğünün demokratik toplumda bireylerin kendini geliştirmesi ve özgün kişiliğini gerçekleştirmesi açısından önemi büyüktür. Çoğulculuğun sağlanması için her türlü fikrin açıkça ifade edilmesi; barışçıl ve serbest bir tartışma ortamında değerlendirilmesi gerekir. Nitekim gerçek, fikirlerin çatışmasından doğar.

---

[54] ERDOĞAN, s. 73.

[55] ERDOĞAN, s. 74-76.

[56] Ayrıntılı bilgi için bkz: Ezgi AYGÜN **EŞİTLİ,** Suçların ve Cezaların Kanuniliği İlkesi, TBB Dergisi 2013 (104), s. 225-246.

Bununla kendimizi ve çevremizi tanımladığımız gibi gereçeğe ulaşmak için başvurduğumuz bu yol, aynı zamanda ilişkilerimizde ihtiyaç duyduğumuz yegâne değerdir.[57]

İfade özgürlüğü, medeniyetin temel değerleri arasında yer alır. Buna ilaveten ifade özgürlüğünün bir toplumun medeniyet ölçüsünün tespitinde kullanılabilecek temel ölçütlerden biri olduğu da söylenebilir. Bireylerin duygu ve düşünce birikimini dışa vurumu sonrasında başlarına kötü bir şey geleceği endişesi taşımadan kendilerini ifade edebilmeleri, her anlamda gelişmişlik göstergesidir. Öne sürülen fikirlerden dolayı "dar anlamda" herhangi bir yasal yaptırımla karşılaşılmasa bile toplum tarafından kınanma, dışlanma, ötekileştirme gibi sosyal yaptırımlarla karşılaşılması da mümkündür.[58] Antik Yunan'da Sokrates'in yaşadıkları da buna güzel bir örnek oluşturur. Antik Yunan toplumunun ileri bir demokrasiye sahip olduğu düşünülse de sitenin[59] değerleri ile zıtlaşan Sokrates, çok tanrılı inançlara karşı çıktığı ve gençlerin ahlakını bozduğu suçlamasıyla yargılanmış ve idama mahkûm edilmiştir. Kendisini suçlu bulan konseyle farklı düşüncelere sahip olduğu halde kendisine bu noktada bir ifade hakkı tanınmıştır. Sokrates'in idamından önce sarf ettiği bu son sözleri daha sonra öğrencisi Platon tarafından "Sokrates'in Savunması" adlı esere dönüştürülmüştür. Sitenin resmi kabullerine ters düştüğü için idama mahkûm edilen birinin bile konuşmasına izin verilmiş olması, bugün dahi ilginç bir özgürlük durumu olarak kabul edilmektedir.[60]

Sokrates döneminde de görüldüğü gibi kamu gücünü elde tutanlar bir başka deyimle "egemenler", tarih boyunca farklı düşünceleri bastırma eğiliminde olmuştur.

---

57 TURABİ, s.3.

58 KORKMAK, s. 45.

59 *Site devleti*; İlk Çağda kendi yasalarıyla yönetilen bir veya birkaç kentten oluşan devlettir. http://sozluk.gov.tr/site

60 KORKMAZ, s.46-47; Ayrıntılı bilgi için bkz: Cevdet **PERİN**, Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü, Remzi Kitabevi, Ankara 1993, s. 21-23.

Siyasi veya ekonomik bir güce sahip olan hâkim gruplar, bunu yaparken toplumsal değişme ve gelişmeyi ifade özgürlüğünün sınırlama gerekçesi olarak kullanmışlardır. Ancak ifade özgürlüğünün engellenmesine karşı çıkan düşünürler de birtakım karşı tezler ileri sürmektedir. Bu konuyu farklı siyasi görüşlere sahip iki düşünürün fikirleri eşliğinde açıklamaya çalışacağız. Liberal eğilimli John Locke ve sosyal demokrat eğilimli Karl Kautsky özelinde; karşı tez yaklaşımları ele alınarak ifade özgürlüğünün tarihsel süreç içerisindeki sınırlanma uygulamaları ve bu uygulamalardaki çelişkiler daha iyi anlaşılır.[61]

John Locke'un rasyonalist argüman adı verilen görüşleri özünde dini toleransı işlemeyi amaçlasa da ifade özgürlüğü için de uygulanması mümkündür. Bu argümana göre din, insanların kalplerinde var olan kişiye mahsus bir duygudur. İnsanların kendi inanç dünyasında neye inandığı bilinemeyeceğinden devletin bu alanda uygulayacağı baskı gereksiz bir çaba olacaktır. Nitekim Locke, devletin zor kullanarak insanların ifade özgürlüğüne müdahale etmesinin sadece dış dünyada sonuç doğurabilceğini, iç dünyalarında ise baskının düşünceyi değiştirmeyeceğini savunmaktadır.[62]

19. yüzyılda doğan, Avrupa'da işçi sınıfı hareketinin önemli liderlerinden olan ve çoğulcu demokrasi fikrini savunması nedeniyle Lenin tarafından dışlanan Alman düşünür Karl Kautsky'nin ifade özgürlüğü konusunda sahip olduğu argümanı; demokratik rejimlerde muhalefetin vazgeçilmez bir unsur olmasına dayanır. Muhalefetin aleni ve meşru olması, güçlü bir iktidarın varlığından daha önemlidir. Her rejimde bir muhalefetin olacağı düşünüldüğünde iktidar-muhalefet ilişkisinin iki türlü olması beklenir. Muhalefetin yok edilmesi bir seçenektir. Ancak Kautsky, homojen bir toplum yapısı yaratmak amacıyla iktidarın muhalefeti yok

[61] KORKMAZ, s. 49.

[62] KORKMAZ, s. 50.

etmesi halinde zaman içinde yeni muhalefet odakları belireceğindenhareket ederek, bu yöntem yerine iktidarın muhalefet ile birlikte yaşamayı öğrenmesi gereğine değinmektedir.[63]

Burada ifade özgürlüğünün engellenmesine karşı çıkan düşünürlere örnek olarak sadece Sokrates, Locke ve Kautsky'ye yer vermek yeterli olmayacaktır. Bunlara ek olarak düşünce özgürlüğünün önemini vurgulayan pek çok düşünür mevcuttur.[64] Bu konuda görüş ileri süren düşünürleri biraz daha çeşitlendirecek olursak; insanı düşünen bir hayvan olarak nitleyen Aristotales, bu bağlamda gösterilecek örneklerden biridir. Demokrasi kuramının ilk temsilcilerinden olan Montesquiu'ya göre ise özgürlükler içerisindeki en önemli olan özgürlük düşünce özgürlüğüdür. Montesquiu bu durumu şu sözleriyle ifade etmektedir: "*İnsan, dinamik, yaratıcı ve erdemli bir varlıktır. Fakat bu nitelikler ancak özgür bir ortamda işlerlik kazanır ve gelişir. Özgür olmayan bir ortam kuşku ve korkuda da belirsizlik, güvensizlik ve uyuşukluk getirir*."[65]

Decartes, "*Düşünüyorum o halde varım*" sözüyle yaygın olan yanlış bir değerlendirmenin aksine sadece düşünmenin ötesinde ifade özgürlüğünün önemini de vurgulamaktadır. Varoluşun ayırt edici özelliği olarak ifade edilen düşünme eylemi kişinin salt içsel yaşamıyla ilgili olsa da düşünce özgürlüğü sadece iç alem için öngörülen bir özgürlük değildir.[66] Nitekim ifadenin kavramsal boyutuna dolaylı yoldan işaret eden bir diğer yazar da Zygmunt Bauman'dır. "*Bir kişinin özgür olması için en az iki kişi gerekir*" diyen Bauman, bu ifadesiyle inanların bir arada yaşama gerekliliğinin bir eksiklik olarak görmez. Tam tersine Bauman, bu durumu,

---

63 KORKMAZ, s. 50-51.

64 Ayrıntılı bilgi için bkz: Ümmühan **KAYGISIZ**, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi, Sayı:52, Kasım-Aralık 2015, s. 99-100.

65 bkz: KAYGISIZ, s.100.

66 bkz: KAYGISIZ, s.100-101.

toplumda insani özelliklerin yaşanabilmesi için bir gereklilik olarak görür. İnsanlar arasındaki ilişkinin toplumda, işte bu değer üzerine şekillenebilmesi için Kant'ın deyimiyle "*Birbirimizi bir araç olarak değil; bir amaç olarak dikkate almamaız gerekir*."[67]

[67] Bu konuda görüş ileri süren diğer düşünürler ve bunların görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: KAYGISIZ, s.104 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

1. BASIN KAVRAMI

İnsanlığın kendi varoluş tarihiyle eş değer nitelikte olan kolektif yaşama alışkanlığı birbirleriyle iletişimi zorunlu kılmaktadır. Bu iletişim ihtiyacının görünümü zaman içerisinde değişikliğe uğramış ve iletişimin ilkel halleri, yazının ve matbaanın icadıyla büyük sıçrama yaşamıştır. Basının ortaya çıkışı ise haberleşme alanının geniş kitlelere yayılması ile mümkün olmuştur.

Basın kavramının ne olduğu ortaya konulmadan önce bu kavramın unsurlarının belirlenmesi ve benzer içeriğe sahip kavramlarla karşılaştırılması gerekmektedir. Böylece kavramsal düzeyde basın kavramının karşılığını bulması, basın özgürlüğünün incelenmesindeki temel unsur olacaktır. Nitekim doğası gereği her özgürlüğün sahip olduğu şartların kendi alanına göre belirlenmesi ve bu özgürlüklerin incelenmesi ile ortaya çıkan tabloda benzer kavramların birbiriyle karıştırılmaması gerekir.

Yabancı dillerden literatüre geçmiş olan "iletişim", "kitle iletişim" ve "medya" kavramları, basın kavramıyla benzer anlamda olmadığı halde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. İletişim, "*duygu, düşünce ve bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarımı*", şeklinde ifade edilirken kitle iletişimin birden çok tekil alıcıya veya topluluğa hitap etmesi gerekir. Medya kelimesi ise iletişim araçları veya iletişim ortamını ifade etmektedir. Öte yandan bazı dillerde basın kavramına karşılık "mass media" kavramı kullanılırken basını da içini alan tüm

kitlesel iletişim için "mass communication" kavramı kullanılmaktadır.[68] Basın-yayın etkinliği ise kendine özgü bir kavram olarak öğretide yer bulsa da aynı zamanda bir iletişim türüdür. Buna göre iletişimin kaynağı haberci, konusu haber, hedef ise okurdur.[69]

Teknolojik gelişmeler ile birlikte gelinen noktada ise basın faaliyetinin kapsamı konusunda tereddütler yaşanmaktadır. Özellikle radyo, televizyon ve internetin, basına olan ilgiyi azaltacağı ve okuyucu sayısını düşüreceği beklenmektedir. Oysaki bu araçların insanların merakını tetikleyerek ek bir okuma gereksinimi gerçekleştireceği de düşünülmektedir.[70] Radyo ve televizyonun basından farklı yönleri bunlar arasında bir ayrımı beraberinde getirmektedir. Basında okuyucu, takip edeceği kaynaklar arasında seçim yapabilen aktif bir konumdadır. Okuyucu, okuduğunu düşünüp değerlendirecek vakte sahiptir. Ancak radyo ve televizyonda önceden seçilmiş yayınların anlık takip edilmesiyle hitap edilenin pasif bir rolde olduğu görülmektedir. Süratle maruz kalınan bilişim dünyasının yayınları karşısında kişinin gözünü kapatıp düşünmeye vakti yoktur. Basının, Kitle iletişim çatısı altındaki pek çok alandan sadece biri olduğu ve bu alanın münhasır bir alan olduğu ifade edilmektedir.[71] Kitle iletişim alanındaki kavramsal boyutunun tartışmalı bir mahiyette olduğu görülen basının günlük kullanımı dahilinde de çeşitli varyasyonları mevcuttur.

Günlük kullanım itibariyle basın, "gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü, matbuat" olarak tanımlanmaktadır.[72] Bu tanıma göre sadece

---

68 Ömer **GEDİK**, Türk Yargı Kararları Çerçevesinde Türkiye'de Kitle İletişim Özgürlüğü, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2008, s. 26 vd.

69 Ali **AKKURT**, Basın Özgürlüğünün Kapsamı ve Sınırları, Adalet Yayınevi, Ankara 2014, s. 7.

70 Ayrıntılı bilgi için bkz: DÖNMEZER, s. 16.

71 DÖNMEZER, s. 16-17.

72 Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php? option=

yazılı yayınların ifade edildiği görülmekte ise de doktrinde bunun gibi yazılı yayınlarla sınırlı kabul edenlerin[73] yanı sıra radyo, televizyon, sinema gibi iletişim araçlarının da kavramsal çerçeveye dâhil olmasıyla basın özgürlüğünün tanım, kapsam ve sınırlarının bir bütün olarak incelenmesi gerektiğini savunanlar da vardır.[74] Teknolojik gelişmelerin hızı ve etki alanı düşünüldüğünde yazılı basının ancak "dar anlamda basın" kabul edilmesi, gerçeğe daha yakın olacaktır.[75] Böylelikle basın özgürlüğünden yalnızca yazılı materyaller, yani yazılı yayın gerçekleştiren kitle iletişim araçları faydalanır. Modern iletişim teknolojisinin araçları ise kendi alanlarında yapılan düzenlemelerden veya genel olarak ifadeye tanınan özgürlükten yararlanacaktır.[76]

Kitle iletişimin kavramsal boyutta sahip olduğu anlamın ötesinde ona verilen değerin ölçüsü bu ve benzeri kavramlara bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bireylerin haber alma hakkını etkin kullanabilmeleri ve kişisel gelişimlerini devam ettirebilmeleri; toplumsal düzeyde gelişim ve şeffaf idarenin tesisi için basın özgürlüğünün önemi büyüktür.[77] Karl Marx, "Basın Özgürlüğü Üzerine" isimli eserinde özgür basının özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir:

> "*Özgür basın insan ruhunun her yerdeki uyumayan gözü, insan kaderinin kendinde somutlaşması, bireyi devlet ve dünyayla birleştiren anlamlı bir bağ, maddi mücadeleleri entelektüel mücadelelere dönüştüren ve onların hem maddi biçimlerini idealize eden somutlaşmış bir kültürdür. İnsanların kendine açık yürekli itirafıdır*

---

com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bea7363bcb6c1.66033009

73 Feyyaz **GÖLCÜKLÜ**, Haberleşme Hukuku, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970, s.7.

74 Reyhan **SUNAY**, Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2001, s. 130-131; Erhan **TANJU**, AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü, Seçkin Yayınevi, Ankara 2012, s. 15

75 M. Ahmet **KILIÇOĞLU**, Şeref, Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılardan Hukuksal Sorumluluk, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 20.

76 YILDIZ, s. 10.

77 Nusret İlker **ÇOLAK**, Kitle İletişim Hukuku, On iki levha yayınları, İstanbul 2013, s.9-14.

ve itirafın bağışlayıcı gücü çok iyi bilinir. İnsanın kendini görebileceği tinsel bir aynadır ve kendini sorgulamak bilgeliğin ilk koşuludur. Her haneye ulaşabilen devletin ruhudur ve havagazından ucuzdur. Çok yönlü, her yerde olan ve her şeyi bilendir. Daima gerçek dünyadan boşanan ve daha fazla tinsel zenginlikle ona geri dönen, ruhunu yenileyen ideal bir dünyadır."[78]

Basın özgürlüğü, günlük olayların aktarılmasının yanı sıra bu olaylara karşı sahip olunan bir duruşun, edinilen bir düşüncenin iletilmesini ve dolaşımını sağlayan, bunun sonucunda bireyin ve toplumun bilinç düzeyini artıran bir ifade özgürlüğü aracıdır. Basın özgürlüğü, düşünceye paydaş sağlamak; bu yolla düşünceyi gerçekleştirmek ve diğer kişileri buna ikna etmek konusunda çoğulcu demokratik düzenin gereğidir.[79] Ayrıca özgür basın, kamuoyunun gücünü kullanarak demokrasinin tekâmülü için denetim işlevini görür. Bunu yaparken demokrasi adına yaşanacak herhangi bir olumsuzluğun önüne geçmek ve temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesini önlemek için zamanında uyarıda bulunarak bireylere önemli bir güvence sağlar.[80] Ancak basını maddi bir araca indirgemek, basını içsel bir esarete sürükleyeceği gibi sansür gibi olumsuz durumların dışsal esaretini de beraberinde getirir.[81]

Kanaatimizce kavramın geniş yorumlanması ile özgürlüğün daha çok korumaya sahip olacağı ve uygulamada görülen ihlallerin azalacağı düşünülse de düzenlemelerde benimsenen dar yorumun etkisini anlatmak adına çalışmada basın kavramı dar anlamıyla kabul edilecektir.

---

78 Karl **MARX**, Düşünce Özgürlüğü Üzerine, Çeviren: Önder KULAK- Kurtul GÜLENÇ, Dipnot Yayınları, Ankara 2012,, s. 84.

79 TURABİ, s. 5.

80 Ferhat **YILDIZ**, Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s. 1.

81 MARX, s. 95-112.

2. BASIN VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ İLIŞKISI

Basın, düşüncenin ifade bulmuş hali olmanın yanı sıra temel özgürlük bağlamında onun bir uzantısıdır.[82] Basın özgürlüğünün önemi şüphesiz ifade özgürlüğünün sahip olduğu değerle ortaya konulabilir. Bu kapsamda ifade özgürlüğünün demokratik toplumun önemli bir unsuru, diğer hak ve özgürlüklerin ön koşulu olduğunu söylemek gerekir.[83] Bu noktadan hareketle denilebilir ki; basın, düşünceyi ifade eden bir kullanım türü olarak bireylerin kendi entelektüel varlıklarıyla iletişim tesis edebilecekleri en genel araçtır. İfadenin, iletişimsel bir eylem olması nedeniyle dış dünyaya ilişkin sahip olduğu bu yönü, ifade özgürlüğünün basınla olan ilişkisini belirlemektedir. Nitekim ifade özgürlüğü ele alınırken esas itibariyle buna hizmet eden araçlar da dikkate alınmalıdır. İfade özgürlüğüyle ilgili düzenlemelerin somut içeriğini oluşturan araçlardan biri olan Basın-yayın faaliyetleri,[84] işte bu alanın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle basın-yayın faaliyetleri, ifade özgürlüğünün neredeyse *elle tutulabilir* hale geldiği etkinliklerdir.[85]

İfade özgürlüğünün bir uzantısı olmanın ötesinde basın özgürlüğü, demokratik toplumun asli temellerindendir. Kamuyu ilgilendiren ya da ilgilendirmesi gereken konularda kamuoyunu aydınlatmak, sorunlar karşısında tartışmalar açarak insanları

---

[82] Mustafa **ERDOĞAN**, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, Liberte Yayınları, Ankara 2009, s. 199.

[83] Süleyman **DOST**, Avrupa İnsan Hakları Yargısında İfade Özgürlüğü ve Türkiye, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2001, s. 26.

[84] Basın-yayın faaliyetlerinin üstlendiği misyona göre de kendi içinde türleri vardır. Gazete (news-paper), haber basılı kâğıt anlamına gelirken, fikir bülteni (opinion-paper) olarak adlandırılan tür ise manüpilasyon amacıyla kullanılmaktadır. Totaliter rejimlerde yanlış enformasyon (misinformation) ve çarpıtılmış enformasyon (disinformasyon) yöntemleri basın-yayın etkinliğinde yoğunluğu azaltılmış ama sistematik bir düzenle uygulanmaktadır. Mustafa **ERDOĞAN**, Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif, Liberal Düşünce Topluluğu, e-dergi, Sayı: 24, http://www.liberal-dt. org.tr/dergiler/ldsayi24/2402.htm, Erişim: 12.01.2010, s. 9.

[85] ERDOĞAN, s.10.

düşünmeye sevk etmek, gerektiğinde yöneticileri eleştirmek ve denetlemek, en önemlisiyse halkı bilgilendirmek, basının görevleri arasındadır.[86]

Basın özgürlüğünün haber alma ve haber verme şeklinde kamusal ve bireysel boyutları olan bir özgürlük olması dolayısıyla, ifade özgürlüğüne nazaran daha ayrıcalıklı bir koruma görmesi gerektiği, doktrinde tartışılmaktadır.[87] Basın özgürlüğünün ifade özgürlüğüne göre daha çok korunması gerektiğini savunanlara göre basın yoluyla halkın doğru bilgiye erişimi ve onunla kendi kaderini tayin edecek önemli kararlar alınmasında aktif rol oynaması mümkündür.[88]

Basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğüne ilişkin düzenlemelerdeki ayrım, devlete yüklenen ödevin pozitif veya negatif olmasına göre şekillenmektedir. Hakkın kullanılmasına müdahale etmemek, şeklinde tanımlanan negatif yükümlülükler, hakkın niteliğindeki farklılıktan ötürü basın özgürlüğünde değişkenlik gösterebilmektedir. Güncel mevzuatta düzenleme alanı bulmuş olsa dahi diğer haklardan farklı olarak sınırlamanın uygulanmasında özel bir bakış açısı gerektirdiği unutulmamalıdır. Devletin basın özgürlüğüne meşru müdahale nedenleri bakımından keyfi kullanımların önüne geçmek için bunların yorumunda hassasiyet ve titizlik gösterilmelidir. Sınırlamanın sınırları olarak ifade edilen şartlar, yasa tarafından öngörülme, meşru amaç ve demokratik toplum da gerekliliktir.[89] Uygulamada yol gösterici olması açısından kavramların içinin doldurulmasında kural içi boşluk ile genel klos ayrımı yapılmalı ve bunun için yargı kararlarından yararlanılmalıdır. Devletin pozitif yükümlülüğü ise bu alanda negatif yükümlülükler ile devlete

---

86 AKKURT, s. 1.

87 Ufuk Ramazan **ÇAKMAK**, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ ve DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ, Seçkin Yayınevi, Ankara 2017, s.13.

88 Çetin **ÖZEK**, Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına, Alfa Yayınevi, İstanbul 1999, s. 233.

89 ÇAKMAK. s.14.

yüklenen pasif tutumunun yeterli olmayacağı fikrinden hareketle geliştirilen bir kavramdır. Basın özgürlüğünün gerçek anlamda sağlanması için devletin bir takım ek tedbirleri alması gerekir.

Kanaatimizce bu iki önemli özgürlükten birine ayrıcalık tanımak yerine; bunların arasında bir ayrım yapılmaksızın her ikisine de yeterli düzeyde hassasiyet gösterilmelidir. Basın özgürlüğü geniş yorumlandığı takdirde bu yorum tarzının yalnızca o konuya özgülenmesi gibi istenmeyen bir tutum ortaya çıkabilir. Bunun sonucunda bir şarkı veya edebiyat literatürüne ait bir kitap gibi basın niteliğinde olmayan fikir ürünleri de bu özel korumadan yararlanamaz.

3. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARIHÇESI

3.1. Basının Tarihsel Süreci

Bir arada yaşayan insan gruplarının devamlılığı, kendi yaşam süreleri boyunca elde ettikleri kazanımların aktarımını zorunlu kılar.[90] Bu iletişim gereksinimini gidermek için günümüze kadar farklı yollar kullanılmıştır.

İlk çağlarda duman gibi çeşitli ilkel araçlarla işaret yoluyla haberleşme mümkünken yerleşim yerleri arasındaki mesafeler arttıkça atlı haberciler kullanılmıştır. Yazının bulunması ise haberleşmeye maddi boyut kazandırmış ve iletileri kalıcı yapmıştır.[91] Verilerin coğrafyalar ve nesiller arası transferinde önemli katkısı bulunan yazının insan medeniyetinin gerçek kurucusu olduğu söylenebilir.[92] Gazete ise yazılı iletişimin kullanıldığı bu alanda öncü niteliğindedir. 911 yılında

---

90 Sulhi **DÖNMEZER**, Basın ve Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 3.

91 M. Nuri **İNUĞUR**, Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 2005, s. 26 vd.

92 Hasan Refik **ERTUĞ**, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 6.

Çin'de ortaya çıkan King Pau isminde bir gazetenin dünyada bilinen ilk gazete olduğu düşünülmektedir.[93] Bundan önce ise gazete niteliğine erişemeyen ancak gazeteye yakın işlevler üstlendiği için tarihte yer bulan basın faaliyetleri mevcuttur.[94]

Orta çağ döneminde halkın haber ihtiyacını karşılamak için Avrupa'da "haber mektupları"[95] ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar da belirli zaman aralıklarında yayımlanma şartını sağlamadığı için gerçek manada gazete kabul edilmemektedir.[96] Bu dönemde, "almanaklar", altı ay gibi uzun bir periyotta da olsa düzenli çıkan ilk yayın niteliğindedir.[97]

Haber paylaşmak amacıyla basılmış eserlerin kullanılması, 1605 yılında Hollanda'da Abraham Yerhoeven tarafından *Nieuwe Tizdingen* adlı gazetenin yayını ile başlamıştır. Bu gazete de belirli zaman aralıklarında yayınlanmamıştır.[98] Haftalık olarak yayımlanmaya başlayan ilk gazete 1609 yılında Strasbourg'da yayımlanan "Avisa, Relationoder Zeitung" olarak kabul edilir.[99]1630 yılında bir Fransız Doktor *Théophraste Renaudot* tarafından basılan *Gazette* yayın hayatına uzun yıllar devam etmiş ve "gazete" sözcüğü buradan diğer dillere geçmiştir. Ayrıca 1702 yılında İngiltere'de basılan ve modern anlamdaki ilk günlük gazete olan Daily Courant gazetesi de bu alanda görülen gelişmelerden biridir. Bu gazete ile birlikte dünya

---

93 Sevgi **YILDIZ**, Medya ve Hukuk, Nobel Yayınları, Ankara 2010, s. 46.

94 Babilde, kamusal nitelikte önemli olayları yazan vakanüvisler ve bunları şehrin bazı yerlerine asan yetkililer bulunmaktadır. Ayrıca Mısırlıların da gazeteye benzer papirüsler kullandığı bilinmektedir. Eski Yunan sitelerinde tarihi ve günlük olayların yazıldığı belgeler ilkel gazete niteliğindedir. Roma İmparatorluğu döneminde de kamuoyu oluşturmak amacıyla senato oturumlarına ait tutanaklar yayınlamış, bunu ilk resmi bülten sayılabilecek diğer yayımlar takip etmiştir. Geniş bilgi için bkz. AKKURT, s. 12.

95 Haber mektupları, 13. Yüzyılda, Avrupa' da ticaretle uğraşanlar tarafından çıkartılan ve güncel olaylar hakkında bilgilendirmeler içeren küçük bültenlerdir. AKKURT, s. 12.

96 ERTUĞ, s. 21.

97 İNUĞUR, s. 54.

98 DÖNMEZER, s. 42.

99 İNUĞUR, s. 57.

genelinde gazete ve dergiler yaygınlaşmış, basın, uluslararası siyasette önemli bir güç haline gelmiştir.[100]

18. ve 19. yüzyıllarda gazetecilik açısından önemli yenilikler yaşanmıştır. 18. yüzyılda gündelik gazeteler yayınlanmaya başlamış, bu yüzyılda "muhalif gazetecilik" kavramı ortaya çıkmış, reklam ve ilanlar gazetede yer almıştır.[101] Büyük tiraja ve satışa dayalı gazetecilik faaliyeti de bu dönemde ortaya çıkmıştır.[102]

Sanayi devrimiyle teknik anlamda yaşanan önemli gelişmeler, çağdaş basının temel ilkelerinde de çeşitli atılımlar gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu alanda diğer iletişim araçlarının basın faaliyetlerinde kullanılması, yeni baskı makinelerinin icadı ve kâğıt üretiminin ucuzlaması, yeni ulaşım araçlarının ortaya çıkması ile hızlı haber alma, hızlı basım yapma ve çabuk dağıtma gibi nedenler basını ileri düzeye taşımıştır.[103]

Basında gözlenen bu gelişmeler, klasik basın anlayışının farklılaşmasına neden olmuştur. Bireysel özellik arz eden küçük basın işletmeleri artan masrafları üstlenmeyeceğinden faaliyetlerine devam edememiş ve sektörde büyük basın işletmeleri, bireylerin yerini almıştır. Bunun sonucunda basın faaliyeti her bireyin katılabileceği bir pazar yeri olmaktan çıkmıştır. Bu kurumsallaşma ile farklı kişilerden oluşan yazar, teknik kadro ve gazete sahipleri birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış, sadece düşünce özgürlüğü, basın özgürlüğünün sağlanması için yeterliliğini kaybetmiştir.[104]

---

[100] PERİN, s, 48.

[101] ERTUĞ, s. 53-57.

[102] DÖNMEZER, s. 35.

[103] İNUĞUR, s, 116-119.

[104] AKKURT, s,15-16.

Basın Hukukunun doğuşu temelde iki nedene dayanır. Birinci neden yukarıda da değinildiği üzere ekonomiktir. Gazeteler, teknolojinin ilerlemesiyle gelişerek bir kuvvet halini alıp gerçek bir endüstriye dönüşmüştür. Basın hukuku ile basındaki teknik gelişmeler de paralel bir süreç izlemiştir. İkinci neden ise basın özgürlüğü için verilen mücadeledir. Basın özgürlüğü, bu mücadeleyi veren ülkelerde bir numaralı özgürlük olarak görülmüş ve uzun süren mücadeleler sonucu hukuk sisteminin güvencesi altına alınmıştır. Denilebilir ki basın kendi hukukunu hayata geçirmiştir.[105]

Basın Hukuku bu alanda gerekli düzenlemeleri ve sınırlamaları içeren kurallar bütünü şeklinde anlaşılmalıdır. Basın hukuku, düşüncelerin serbestçe belirtilmesi ve düşünce özgürlüğünün zorunlu bir sonucu olarak sınırlanması için gereken dengeyi tesis eder. Bu görevi yaparken aynı zamanda, anayasal düzlemde hükümlerin uygulanış biçimlerini gösteren bir uygulama hukuku niteliğindedir. Hukukun diğer dallarıyla ilişkisi yadsınamaz olsa da onun kuralları özel bir anlayışa göre değerlendirildiği farklı bir yorum tarzına ihtiyaç duyar. Basın özgürlüğü paradigması içerisinde eritilen ilke ve kurallar biçim değiştirip basın hukuku alanına dahil olur. Bu kurallar içerisinde önemli bir bölümünü kamu erkinin basın üzerindeki denetimi oluşturur. Ancak unutulmaması gereken husus bu kuralların basını sınırlamayı değil dürüst basını korumayı hedeflemesidir.[106]

3.2. Basın Özgürlüğünün Tarihsel Süreci

Yukarıda basın tarihini işlerken değindiğimiz gibi matbaanın icadıyla başlayan ve yazılı eserlerin yaygınlaşmasıyla önemli bir konuma gelen basın özgürlüğü

[105] DÖNMEZER, s. 45-46

[106] DÖNMEZER, s. 46-48.

kavramı, hak ve özgürlükler alanındaki özgürlük mücadelesinin özel bir türüdür. 15.yüzyıldan sonra Avrupa'da basın ve basımevinin ortaya çıkışı, Rönesans ile ortaya çıkan değişme ve dinamizmi Avrupa'nın geneline yaymıştır. Pek çok alanda görülen bu değişim sonucunda Akılcılık ve Hümanizm yerleşmiş, ansiklopedist filozofların yerini uzmanlığını pekiştiren düşünürler almıştır. Bilginin kolay ve ucuz yollarla aktarılması bilgi akışında süreklilik ve kesinlik sağlamıştır. Dilde görülen sadeleşme ile milli bütünleşme artmış, soyluların ve kilisenin etkisinin kırılmasıyla burjuva sınıfı önem kazanmıştır.

Orta çağın sona erdiği bu tarihten itibaren kamuoyu için yeni bir yol açılmasıyla kilisenin güdümünde olan gündem değişmiş ve halk kitlelerinde laiklik eğilimi güç kazanmıştır. Açık yönetim ilkesi ve özgür yazın için verilen mücadeleler, tüketim alışkanlığının tabana yayılması ve bu yolla yeni iş alanlarının oluşması, basın ile birlikte görülen diğer gelişmelerdir.[107]

17.yüzyıl başlarında süreli yayınların ortaya çıkışı ve kısa sürede etki gücünün artması, ilk başta ilgilenilmeyen bu alana otoritelerin dikkatini çekmiştir. Devletin müdahalesi ve düşünce özgürlüğünün çatışması sonucunda yıllar süren mücadeleler yaşanmış, bu mücadelelerin sağladığı bir kazanım olarak basın özgürlüğü kavramı doğmuştur.

Bu mücadelenin temelinde basın özgürlüğünün hukuk sistemleri nezdinde güvence altına alınması vardır. Ancak bu süreçte iktidarlar basını baskı altına alıp basın özgürlüğünü engellemek istemiştir. İngiltere, Fransa ve Amerika'da yaşanan süreçler bu alanda tüm dünyayı etkilemiştir.[108]

---

[107] Orhan **KOLOĞLU**, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları, İstanbul 2015, s. 17vd.

[108] AKKURT, s.16-17.

3.1.1. İngiltere

Basın özgürlüğü alanında yaşanan ilk gelişmeler İngiltere' de görülmüştür. Basının etkinliğinin artmasıyla basın özgürlüğü hakkında çeşitli tartışmalar yaşanmış, Avrupa'nın diğer ülkelerinde görüldüğü gibi İngiltere' de de sansür uygulamaları başlamıştır. Bu uygulamalardan biri 1377-399 yılları arasında hazırlanan "*Scandalum Magnatum*" kanunlarıdır. Kralın memurları, Lordlar ve hâkimler hakkında her türlü eleştiriyi yasaklayan bu kanunlar, uygulanmadığı dönemler de dahil 1887 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.[109] Bir diğer sansür uygulaması ise 1586 yılında görülmüştür. "Star Chamber" adı verilen bir kurul, yayınladığı bir düzenlemeyle bütün kitapların Canterburgy ve Londra Başpiskoposlarının denetiminden geçirilip sansür edilmesine karar vermiş ve matbaaların sınırlandırılmasını istemiştir.[110] Kralın danışma meclisi "Privy Council" ün üyelerinden oluşan bu kurul kaldırılarak sansür işi doğrudan Parlamento tarafından üstlenilmiştir. Yeni uygulamada her türlü eserin tescili; sansüre tabi olması ve üzerlerinde eser sahibinin ismi bulunmasına bağlı kılınmıştır.[111] Yaşanan olumsuzluklara rağmen basın özgürlüğünün ortaya çıktığı ve modern anlamını kazandığı ülke olan İngiltere'de bu özgürlüğün temelleri, John Milton ve John Stuart Mill gibi düşünürler tarafından atılmıştır. Basın özgürlüğüne karşı uygulanan baskılara direnen ve mücadele eden aydınların büyük çabasıyla zaman içerisinde çeşitli kazanımlar elde edilebilmiştir.[112]

İngiltere'de ortaya çıkan ayaklanmalarda sansüre karşı yeni bir anlayış da doğmuştur. Bu akımın öncüsü kabul edilen John Milton, "Sansürsüz Basma

---

[109] DÖNMEZER, Basın ve Hukuku, s, 52.

[110] DÖNMEZER, Basın Hukuku, s, 29.

[111] DÖNMEZER, Basın ve Hukuku, s, 53.

[112] İngiltere'de yaşanan toplumsal olaylar çalışma konusunu doğrudan ilgilendirmediği için bu çalışmada yalnızca basın özgürlüğü mücadelesine etki eden düşüncelere yer verilecektir.

Hakkında İngiltere Parlamentosuna Söylev" adlı eserinde: " *bir insanı öldürmek, düşünen bir canlıyı yok etmektir. Fakat iyi bir kitabı önlemek bizzat aklın kendisini yok etmektir*." diyerek sansüre karşı çıkmıştır.[113] Ayrıca Dönmezer'in aktardığı üzere basın özgürlüğünün yararlarını toplum nezdinde ortaya koyan 6 adet hususu Milton şu şekide toplamıştır:

1) *"Gerçeklerin serbest olarak yayınına imkân verilmesi, kötü ve yanlış düşüncelerin yok edilmesi için en güvenceli yoldur.*
2) *Bize yeni ve garip gelmeleri nedeniyle iyi düşünceleri de kötü olarak mahkûm etmemiz tehlikesi daima vardır.*
3) *Kötülük kaynakları çoktur ve bunların pek çoğunun insanlara ulaşabilmesinin önüne, basılmış eserlerin sansür edilmesi ile geçilemez.*
4) *İnsanların pek çoğu sansür görevini yapabilecek yetenekte değildir ve bunlardan sansür işini görebilecek pek az sayıda kimse ise bu işi kabul etmek istemez.*
5) *Eserlerin ancak pek azı bütün kısımları itibarıyla kötüdür; böyle olunca sansürcü bir eserdeki az sayıda kötü kısımlar dolayısıyla kitabı yasaklayınca okuyucu kitabın kapsadığı bütün iyi kısımlardan da yoksun kalmış olur.*
6) *Bir kişinin okuduğu eserdeki iyi ve kötü kısımları bizzat kendisinin ayırması hayat için deneyim kazanması bakımından önemli yarar sağlar."*[114]

Milton'un bu mücadelesi kendi döneminde sonuç bulamasa da daha sonraki dönemde etkili olmuş ve İngiltere, Avrupa'da sansürü yasaklayan ilk ülke olmuştur.[115]

Matthew Tindal tarafından basın özgürlüğü, ilk defa doğal haklar kuramına dayanılarak savunulmuştur. Tindal, basın özgürlüğünün de bireyin sahip olduğu doğal

---

[113] İNUĞUR, s. 65.

[114] DÖNMEZER, Basın Hukuku, s. 62.

[115] DÖNMEZER, s. 55.

haklardan olduğu; bu hususla hükümetlere karşı özgürce kullanılabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca basının görev sorumluluğuna sahip bir nöbetçi gibi beklenmeyen durumların gerçekleşmesini önlediği ve vaktinde uyarı verdiğini, basın özgürlüğünün parlamenter kandırmacalardan ve hükümete kölelik etmekten kurtulmanın güvencesi olduğunu ifade etmiştir.[116]

Faydacılık kuramının kurucusu kabul edilen Jeremy Bentham, " *On the Liberty of the Press and Public Discussion* " adlı eserinde basın özgürlüğünü totaliter hükümetlere karşı bir balans unsuru şeklinde sunmuştur. Seçmenlerin özgür bir şekilde oluşturdukları kanaatle hareket edeceğini, bunun sonucunda iktidardakilerin maksimum faydayı sağlamayı hedefleyeceğini ileri sürmüştür. Ona göre tüm siyasi kararlar, yalnızca *genel hazzın* sağlanması adına yapılmaktadır. Nitekim bir amaç olarak görülmesi gereken *çoğunluğun mutluluğunu sağlamak*, temel hakların bir sonucu değildir.[117]

John Stuart Mill de " *On Liberty* " adlı eserinde düşüncelerin basın yoluyla serbestçe yayımının güvence altına alınması gerektiğini işlemiştir. Yayımı engellenen her düşünce aslında doğru olabilir tezinden hareketle zıt görüşlerin karşılaştığı özgür bir tartışma ortamının mutlak doğruya ulaşılmasının tek yolu olduğunu ifade etmiştir. Mill' e göre " *bir görüş hakikatin ta kendisi olsa bile eğer karşı fikirlerle zorlanmazsa bozularak önyargıya, yaşayan hakikat yerine ölü dogmalara dönüşür*."[118]

İngiltere'de basın özgürlüğünün gerçek anlamda sağlanması, ilk basın kanunu olarak kabul edilen 1791 tarihli " *Fox Libel Act* " sayesinde olmuştur. Basın yoluyla işlenen suçlarda jürili yargılama sisteminin benimsenmesi ve 1843 yılında çıkarılan

---

[116] AKKURT, s, 19.

[117] Mustafa **ERDOĞAN**, İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Orion Kitabevi, Ankara 2011, s, 54.

[118] AKKURT, s. 20.

" *Lord Campbell's Act* " ile de ispat hakkının düzenlenmesi, bu alanda daha güvenceli bir dönemi başlatmıştır.[119]

Ayrıca basın yoluyla işlenen iftira ve hakaret suçlarında gerçeğin ispatı, kamu yararı olması halinde savunma aracı olarak kabul edilmiştir.[120]

3.1.2. Fransa

Fransa'da 1789 yılında meydana gelen Fransız ihtilalından önce basın, kralın denetiminde ve özgürlükten yoksun haldeydi. Fransız ihtilalından bir yıl önce 1788 yılında Mirabeau, "*Sur la Liberta de la Presse*" adlı eserinde" *çıkaracağımız yasaların ilki basın özgürlüğünü, özgürlüklerin bu en kutsalını, en dokunulmaz olanını ilan etsin. Zira basın özgürlüğü olmadan hiçbir özgürlük elde edilemez"* diyerek basın özgürlüğünün sağlanması gerektiğini vurgulamıştır.[121]

Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi, dünya tarihinde basın özgürlüğü alanında keyfi uygulamaların önüne geçmek adına kanunilik ilkesini benimseyen önemli bir düzenlemedir.[122] Bildirinin 11. maddesinde;

> "*Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarındandır. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayınlayabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur*."

hükmü yer almaktadır.[123]

---

[119] ERTUĞ, s. 57; İNUĞUR, s. 86.

[120] DÖNMEZER, Basın Hukuku, s. 34.

[121] PERİN, s. 76.

[122] İNUĞUR, s.90.

[123] ÇAKMAK, s.22.

Avrupa tarihinde 1789 Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan anayasa hareketleri, basın özgürlüğü kavramının anayasal düzeyde korunmaya başladığı bir sürecin oluşmasını sağlamıştır. Bunlardan ilki olan 1791 Fransız Anayasası'nın[124] "Anayasa Tarafından Güvence Altına Alınan Temel Hükümler" başlıklı birinci kısmında yer almıştır. " *Herkes, özgürce konuşmak, fikirlerini yazıya dökmek veya düşüncelerini yayınlamak, özgürlüğüne sahiptir. Yazılar, yayın öncesinde herhangi bir denetim veya sansür maksadıyla hiçbir yere sunulmadan yayınlanır. Herkes, bağlı olduğu dinin ibadetlerini özgürce yerine getirmek özgürlüğüne sahiptir*." hükmüyle ifade özgürlüğü sağlanmış ve sansür yasağı düzenlenmiştir. Ayrıca, aynı başlık altında "*yasama iktidarı, birinci başlık altında sayılan doğal ve medeni haklar ile anayasa tarafından güvence altına alınan haklara karşı ya da bu hakların kullanımını engelleyici hiçbir yasa yapamaz*" denilerek yasama organının temel özgürlüklere kanun yoluyla dahi müdahale engellenmiştir. "*…ama özgürlük, kişinin kamu güvenliğine veya başkalarının haklarına zarar vermediği sürece her şeyi yapabilmesi, demektir. Kamu güvenliği ya da başkalarının haklarını ihlal eden; bilfiil konsey için zararlı olacak saldırgan eylemlere karşı cezalandırma uygulanabilir*." hükmüyle ise özgürlüğün sınırlandırma şartı öngörülmüştür.

Basın özgürlüğünün kanun koyucuya karşı da korunması amacıyla 1793 yılında yürürlüğe giren Fransız Anayasanın 7.maddesinde basın özgürlüğü, " *fikir ve düşünceleri gerek basın yoluyla, gerek diğer herhangi bir suretle açıklamak hakkı yasaklanamaz.*" şeklinde düzenlenmiştir.[125]

Fransız ihtilalı ile gelen basın özgürlüğü prensipleri, sonraki yıllarda ortadan kaldırılmıştır. Napolyon, dönemi boyunca basındaki muhalif sesleri susturarak kendi

---

[124] https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791 erişim tarihi: 04.03.2019.

[125] DÖNMEZER, Basın ve Hukuku, s. 44.

amacına hizmet eden bir basın oluşturmuş, bunu yaparken de basını "*herkesin eline verilmemesi gereken tehlike bir silah*" olarak nitelendirmiştir.[126] 1804-1848 yılların arasında yaşanan gelgitler, 1848 Fransız Anayasası ile basın özgürlüğünün nefes aldığı kısa süreli bir dönemin akabinde tekrar yaşanmaya devam etmiştir. 1881 yılında yürürlüğe giren ve basının anayasası kabul edilen basın kanunu (Jules Fery Kanunu) ile basın özgürlüğü kesin olarak sağlanmıştır. Fransa'da Liberalizmin anıtı olarak kabul edilen bu kanun İkinci Dünya Savaşı süresince yürürlükten kaldırılsa da günümüze kadar küçük değişikliklerle gelmeyi başarmıştır.[127] Sözkonusu yasa, halen Fransa'daki basın rejiminin temel içeriğini oluşturmaktadır.

3.1.3. Amerika Birleşik Devletleri

18. ve 19. Yüzyıllardaki yaşanan gelişmelerle, Basın özgürlüğünün, ulusal düzenlemelerin ötesinde verilen mücadeleler sonucu kısa sürede birçok bildiri ve sözleşmede kendine yer bulduğunu görmekteyiz. Virginia Haklar Bildirgesi (*Virginia Bill of Rights),*[128] basın özgürlüğü alanında görülen önemli belgelerden biridir. Bildirinin 12. maddesi; " *Basın özgürlüğü, özgürlüğün en büyük savunma araçlarından birisidir ve bu özgürlük despotik yönetimlerce yapılanlar haricinde hiçbir zaman kayıtlanmaz.*" şeklindedir.[129] Basın özgürlüğü, kavram olarak ilk defa 1776'da ABD' nin Virginia Eyaletinde yayımlanan bu bildiride yer almıştır.

---

[126] PERİN, s. 78-79.

[127] DÖNMEZER, Basın ve Hukuku, s. 46; PERİN, s. 99.

[128] *Virginia Bill of Rights (*Virginia Haklar Bildirgesi); Virginia Anayasa Konvansiyonu tarafından 12 Haziran 1776'da kabul edilen ve daha sonra Amerikan Anayasasının Haklar Bildirgesi ekine model olmuş önemli bir belgedir. Hükümetin kanunen müdahale edemeyeceği sivil hakları düzenleyen 16 maddelik bu bildiri, sadece Amerika'da değil tüm dünyada demokrasi ve insan haklarının gelişmesine katkı sağlamıştır.

[129] ÇAKMAK, s. 22.

Ayrıca bildiri, basın özgürlüğünü temel haklar arasında sayması ve kendinden sonraki bildirilere model olması yönünden de çok önemlidir.[130]

1787 tarihli ABD Anayasasına 1791'de eklenen 10 maddelik "haklar bildirisi" ile anayasal anlamda bir ilk yaşanmıştır. Bildirinin ek 1. maddesi hükmü,

> "*kongre, dini bir kuruma ilişkin veya serbest ibadeti yasaklayan; ya da ifade özgürlüğünü, basın özgürlüğünü kısıtlayan; ya da halkın sükunet içinde toplanma ve şikayete neden olan bir halin düzeltilmesi için hükümetten talepte bulunma hakkını kısıtlayan herhangi bir yasa yapmayacaktır."*

şeklindedir. Basın özgürlüğü, bu düzenlemeyle ilk defa bir anayasa metninde yer alarak anayasal güvenceye sahip olmuştur. Sonraki dönemde ise doktrinde ve Amerikan Yüksek mahkemesi içtihatlarında bu düzenlemeye göre basın özgürlüğünün mutlak yorumlanamayacağı ve çeşitli nedenlerle sınırlandırılabileceği kabul edilmiştir.[131]

3.1.4. Diğer Avrupa Devletlerinde

1789 Fransız ihtilalı sonrası tüm dünyaya yayılan fikir akımlarının etkisiyle Fransa'da olduğu gibi başka Avrupa devletlerinde de parlamentolu rejimlere geçmek için mücadeleler başlamıştır. Avrupa'da 1830 ve 1848 tarihlerinde görülen büyük devrimler sonucunda birçok ülkede anayasalar ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasının (1876 Kanuni Esasi) hazırlanmasında model alınan Belçika (1831)

---

[130] AKKURT, s.25.

[131] Kemal **ŞAHİN**, İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları, On iki Levha Yayınları, İstanbul 2009, s. 346; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: AKKURT, s. 25-27.

ve Prusya (1850) anayasaları[132], Türk Hukuk Tarihi alanında çalışmamızın konusu olan basın özgürlüğü anlamında önem arz etmektedir.

1831 tarihli Belçika Anayasası,[133] zaman zaman küçük değişikliklere uğrasa da günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Anayasanın din, düşünce ve basınla ilgili bölümü şu şekildedir:

19. paragraf: "*Din ve Vicdan Özgürlüğü, kanaatlerin açıklanmasını ve ibadetlerin yapılmasını tüm yönleriyle garanti altına alır; ancak suç işlenmesi halinde bunlara ceza uygulanabilir*."

20. paragraf: " *Hiç kimse bir dinin faaliyetlerine ve seremonilerine katılmaya; tatil günlerinde bunları izlemeye zorlanamaz*."

21. paragraf: " *Devletin herhangi bir din görevlisinin atanmasına ya da bir yerde vaizlik makamının kurulmasına müdahale hakkı yoktur. Vaizler, üstlerine karşılık vermekten ya da üstlerinin eylemlerini yayınlamaktan alıkonulamaz; ancak ikinci durumda basın için kanunda öngörülen sınırlamalar saklıdır…*"

25. paragraf: " *Basın özgürdür; basına asla sansür getirilemez; yazardan, yayımcıdan veya basımevinden teminat talep edilemez. Yazar Belçika'da ikamet ediyor ve muhitinde tanınıyorsa; yazar, yayıncı veya dağıtıcı hakkında takibat yapılamaz*."

---

[132] 1876 yılında yürürlüğe giren Kanuni Esasi, 1831 tarihli Belçika ve 1851 tarihli Prusya Anayasalarından model alınarak yapılmıştır; ancak model aldığı Belçika anayasası kadar liberal olduğu söylenemez. Kanuni Esasi, bu yönden Prusya Anayasası'na daha yakın sayılmaktadır. "Burjuva Anayasaları" grubuna giren Belçika Anayasası, sadece elit düzeyin oy verme hakkını kabul etmektedir. Prusya Anayasası ise kendi resepsiyon döneminde kullandığı Belçika Anayasası'ndan farklı olarak onun kadar liberal değildir. Prusya anayasasında üstün bir yürütme erki, İlahi kaynaklı egemenlik, meşruiyeti tescillenmiş bir hanedan ve etkili halk egemenliği yoktur. Gülnihal **BOZKURT**, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi-Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine (1839-1939), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 68-69.

[133] https:/www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2012.pdf erişim tarihi: 05.03.2019.

1831' de ilan edilen Belçika Anayasası, basın özgürlüğü alanında adeta bir devrim niteliğindedir. Belçika, Basın özgürlüğüne o tarihe kadar görülmemiş düzeyde yer vererek özgürlüğe anayasal güvence sağlamıştır. Buna karşın ülkedeki yazarların ideolojileri ve politik zıtlaşmalar nedeniyle Belçika'da basının ileri seviyelere ulaşması, bir süre daha gecikmiştir. 1880'den itibaren aşama kaydeden Belçika Basını, nitelik ve nicelik anlamında atılım yapmıştır.[134]

Osmanlı Devleti'nde Basın özgürlüğünü incelerken yararlandığımız bir başka anayasa ise 1850 tarihli Prusya Anayasası'dır. 1850' de ilan edilen ve günümüzdeki Alman Anayasasının temellerini oluşturan Prusya Anayasası'nda[135] ifade özgürlüğü:

"Herkes, konuşma, yazı, resim veya ulaşılabilir-genel kaynaklar yoluyla fikirlerini; ifade etme ve yayma hakkına sahiptir.

Bu haklar ancak kanunlarda öngörülen sınırlamalar ile gençliğin korunması ve insan onurunun korunması amacıyla sınırlanabilir." şeklinde düzenlenmiştir.[136]

Fransız İhtilalıyla başlayan bu süreç 1830 ve 1848 devrimlerinden sonra sadece Belçika ve Almanya'da değil; dünyada pek çok ülkede anayasaların ilan edilmesine yol açmıştır.[137] Böylece Avrupa ülkelerinin çoğunda yapılan anayasalar ile basın özgürlüğü kabul edilmiştir. Gelinen bu noktada, mutlakiyetçi rejimlerin sona ermesi veya katı hallerinden taviz vermesi sonucunda Liberal yönetimler yaygınlaşmış ve basın önemli bir noktaya ulaşmıştır.

---

[134] 1831'de ülkede çıkan gazete sayısı 1874'e kadar 34'ten 68'e yükselmiştir. 1903'te 105 olan gazete sayısında birinci dünya savaşı ile büyük bir artış yaşanmıştır. 1960'lardan sonra en verimli dönemine giren Belçika basını, günümüzde basın özgürlüğünün savunucusu olma anlayışı ve istikrarlı yayın sayısı ile Avrupa'nın önemli basın merkezlerindendir. BOZKURT, s. 70.

[135] https://www.constitution.org/cons/germany.txt erişim tarihi: 05.03.2019.

[136] Burada, Alman Anayasanın 1990 değişikliklerinden sonraki metnine ulaşılmış olup değişiklikler ve eklemeler çıkartılarak elde edilen 1850 tarihli metin esas alınmıştır.

[137] İsveç (1809), İspanya (1812), Norveç (1814), Belçika (1831), İsviçre (1848), İtalya (1848), Prusya (1850),

Burada, dikkat çekmek istediğimiz bir konu ise, dünya tarihinde yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen, baskıcı rejimler, basının bir güç haline geldiği andan itibaren onu kendi ideolojilerini destekleyen bir araç olarak kullanmaya başlamış olmalarıdır. Özellikle 20. yüzyılda faşist ve sosyalist siyasi iktidarlarda basın özgürlüğünü sınırlama ve kendi lehlerine kullanma çabaları görülür. Lenin, bir makalesinde;

> "*Basın Özgürlüğü denilen şey, burjuva toplumlarında, fakir halkı, mazlum ve sömürülen kitleleri, gazetelerini milyonlarca basarak, her gün, sistemli ve sürekli bir şekilde, aldatan, uyutan ve onların ahlakını bozan zenginlere ait bir yetkiden ibarettir. Basın özgürlüğünün anlamı şudur: Tüm vatandaşlar, istisnasız, düşüncelerini açıklayabilir. Peki, ama bu iş nasıl oluyor? Şu anda gerçeği ellerinde tutanlar* Danimarka (1849), Lüksemburg (1849), Yunanistan (1864), Romanya (1866), Osmanlı (1876), Hollanda (1887), Japonya (1889). Dünyadaki anayasal gelişmeler ve modern anlamda ilk anayasalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Yayınevi, Ocak 2019, s. 134 vd. *zenginler ve büyük partilerdir. Yalan haber yayınlamak hakkı neden insanları köle gibi kullanma hakkına tercih edilsin?...*"[138] sözleriyle basın özgürlüğünü ifade etmiştir.

Bununla birlikte, Avrupa'da yüzyıllarca süren baskıcı anlayışlara boyun eğmek zorunda kalan ülkeler, 2. Dünya savaşı sonrasında basın özgürlüğü alanında önemli gelişmelere imza atmıştır. Vatikan'ın anlayışında dahi özgürlükler lehine İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine nazire niteliğinde bir yumuşama olmuştur. Örneğin, Papa VI. Paulus, haberleşme gereksiniminin insan tabiatında olduğunu, eski çağlardan farklılık gösteren haberleşmenin insanın dokunulmaz ve kısıtlanamaz bir

[138] PERİN, s. 103.

hakkı olduğunu ifade ederek basın özgürlüğünün insan hakları içinde değerlendirmiştir.[139]

4. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KAPSAMI VE UNSURLARI

Basın özgürlüğünün içeriğini oluşturan haklar; çalışmamızın başında da değindiğimiz gibi, "habere ve bilgilere ulaşma hakkı", "haber ve bilgileri yorumlama hakkkı", "haber ve bilgileri basma ve topluma yayma hakkı" olarak sayılabilir.[140] Özellikle Basın-yayın faaliyetlerinin kökenini oluşturan habere ve bilgilere ulaşma hakkı, diğer temel insan hak ve hürriyetlerinin temelini oluşturduğundan bu hakkın karşılaştığı her ihlal diğer tüm hakların da bastırılması anlamına gelir. O halde basın-yayın alanı stratejik ve toplumsal bir iletişim evrenidir. Toplumsal iletişimin özü ise çoğu zaman medya yoluyla tasarlanmış bir görünüm altında perdelenmektedir. Bunu basın yoluyla aşmak için gelişmelerin çeşitli bağlamlar içine oturtulması, teorik bir içeriği ulaştıktan sonra bunların somut haliyle kavranmasına aracı olmak ile mümkündür.[141]

Basın özgürlüğünün toplumsal tin nezdinde gelişimi için öncelikle gereken özgürlüğün kapsamının ortaya konulmasıdır. Günlük hayatta herhangi bir gelişmenin basın için araştırma nesnesi olması onu gerçeklik haline getirir.[142] Gerçekliğin ise varoluşun özsel ihtiyacı[143] olarak kabulü gerekir.

---

[139] Ahmet **DANIŞMAN,** Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara 1982, s. 5.

[140] Geniş bilgi için bkz. YILDIZ, s. 13-30.

[141] Haluk **GERGER**, Sunuş-Basın Özgürlüğü Üzerine- Karl MARX, Çeviren: Önder KULAK- Kurtul GÜLENÇ, Dipnot Yayınları, Ankara 2012, s, 8-11.

[142] "Gündelik tarih" diye ifade edilen güncelliğin "bütün boyutlarıyla yansıtılması", basın-yayın etkinliğinin tarihsel misyonunu ortaya koyar. Bu faaliyetin layıkıyla yapılması ise teorinin maddi güce dönüşmesinin ana araçlarındandır. Ayrıca basın, kapsamı genişlediğinde kültürün ve entelektüel eğitimin bir aracı olabilir.

Görüntünün altındaki gerçeğe ulaşma çabası ve bunun hangi yollarla ifade edileceği gerçeğin formlarına göre belirlenir. Gerçeğin sistematik belirlenmesi bilim; popülarize formu medya; estetize hali ise sanat yoluyla sağlanır. Hepsinin yaşamsal önkoşulu ise entelektüel üretim için gereken özgür ve eleştirel gözlemdir. Bu süreçte özgürlük ihtiyacı ve bu türden üretim ile "nesnel karşıtlık" içinde olanların çatışma yaşadığı görülür. Somut bir karşıtlığın yanı sıra potansiyel bir tehdit olarak görülen "tatsız gerçeklerin" sınırlandırılması, saygıya dayanan görece özgürlüklerin çeşitlilik gösterdiği birçok rejimde var olan bir olgudur.[144]

Günümüzde tinin en özgür görünümü olan basın özgürlüğünün kapsamını sınırlandıran her türlü müdahale, basın özgürlüğünü reddetmesi açısısından olgusal karakterde ve kendi olgusal doğruluğuna sahip bir önermedir.[145] Ancak toplumların tinsel gelişimi bu sınırlandırmalar sayesinde değil bu sınırlandırmalara rağmen gerçekleşmektedir.[146]

Kanaatimizce basın özgürlüğünün gerçekleşmesi sadece bu özgürlük açısından değil, demokrasi ve insan haklarının gelişimi açısından da son derece önemlidir. Basının görevini gerektiği gibi yerine getirmesi, devletin ve siyasi iktidarın sahip olduğu demokrasi kültürünü ve siyasi olgunluğu gösterir. Modern toplum düzeninde görülen tehditlerin *hukuk devleti* ilkesi çerçevesinde bertaraf edilmesi, sadece bu özgürlüğü savunanların bir özverisi olmanın ötesinde toplumun tamamı için bir güvence teşkil eder.

Bunun için de gerekli olan basının özgür olması ve kendi gelişimi sayesinde halk tininin bütün gerçek öğelerini uyumlu bir şekilde birleştirmesidir. Karl MARX, s. 17-23; Theodor OİZERMAN, Özgürlük ve Özgürlüğün Basındaki Zorunlu Dışavurumu, The Making of The Marxist Philosophy. s.-131-135.

[143] Basın-yayın etkinliği, insani kurtuluş arayışında temel bilgiye sahip olma ve gerçeğe ulaşarak insanın özündeki realiteyi kavrama çabasını ortaya koyan stratejik bir eylemdir. Ayrıca sınıfsal amaca hizmet etmek adına gerçeğin saptırılması, çarpıtılması, gizlenmesi ile bilginin manipüle edilerek gerçek dışı şeylerle ikame edilmesine imkân veren bir şiddet aygıtıdır. Özellikle, belirli potansiyellerin engellenmesi, insanın doğrudan özüne müdahale ettiği halde görünmeyen şiddet türüne örnektir. GERGER, s, 8-9.

[144] MARX, s. 36-38.

[145] GERGER, s. 12-14.

[146] MARX, s. 42-43.

4.1. Haber ve Bilgilere Ulaşma Hakkı

Basın Özgürlüğünün kapsamı dâhilinde yer alan ve basın özgürlüğünün unsurlarını olutuşran haklardan ilki haber ve bilgilere ulaşma hakkıdır. Bu hak da bilgi edinme hakkı ve haber kaynağını açıklamama haklarından oluşmaktadır.

Bilgi edinme hakkının unsurlarının ifade edilmesiyle hakkın tanımı yapılabilmektedir. Buna göre herkesin her türlü bilgi ve belgeden kısıtlama olmaksızın yararlanabilmesi hakkın özünü oluşturur. Her türlü bilgi için öngörülse de; bu hak, daha çok idarenin elinde mevcut olan bilgiler için gündeme gelmektedir. Devlet müdahalesine maruz kalmadan kişinin kamuyu ilgilendiren her türlü veriye ulaşması, demokrasinin en önemli unsurlarından biri olan yönetimde açıklık ilkesini sağlamanın ötesinde; kamu hizmetlerinden yararlananların statüsünü yükselten bir olgudur.[147]

Bilgi edinme hakkı kapsamında serbestçe ulaşılan haber ve bilgiler, kamuya devleti denetleme imkanı sağlar. Kamuoyunu oluşturan bu unsurlar, ifade özgürlüğünün de hammaddesini oluşturmaktadır. Yani basın özgürlüğünün de ilk aşaması "bilgi edinme"ile başlar. Nitekim basın özgürlüğünün gerçekleşebilmesi için haber ve bilgilerin serbestçe öğrenilebilmesi veya toplanabilmesi gerekmektedir.[148]

Haber kaynağını açıklamama hakkı ise haberi ilk elden toplayan basın çalışanlarının haberi oluştururken sağladığı bilgi akışının korunması için haber kaynaklarının gizliliğini korumalarını ifade eder. Bilgi edinme hakkı gibi bu hak da;

[147] Ayrıntılı bilgi için bkz: AKKURT, s. 94.

[148] AKKURT, s. 96-98.

demokratik toplum gereklerini oluşturmakla birlikte; basın çalışanlarının görevlerini özgür ve verimli bir şekilde yürütmelerini sağlamaktadır.[149]

4.2. Haber ve Bilgileri Yorumlama Hakkı

Basın özgürlüğü kapsamında edinilen haber ve bilgilerin zihinlerde bir anlam ifade etmesi için bunların yorumlanması ve eleştirilmesi gerekmektedir. Her iki faaliyet de incelenen haber ve bilgilere ilişkin subjektif değerlendirmeler içerir. Bir olayın kişilere doğru veya yanlış gelen taraflarını ifade etmek; olayları sahip olunan görüşlere göre açıklayarak bunların aydınlığa kavuşmasını sağlamak, en az olayların bilinmesi kadar gereklidir.[150]

Yorum ve Eleştiri, basının sadece hakkı değil; aynı zamanda öncelikli görev ve sorumlulukları arasındadır. Nitekim siyasi iktidarın denetlenmesi ve özgür tartışma ortamının sağlanması ile insanların düşünmeye davet edilmesi, demokrasinin gereklerindendir. Basının demokratik bir düzende görevini yerine getirebilmesi de bu hakkın varlığına bağlıdır.[151]

Basının kamusal görevini etkin bir şekilde üstlenmesi için bu hakkın kullanımındaki engeller kaldırılmalıdır. Objektif ve gerçekçi bir değerlendirmeyle kamuoyunun aydınlatılması, toplumun üstün yararından doğan bilme hakkının tam anlamıyla sağlanması demektir. Ancak bunu yaparken olayların kişisel değerlere göre değil; maddi vakalara göre eleştireye tabi tutulması gerekmektedir. Nitekim kişilerin hak ve özgürlüklerinin korunması, hakkın sınırlanması için öngörülen sebeplerden biridir.

---

[149] AKKURT, s. 99-101.

[150] AKKURT, s. 102 vd.

[151] DÖNMEZER, s. 95.

4.3. Haber ve Bilgileri Basma ve Topluma Yayma Hakkı

Basın özgürlüğü için varlığı zorunlu görülen haber ve bilgileri basma ve topluma yayma hakkı, kitle iletişimin doğal bir sonucudur. Kitlelere hitap etmeyen bir basının kamusal görevini gerektiği gibi yerine getiremeyeceğinden hareketle, eserlerin serbestçe basılması ve muhataplarına kolaylıkla ulaştırılması gerektiği savunulmaktadır.[152]

Maddi konusunu basılmış eserlerin oluşturduğu basın faaliyetinin temel amacı, eserlerin kamuya sunulması ve böylece muhatabının bilgilenme alanına ulaşmasını ifade eder. Bu meyanda basılmış eserlerin içeriği kadar maddi varlığı da önem kazanmaktadır. Nitekim eserin zeminini oluşturan envanter ile cisimleşmiş düşüncenin dağıtımı mümkün olmaktadır. Basılmış eserlerin dağıtımının engellenmesi ise direkt kaynaktan yapılan bir müdahale demektir. Basım faaliyetinin maddi teminat veya izin şartına bağlanması gibi tedbirler ile basının kısıtlandırıldığı söylenebilir. Haber veya bilgileri basma ve topluma yayma hakkı kapsamında bu faaliyetlerin her hangi bir sınırlandırma olmaksızın yürütülmesi gerekmektedir.[153]

5.BASIN ÖZGÜRLÜĞÜYLE ÇATIŞAN BAZI HAKLAR

Basın özgürlüğünün sınırsız olmaması sonucunda onunla çatışan ve en az onun kadar hukuk sistemlerince korunmaya değer olan bazı haklar mevcuttur. Genel olarak ifade edersek, Şeref ve İtibarın (Manevi Varlığın) Korunması Hakkı ile Özgürlük ve Güvenlik Hakkı başlığı altında yer alan haklar günlük hayatta basın

[152] AKKURT, s. 106.

[153] AKKURT, s. 108.

ve ifade özgürlüğüyle çatışan haklardır.[154] Bu haklar çalışmamızda güncel mevzuat içerisinde inceleneceğinden burada ayrıntıya girilmeyecektir.

Ancak, yeri gelmişken değerler arasında çatışma olması halinde adil ve ölçülü bir dengenin kurulmasının zorunlu olduğunu ve ölçülü dengenin neye göre tesis edileceği konusunda ise yargı kararlarının gözönüne alınacağını belirtmekte fayda görüyoruz.[155]

6. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANDIRILMASI

Günümüz demokratik devletlerinde özgürlüklerin düzenlemelerle güvence altına alınması ile bu kuralların istisnaları da öngörülmektedir. Bir hakkın hiçbir sınırlamaya tabi olmadan kullanılamayacağı ve bunun devletin ve toplumun korunması ile sürekliliğinin sağlanması için bir zorunluluk olduğu kabul edilir.[156] Dönmezer' in bu konudaki ifadesi şu şekildedir: " *Özgürlük noksanından yakınan fakat toplum düzeni ve barışını bozma amacını güden bazı düşünce taraftarları, ileride başkalarının düşünce özgürlüklerini yok edebilmek için özgürlük istemektedir*."[157] Ayrıca doktrinde düşünce özgürlüğünün sınırlandırılmasını savunan ve bunu adeta olmazsa olmaz niteliğinde gören başka yazarlar da vardır.[158]

Basın özgürlüğü esas itibariyle, şeref ve haysiyetin korunması, özel hayatın korunması, devletin ve toplumun korunması, yargının etkilemesini önlemek için ve

---

[154] Kişilerin şeref ve itibarının korunması kapsamında: Hakaret (basit hakaret ve kamu görevlisine hakaret, cumhurbaşkanına hakaret), Nefret Söylemi (Irksal nefret söylemi, cinsel nefret söylemi, dini nefret söylemi, inkârcılık, siyasal söylem) AİHM kararlarına da yansıyan ihlallerdir.

[155] TURABİ, s.15.

[156] YILDIZ, s. 30; Münci KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, Yedinci Baskı, Ankara 1993.

[157] DÖNMEZER, s.28.

[158] Baykan, aşırı hürriyetin sebep olduğu adaletsizlik ve hukuksuzluğu işlediği çalışmasında aşırı fikir hürriyetinin tersine ayrımcılığa neden olacağını savunmuştur. Fehmi **BAYKAN**, Fikir Hürriyetinin Sınırlanmasının Lüzumu Üzerine, Doğu-Batı Dergisi, Kasım-Aralık 1997 Sayı 1, s. 103 vd.

ahlakın korunması hallerinde sınırlanabilir.[159] Özellikle eleştiri sınırının tabiatı gereği başladığı nokta, bütün somut olaylar bakımından göreceli bir durumdur.[160]

Sınırlamalar, ilgili hakkın düzenlemesi şeklinde olabileceği gibi bazen de genel sınırlama şeklinde yapılabilir. 1982 Anayasasının 13. maddesinde yeralan genel sınırlama sebepleri bunlardan biridir. Sözkonusu madde de "temel hak ve hürriyetlerin sınırlanması" aşağıdaki gibi düzenlenmiştir:

> "*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz."*

Buna göre, sınırlamalarda, "kanunla yapılma", "haklarına özlerine dokunmama", "demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine uygun olma" kriterleri esas alınacaktır. Hükmün başında yer alan "*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın"* ibaresinde yer alan "**öze dokunmama**" kavramı ile sınırlamaların ancak zorunlu ve istisnai hallerde başvurulabilecek son çare niteliğinde olması kastedilmektedir.[161]

Sınırlamaların sınırı konusunda her ne kadar otoritelerin takdir selahiyetini haiz olabileceği düşünülse de bu alanın bireysel başvuru denetimine tabi olacağı unutulmamalıdır. Doktrinde, hakların kötüye kullanımını engellemek için sınırlandırma yapılırken tartışmalı ifadelerin hak ve özgürlükler lehine yorumlanarak hakların özüne ilişmeden hareket edilmesinin öneminden

---

[159] Geniş bilgi için bkz. Yıldız, s.30-56.

[160] Yargıtay Hukuk Genel Kurulunun bir kararında bir eleştirinin hukuka aykırı olması için bir takım şartlar belirlenmiştir. Buna göre; gerçeklik, güncellik, kamu yararı, toplumsal ilgi ve konu ile ifade arasında düşünsel bağlılık koşullarından birine aykırılık bulunması halinde eleştirinin sınırlarını aştığı söylenebilir. (Yargıtay HGK, 435/471, 06.06.2001), YILDIZ, s. 18-21.

[161] TURABİ, s. 7.

bahsedilmektedir.[162] Bu konuda AİHM ve AYM tarafından kullanılan "beşli test" ihlal iddialarını sonuçlandırmada yol göstericidir.[163]

6.1. Kişilik Haklarının Korunması

Kişilik haklarının korunması, basın özgürlüğünün başlıca sınırlama sebeplerinden biridir. Nitekim basının kişilik haklarını ihlal edici nitelikte kullanılması; hem hukuki hem de cezai anlamda sorumluluğu gerektirir.[164]

Basın özgürlüğünün normatif sınırını oluşturan kişilik hakları; "maddi bütünlüğe (hayat, sağlık, vücut bütünlüğü) ilişkin değerler", "manevi bütünlüğe (şeref ve haysiyet, özel hayat, isim, resim) ilişkin değerler, "iktisadi bütünlüğe (mesleki ve ticari) ilişkin değerler" olarak sayılabilir. Bu değerler arasından özellikle şeref ve haysiyetin korunması kapsamında karşılaşılan ihlaller, diğerlerine oranla oldukça fazladır.[165]

Şeref ve haysiyet kavramları literatürde onur ve saygınlık olarak da ifade edilmektedir. Bu kavramlar esas itibariyle kişiye toplum tarafından verilen manevi değerleri ifade etmektedir. Kişinin manevi değerleri, kişinin bünyesine sonradan ilave edilen ve kişinin nitelikleriyle paralel olarak çeşitli açılardan ele alınabilen değerlerdir. Bu değerlerin basın yoluyla ihlal edilmesi veya başka bir yolla doğrudan saldırıya uğraması sonucunda kişinin toplum nezdindeki sosyal değerinin ve

[162] TURABİ, s. 8.

[163] Beşli testte temel olarak öngörülen şartlar: 1. Müdahalenin varlığını tespit, 2. Müdahalenin hukuken öngörülmüş olup olmadığı, 3. Müdahalenin meşru amaca dayanması, 4. Müdahalenin demokratik toplumda gerekliliği, 5. Öze dokunmama ve ölçülülük. Beşli testin ayrıntılarına bu çalışmada girilmeyecektir.

[164] AKKURT, s. 214.

[165] KILIÇOĞLU, s. 73.

itibarının azalması beklenir. Kişinin toplum nezdinde sahip olduğu bu objektif değer yargıları, hukuk sistemlerinde güvence altına alınmaktadır.[166]

Şeref ve haysiyetin hangi durumlarda ihlal edildiğinin ve bu ihlallerin kişilik haklarını zedeleyici mahiyette olup olmadığının tespiti subjektif değer yargılarına göre yapılamaz. Her somut olayın şartları değerlendirilirken objektif kriterler ölçü olarak dikkate alınır. Basın yoluyla bu durumun yaşanması halinde ortalama bir okurun ifadeye verdiği anlama göre değerlendirme yapılır. Değişken ve nispi kavramların içeriğinin belirlenmesi ise toplumda yaygın olan anlayışa göre yapılmalıdır.[167]

Basının asli görevi, kamusal olaylar hakkında topluma bilgi vererek, kamuoyunu aydınlatmaktır. Basın, bu görevini icra ederken çoğu zaman kişilik hakları alanına müdahalede bulunur. Bu noktada basın faaliyetinin ne zaman ve hangi şartlarda kişilik haklarını ihlal ettiğinin tespiti önemlidir. Nitekim basın özgürlüğünün kişilik haklarına saldırı aracı olarak kullanılması düşünülemez. Basın, yukarıda ifade edilen asli görevini yerine getirirken kamu yararını gözetmeli ve buna uygun bir araç niteliğinde olmalıdır. Basında yer alan bir haberin bu kriterleri sağlaması için güncelik, gerçeklik ve fikri uygunluk vasıflarını taşıması gerekir.[168]

6.2. Kişilik Haklarının İhlali Kapsamında Hukuka Uygunluk Nedenleri

Kişilik haklarının sınırlarına girilmesi karşısında her ne kadar basın özgürlüğünün kişilik hakları kapsamında sınırlanması kural olsa da bu hakkın yerine basın özgürlüğünün tercih edildiği durumlar için hukuka uygunluk nedenleri

[166] AKKURT, s. 215-216.

[167] AKKURT, s. 216.

[168] AKKURT, s. 217-218.

söz konusudur. Bahse konu sınırlamanın sınırları, doktrinde ve çeşitli yargı kararlarında belli ölçütler doğrultusunda ortaya konulmaktadır. Bu ölçütler; haber verme amacı ile sınırlarını aşmayan eleştiri ve kişinin rızasıdır. Ayrıca bir önceki başlıkta da ifade edildiği üzere haberin gerçeklik, güncellik, düşünsel bağ unsurlarına ek olarak toplumsal ilgi ve kamu yararı bakımından hukuka uygunluk nedenlerini içermesi gerekir.[169]

7. BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ KARŞISINDAKI BAZI ENGEL DURUMLAR

Basın özgürlüğünün karşılaştığı sorunlar ve bu özgürlüğün yaşanmasında karşılaşılan başlıca engel durumlar, tekelleşme ve sansürdür. Bunun dışında devletin aktif yükümlülüğü kapsamında basın özgürlüğünün sağlanması için gereken tedbirleri alması gerekir. Ancak düzenlemelerdeki belirsiz bazı kavramlar, bu anlamda keyfiliğe neden olabilmektedir.[170]

Basın özgürlüğünün korunduğu düzenlemelerde kamuyla ilgili kavramlara karşı söz konusu olan hassasiyet, özellikle incelenmelidir. Burada gerçek kamunun ne olduğunu ortaya koymak keyfiliğin ve yanlış yorumların önüne geçecektir. Kamu ve kamuya ilişkin değerlerin yorumunda, kamunun yaşayan ve fiilen mevcut bir organizma olarak görülmesi gerektiği bazı yazarlarca savunulmaktadır.[171]

---

[169] Ayrıntılı bilgi için bkz: YILDIZ, 49 vd.

[170] YILDIZ, s.56.

[171] Marx, s. 58.

7.1. Sansür

Sansür, kamu yararını korumak için her türlü yayının önceden denetlenmesidir.[172] Tanımda da görüldüğü üzere kamu yararını korumayı amaçlayan sansürün gerçekte güttüğü amaç ise sansürü öngörenlerce sakıncalı olarak nitelenen *kötü basının* bunun dışında kalan ve korunmaya değer olduğu varsayılan basından ayırt edilmesidir. Ancak kamuya nüfuz eden basın-yayın etkinliğinde sansüre tabi tutularak arındırılacak iyi basın ve kötülüğün siren şarkısı şeklinde bir kötü basın ayrımı yapmak yerinde olmayacaktır. Genel anlamda basın, ifade özgürlüğünün gerçekleşmesidir. Basın özgürlüğü ise insan doğasının bir motifidir. Basın özgürlüğünün doğal varlığı, "düşünce özgürlüğü" nün "düşünceye karşı özgürlük" ten daha fazla hakka sahip olmasını gerektirir.[173]

Basına ilişkin bir düzenlemenin basın kanunu mu yoksa sansür kanunu mu olduğu sorunu, basın özgürlüğünün uygulamadaki görünümünü belirler. Basın kanununda düzenlemeye aykırı halleri özgürlük cezalandırırken sansür kanununda cezalandırılan özgürlüğün ta kendisidir. Çünkü basın kanununda özgürlüğün ihlali önlenirken sansür kanununda basın özgürlüğünün kendisi istismar olarak görülüp cezalandırılır. Basın kanunu, kamusal özgürlüklerin işler kılındığı modern toplum düzeninde özgürlüğe yine kendisi tarafından verilen bir güvenoyu niteliğindeyken sansür kanunu özgürlüğe karşı şüpheden başka bir şey değildir.[174]

Sansürün kanun niteliğini haiz olması, onu gerçekte bir kanun haline getirmeyeceği gibi bu durum onu kötü bir *polis önlemi* olmaktan öteye götürmez. Özgürlüğü; "*basının normal hali, özgürlüğün varoluş biçimi"* olarak kabul eden basın

---

[172] AKKURT, s. 111.

[173] "*Özgür basının özü, karakterli, rasyonel, özgürlüğün ahlaki özüdür. Sansürlenmiş basının özü, esaretin karaktersiz canavarıdır; o uygar bir canavar, süslenmiş bir kürtajdır*." MARX, s.73.

[174] MARX, s. 77-78.

kanunu, biçimsel bir kanun niteliğinde olan sansür kanununun aksine gerçek bir kanundur. İçerik itibariyle ise basın kanunu, özgürlüğün sınırlanması için bir baskı aracı olmadığı gibi özgürlüğün korunmasında önemi büyüktür. Bir suçun yinelenmesini önlemenin bir aracı olmasının yanı sıra basın özgürlüğünün hukuki olarak tanınması da onunla mümkündür.[175]

İnsan yaşamının bilinçli yansıları olan yasalar, özgürlükleri korumak için o şeyin özünden çıkartılır. Rasyonel bir kural, baskıcı bir önlem değil; tam tersine önlemsizdir. Sansür ise basını devamlı kendisinin hasta olduğuna inandıran bir taşra cerrahı gibidir. Hastasını hiçbir zaman düzeltmediği gibi sağlıklı bir basın-yayın etkinliğini de ortadan kaldırır.[176]

Kanaatimizce sansür ile getirilen kısıtlamada yazarın kendisi değil; yazarın sahip olduğu düşünce nedeniyle verebileceği zarar önlenmeye çalışılmaktadır. Bunun tespiti ise tamamen bizim iç yargı sistemimize göredir. Çünkü tinsel düzeyde bize göre kötü hatta zararlı görünen bir idenin sahibi kendisine göre doğru olan şeyi savunuyordur. Düşünce dünyamızın kabul etmediği bu düşüncenin sahibiyle çıkar ilişkilerinin örtüşmediği de görülüyorsa değerlerimizden bağımsız olarak insan doğası gereği düşünceyle mücadele etmek yerine düşüncenin sahibiyle mücadele ederiz. Onu etkisiz kılmak için cürümleri değil düşünceyi cezalandıracak sansürü kullanırız. Oysaki keyfiliği engelleyemediği için dürüst olmayan sansür, onu deleni otomatik olarak yüceltir. Böylece bir imkânsızlık ve paradoks dünyasına sürüklendiğimizin farkına varmayız.

---

[175] MARX, s. 79.

[176] Marx'ın konuya ilişkin çarpıcı ifadeleri: " *Kuşları kafese kapatmayı yanlış görüyorsunuz. Ne var ki kafes, avcı kuşlara karşı koruyucu bir önlem değil midir? Bülbülleri körleştirmeyi barbarca görüyorsunuz; ancak sansürün basının gözlerini keskin kalemiyle çıkarmasını hiç de barbarca görmüyorsunuz. Özgür birinin saçlarını onun isteğine karşı kesmeyi despotik olarak kabul ediyorsunuz; ancak sansür her gün düşünen insanların uzuvlarını kesiyor ve kalpsiz bedenlere, tepki göstermeyen itaatkar bedenlere izin veriyor, sağlıklı geçinmeler için!* " MARX, s. 81.

7.2. Tekelleşme

Basın, devletin baskısından uzak olmalıdır ancak günümüzde devlet baskısı kadar tehlikeli ve ciddi başka bir sorun vardır. İşletme açma özgürlüğünün bir yansıması niteliğinde olan bu sorun günümüzde sansürden daha ciddi boyutlara ulaştığı söylenebilir. Basın özgürlüğünü tehdit eden bu fiili engel tekelleşmedir.[177]

Serbest piyasa sisteminde ciddi yatırım gerektiren girişimlerin yalnızca büyük sermayedarlar tarafından yapılabilmesi, basın gibi özellikle kamuoyunu etkileme gücüne sahip bir sektörde fiili bir tekel oluşmasına neden olmaktadır. Basın alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin ve artan masrafların da etkisiyle basın işletmelerinin arkasında büyük sermaye güçlerinin olması beklenir hale gelmiştir. Bu durum basını alelade bir ticari işletmeye dönüştürmekte ve onu kendi çıkarları için kullanan büyük holdinglere fırsat vermektedir.[178]

Tekelleşmenin beraberinde basın çalışanlarına karşı güdülen baskı sorununu da getirir. Sendikaları ödün vermeye zorlayan tekelleşme, küçük ve orta ölçekli işletmeleri de adeta yutmaktadır. Basın özgürlüğünün tam teşekkülü için devletin pasif durumu yeterli olmamaktadır. O halde bu sorunların önüne geçilmesi için devlet aktif bir tutum sergilemeli, basın işletmeleri ve basın çalışanlarının statüsünü özel olarak düzenlemelidir. Bununla birlikte küçük basın işletmelerinin teşviki de sağlanmalıdır.[179]

---

[177] YILDIZ, s. 57.

[178] YILDIZ, s. 59.

[179] YILDIZ, s.59.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK HUKUK TARİHİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

I. İSLAMIYET ÖNCESI TÜRK DEVLETLERINDE DÜŞÜNCEYI İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

Türk Hukuk Tarihinde basın özgürlüğü incelenirken; yazılı basından önceki dönemler için düşünce özgürlüğü temelinde yapılacak çıkarımlar, günümüz basın özgürlüğü sorunlarının kavranmasında önemli rol oynayacaktır. Bu kapsamda öncelikle Eski Türk devletlerinde düşünce ve ifade özgürlüğünün ne boyutta olduğunun ortaya konulması gerekir.

Eski Türk Devletlerinde düşünce özgürlüğü doğrudan gözlenen bir olgu olmasa da toplum yapısını yansıtan bazı öğelerin incelenmesi ile bunlardan çıkartılacak sonuçların bu konuda araştırmamız için önemli veriler sağlayacağı kanaatindeyiz. Nitekim Orta Asya'da kurulan Türk devletlerin hukuk sisteminde düzenleme bulmayan bir durumun özgürlük alanı olarak düşünülmesi gerekir. O halde düşünce özgürlüğünün diğer korunmaya değer menfaatlerle çatışma yaşamadığı fikri, eski Türk toplumlarında düşünce özgürlüğü konusunda bir sorun olmadığının bir göstergesi olabilir. Ancak somut bir problemin varlığından bahsedilemese de sınırsız bir özgürlük halinin yaşanmayacağı da açıktır. Bu bağlamda yapılacak yorumların dayanağını oluşturması için Eski Türk devletlerinin oluşumundaki temel unsurlar incelenmelidir.

Eski Türk Devletlerinin dayandığı dört temel unsur; il (ülke), budun (halk), kut (egemenlik) ve kanun (töre), şeklinde sayılmaktadır.[180] Bu unsurlardan her birinin konuyla değişken ölçüde ilgisi bulunmakla birlikte, kanuna özel bir parantez açılması gerekmektedir. Kanunun bu toplumlardaki görünümü ise töredir. Eski Türk devletlerine özgü yazısız kanunu ifade eden töre; adalet, faydalılık, eşitlik ve insanlık üzerine kurulmuştur. Törenin değişmeyen bu hükümleri hak ve özgürlüklerin korunmasındaki temel esaslardır. Diğer unsurlar ise törenin oluşumunda etkili olan faktörler, olarak nitelenebilir.

"Ülke" unsurunu ifade eden bölgenin coğrafi şart ve imkânları; toplum yapısını oluşturan sosyal ve ekonomik faaliyetler ile hukuk, din ve kültürel gelenek öğelerini şekillendirmektedir.[181] Eski Türk devletlerinde, bulunulan coğrafyanın şartları dâhilinde yapılan hayvancılık faaliyetleri ve buna uygun göçebe yaşam tarzı benimsenmiştir. Atın binek hayvanı olarak kullanıldığı ve demirin işlendiği bir askeri yapıyla dağınık halde olan kitleler birleşerek "atlı bozkır devletleri" kavramını oluşturmuştur.[182] Bu devletlerin sürdürdüğü konar-göçer anlayış, devleti oluşturan unsurlarından ikincisi olan halkın özelliklerini belirlemektedir. Özellikle halkı yetiştiren ve toplumsal eğitimi sağlayan yaşam tarzı, bozkır insanının karakterini ve ruh halini de biçimlendirmektedir.

İkinci Göktürk Devleti kağanlarından olan Bilge Kağan'ın yaşam tarzını değiştirerek yerleşik hayata geçmeyi teklif etmesi üzerine vezir Tonyukuk'un şu sözleri Eski Türk devletlerindeki yaşam tarzını ortaya koymaktadır:

---

[180] İlhami **DURMUŞ**, Eski Türk Devletlerinin Oluşumunun Temel Unsurları, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Bahar 2008, s. 25.

[181] İbrahim **KAFESOĞLU**, Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, s. 26.

[182] Mahmut **ARSLAN**, Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 1-2.

"Hiçbir kentimiz yoktur. Sulu ve otlak yerler arayarak dolaşıyoruz ve avlanarak yaşıyoruz. Bütün halkımız savaş sanatını uygulayabiliyor. Güçlü olduğumuzda askerlerimizi akınlara sevk ederiz. Zayıf isek bozkırlara çekilir ve korunuruz. İçinde oturmak için kaleler inşa edersek ve eski hayat tarzımızı değiştirirsek, günün birinde yeniliriz."[183]

Tonyukuk'un sözlerinde de görüldüğü gibi Eski Türk Devletlerinde halkın üç temel uğraşı vardır: Hayvancılık (sürü), avlanmak ve savaş (akın).[184] Bu faaliyetler, hareketli bir yaşam tarzının vazgeçilmezi olmanın ötesinde toplumdaki bireyleri zor şartlara alıştıran ve askeri disiplin sağlayan etkenlerdir. Nitekim disiplinli savaşçıların yetişmesini engelleyecek bir değişimin yerinde olmayacağını bunu teklif eden Bilge Kağan da sonradan kabul etmiştir.[185] Kanaatimizce böylesi aktif bir toplumda yerleşik hayatın durağan akışına nispeten fikir uyuşmazlıklarının sorun haline geleceğini düşünmek pek olası değildir. Ancak askeri disiplinin sağladığı birlikte düşünme ve birlikte hareket etme anlayışının pekiştirilmesi amacıyla zaman zaman bir takım radikal önlemlerin alındığı da bilinmektedir. Bunun en göze çarpan örneği ise Eski Hun Devleti hükümdarı Mete Han'ın babası Teoman'a yaptığı isyandır.[186]

---

[183] Liu **MAU-TSAI**, Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Çeviren: Ersel Kayaoğlu, Selenge Yayınları, 2011, s. 171-173.

[184] Mehmet **KAPLAN**, Türk Destanında Alp Tipi, Zeki Velidi Togan'a Armağan, İstanbul 1955, s. 205.

[185] Bilge Kağan, Tonyukuk ile farklı düşünmesine rağmen hükümdar olarak kendi düşüncesini dayatmamış ve daha sonra özeleştiride bulunmuştur. Bilge Kağan'ın bilgelik unvanını yansıtan bu durum aynı zamanda Eski Türk Devletlerinde liyakatin hiyerarşiden etkilenmediğini de göstermektedir. DURMUŞ, s. 36.

[186] *Çin kaynaklarından aktarıldığı üzere Metehan, Hun imparatoru Teoman'ın büyük oğlu ve tahtın varisidir. Ancak Teoman ikinci evliliğinden doğan küçük oğlunu tahta geçirmek için Metehan'ı düşman bir devlete rehin olarak verir ve bu devlete saldırır. Metehan kendisini öldürmeye gelen askerlerin elinden kurtularak ülkesine kaçar. Metehan, ülkesine döndükten sonra ıslıklı bir ok geliştirmiştir. Okçularına bu okun düştüğü yere oklarını atmasını emreder. Talimatına uymayıp tereddüt edenlerin ise boyunları vurulacaktır. Metehan, okunu önce değerli atlarından birine yollar. Askerlerden bir kısmı tereddüt ettiği için öldürülür. Daha sonra okunu çok sevdiği eşine yollar ve yine aynı şekilde tereddüt edenler öldürülür. Metehan, aynı denemeyi Teoman'ın bir atında da uygulayıp talimatının istisnasız yerine getirildiğini görünce okçularından emin olur. Bunun üzerine toplu olarak çıkılan bir avda, okunu Teoman'ın üzerine atınca okçularından hiçbiri tereddüt etmeksizin hükümdarı ok yağmuruna tutar ve hükümdar öldürülür*. Bkz: DURMUŞ, s. 32-33.

Metehan'ın yönetimi ele geçirirken uyguladığı strateji, kanaatimizce koşulsuz bir itaatin sonucudur. Egemenliğin sağlanması için hiçbir taviz gösterilmeden, düşünme eyleminden soyutlanmış bir uygulama tesis edilmiştir. Zamanın gelenekleri kapsamında bir düşünce mozaiği aranmasa da önderi sonuna kadar izlemek hedefine odaklanılmış; bu itibarla, tek tip hareketin sağlanabilmesi adına kesin tedbirler alınmıştır. Tedbirin radikallik düzeyi, bir anlamda korunmak istenen değerin sahip olduğu dereceye göre artmaktadır. Nitekim önemli görülen bir amaç için değil düşünce özgürlüğü; düşünme eylemi dahi askıya alınmıştır.

Düşünce özgürlüğünün sınırlanması için alınan tedbirler temelde, devleti oluşturan unsurlardan üçüncüsü olan istiklal (bağımsızlık) anlayışına dayanmaktadır. Eski Türk devletlerinde toplumu oluşturan bilincin özü, ferdi varlığın esasını devlete bağlamaktadır.[187] Orhun yazıtlarında yer alan şu ifadeler[188] bunun kanıtıdır:

"*Türk, Oğuz beyleri, millet, işitin: Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti? Türk milleti, vazgeç, pişman ol! Disiplinsizliğinden dolayı, beslemiş olan bilgili kağanınla hür ve müstakil iline karşı kendin hata ettin kötü hale soktun*." (Kül Tigin, doğu, 22-23)

> "*Tanrı korusun, bu Türk milleti arasında silahlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım. İlteriş Kağan kazanmasa ve ben kendim kazanmasam, il de millet de yok olacaktı. Kazandığım için ve kendim kazandığım için il de il oldu. Millet de millet oldu*." (Bilge Tonyukuk, II, Doğu, 4-6.)

Yazıtlarda yer alan metinlerde görüldüğü üzere Göktürklerde "Bağımsızlık" devleti oluşturan diğer unsurların tekâmül etmesini sağlayan unsurdur. Egemenliğin korunması Devlet politikasının temelini oluşturur. Sonraki dönemlerde de Türk

[187] DURMUŞ, s. 37.

[188] Bkz. DURMUŞ S. 38.

toplumlarının istiklal anlayışının üst düzeyde olması, düşünce özgürlüğünün sınırlanmasında benimsenen ciddiyeti açıklamaktadır. Özellikle yakın tarihte ve günümüzde, basın özgürlüğünün sınırlanması için öngörülen kamu güvenliği ve diğer kamusal kavramlar bağlamında duyulan hassasiyetin buraya dayanıp dayanmadığı sorusunu düşündürmektedir.

Eski Türk devletlerinde, devleti oluşturan unsurlar arasında düşünce özgürlüğüyle doğrudan ilgisi bulunan "töre" (kanun) unsuru, temel hak ve özgürlükleri koruyan ve bunlara devletin asli unsuru temelinde garanti sağlayan bir yapıdadır. Bu garantinin mahiyetinin anlaşılması amacıyla bu bölümde kanun unsuru üzerinde durmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Kanun unsurunu ifade eden töre, daha önce de değindiğimiz üzere hukuk sistemini belirlemekle birlikte kamu hukuku açısından özel bir öneme sahiptir. Töre kavramının Orhun yazıtlarında yer alan çeşitli kullanımlarından törenin bizzat kamuya eşdeğer görüldüğü söylenebilir. Yazıtlarda, töre ile ilgili bu duruma işaret eden ifadeler,[189] şu şekilde yer almaktadır:

> "*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış, insanoğlu üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Otururak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş*." (Kül Tigin, doğu, 1)
>
> "*Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş*" (Kül Tigin, doğu, 13)
>
> "*Babam kağan bunca (...) Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya*

[189] Bkz. DURMUŞ S. 41-42.

baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili töreyi kazanıp uçup gitmiş." (Kül Tigin, doğu, 15-16)

"*O töre üzerine amcam kağan oturdu. Amcam kağan otururak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı*." (Kül Tigin, doğu 16-17)

"*O zaman kul kullu olmuştu. Cariye cariyeli olmuştu. Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı*." (Kül Tigin, doğu, 21-22)

Yazıtlarda yer alan bu ifadelerde görüldüğü üzere, siyasi birliğin sağlanması ve devletin teşkilat yapısına sahip olması, törenin uygulanmasına bağlıdır. Bu itibarla Göktürk devletinde, devletin varlığının törenin varlığına dayandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca törenin yaygın bir şekilde uygulanması, eski Türk devletlerinin sınıfsız toplum yapısına sahip olunduğunu da göstermektedir. Törenin herkes için bağlayıcı olması ve töre hükümlerinin eşit şartlarda uygulanması, temel hak ve özgürlüklere sağlanan korumanın değerini ortaya koymaktadır. Törenin kamusal düzeydeki rolünün bu şeklide ortaya konulması ile törenin özgürlükle olan ilişkisini ifade etmek, daha kolay olacaktır.

Eski Türk Devletlerinde her yıl, sadece kamu hukuku ile sınırlı olmaksızın; bütün hukuk sistemi dâhilinde çeşitli normlarının tesis edildiği bir kurultay yapılmaktadır. Görüşülecek konuların önceden belirli olan bu kurultayda devlet meseleleri görüşülüp karara bağlanmakta ve toplum hayatını düzenleyen çeşitli hükümler konulmaktadır. Töreye göre bu hükümler tesis edilirken adalet, eşitlik, faydalılık ve insana verilen değer ön planda tutulmalıdır. Törenin anayasal bir norm boyutuna sahip olduğu düşünüldüğünde törenin değişmeyen unsurları, ceza hukukunun oluşturan hükümlerde belirleyici ölçüt olmuştur. Bu anlamda hak ve özgürlüklerin ihlali hallerinde, törenin asgari bir koruma sağladığını söylemek

mümkündür. Nitekim töre, Hakan'a, törenin değişmeyen hükümleri doğrultusunda hükmetme sorumluluğu vermektedir. Töreye uymamak ise eski Türk devletlerinde en büyük suç olarak ön görülmüştür.[190] Bununla beraber ceza hukuku sistemi hakkındaki birçok veriye Çin kaynaklarından ulaşıldığı için bu bilgilerin objektifliği konusunda temkinli olunması gerekir.[191]

Kanaatimizce her yıl yapılan bu kurultaylar Eski Türk Devletlerinde, ülke yönetiminde danışma kültürüne önem verildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, devleti ilgilendiren unsurlar dışında kalan herhangi bir konuda düşüncelerin özgürce ifade edilmesinde, coğrafi ve toplumsal yaşam gereği bir sınırlamanın söz konusu olmayacağı da söylenebilir.

1.1.İslam Hukukunda İfade Özgürlüğü

İslam hukukunda temel hak ve özgürlükler, yaratıcı tarafından insanlara sunulan imtiyazlar şeklinde nitelenir.[192] Bu kavramlar İslamda bireysel bir anlam ifade etmekten çok; toplumsal güvenliğin tesis edilmesi ve toplumsal huzurun sağlanması açısından önem taşır.[193] Bu nedenle batı hukukunda olduğu gibi temel hak

---

[190] Halil **CİN**-Ahmet **AKGÜNDÜZ**, Türk-İslam Hukuku Tarihi, Timaş Yayınları, Cilt: I, İstanbul 1990, s. 43.

[191] Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre Hun İmparatorluğunda basit bir ceza sistemi vardır. Suçlar temel olarak; büyük suçlar ve küçük suçlar şeklinde ikiye ayrılır. Büyük suçlar: isyan, adam öldürmek, evli kadına tecavüz etmek, bağlı atı çalmak ve ikinci defa hırsızlık yapmaktır. Büyük suçların cezası idamdır. Toplumda kan gütme adeti yoktur. Cezayı veren ve infaz eden devlettir. Daha hafif suçlar için ise ceza hukukunda çeşitli yaptırımlar mevcuttur. Dövme veya yaralama gibi suçların cezası tazminattır. Bu tazminat genellikle hayvanla ödenmektedir. Hırsızlık suçunda çalınan şeyin değerinin on katını ödenir ve suçtan hırsızın ailesi de aynı şekilde sorumlu tutulur. Hafif suçların bir kısmı için araba tekerleği altında ezme cezası uygulanır. Hapis cezası on gün kadar olmakla birlikte göçebe yaşam tarzı dolayısıyla hapishane inşa edilmemiştir. Coşkun **ÜÇOK**, Ahmet **MUMCU**, Gülnihal **BOZKURT**, Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, İstanbul 1996, s. 56 vd.

[192] İlhan **LÜTEM**, "Ferdin Milletlerarası Himayesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 1952 C.9, Sayı:1-4, s.72-73

[193] [193] Münci **KAPANİ**, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, b.2,İzmir 1991. s. 121-123.

ve özgürlüklerin kazuistik (detaylı) düzenlemelerle sayılmasına gerek yoktur.[194] Nitekim İslam hukukunda aslolan ibaha (serbestlik) anlayışıdır. İslam hukuku, hakları esas aldığı için haramları (yasaklar) saymaktadır. Temel hak ve özgürlükler ise İslam Hukuku hükümlerinin uygulanması sonucu gerçekleşmektedir.[195]

İslam hukukunda korunan temel hak ve özgürlükler; yaşam hakkı, kişi özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, seçme ve seçilme özgürlüğü, din ve inanç özgürlüğü, temel gıda ve zorunlu ihtiyaçların karşılanması hakkı, meslek seçme özgürlüğü, kanun önünde eşitlik, şeklinde sayılabilir. Bu değerlerin İslam Hukukunda korunduğunu gösteren ayet, hadis ve çeşitli vakalar bulunmaktadır.[196] Ancak çalışma konusu düşünce ve ifade özgürlüğünden oluştuğu için diğer temel hak ve özgürlükler bu çalışmada ayrıntılı işlenmeyecektir.

Düşünce ve İfade özgürlüğünün İslam hukukundaki yerini ortaya koymak, basın özgürlüğünün Türk Hukuk Tarihindeki özellikle Osmanlı uygulamasındaki temellerini anlamamız açısından yol gösterici olacaktır. Nitekim günümüzde düşüncelerini açıklayacak bir zeminden yoksun olan kişilerin *kültürel ve politik bir sorun*[197] olarak gördükleri düşünce ve ifade özgürlüğü, insanca ve onurlu bir şekilde yaşama katkı sağlamak adına İslam Hukukunda önemli bir yere sahiptir.

---

[194] Batılı hukukçuların; İslam Hukukunun yükümlülüklerden oluştuğu, İslam Hukukunda temel hak ve özgürlüklerin tanınmadığı ve devlete geniş yetkiler verildiğine dair İslam Hukukuna yönelik üç temel eleştirisi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed Haşim **KEMALİ**, İslam'da İfade Hürriyeti, Çeviren: Muhammed Çeviker, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, s. 27.

[195] İslam dini, düşünceyi engelleyen ve herhangi bir delile dayanmaksızın bir olguya sıkı sıkıya bağlanan kavramları reddetmektedir. Bu kavramlar: cehalet, düşünsel tembellik ve yanlış geleneklere aşırı bağlılıktır. Bu kavramlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Muhammed **SELAHADDİN**, Özgürlük Arayışı ve İslam, Çeviren: Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul 1989, s. 126-127.

[196] Bkz: KEMALİ, s. 29.

[197] KEMALİ, s. 30.

İslam hukukunda düşünce ve ifade özgürlüğünün boyutları, İslam dininin "inanç" anlayışı[198] ile bütünleşmektedir. İnancın tebliğinde benimsenen temel prensip de bu yöndedir.[199] Kuran' da pek çok yerde[200] özgür düşünceye önem verildiği, insanın aklını çalıştırması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durum, Rum suresinin 8. ayetinde şu şekilde yer almaktadır: "*Kendi kendilerine Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları hak olarak ve belirli bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi?*"

Burada dikkat çeken nokta, ayette yer alan soru şeklindeki ifadenin muhatabı yine düşünmeye sevk etmesidir. Kullandığı dil itibariyle Kuran'ın emir ve talimatlarını baskı ile kabul ettirdiği söylenemez. Muhatabı zorlamak yerine; ayetlerde sorular sorularak okuyucu düşünsel bir faaliyet içine çekilir ve böylece verilmek istenen mesajı kendisinin idrak etmesi sağlanır.[201]

Dini öğretilerin dogma[202] olarak görülmesine rağmen inananların düşünmesinden endişe etmeyen İslam dini, akla ve akıl faaliyetlerine önem

---

[198] İslam dininde düşünce ve ifade özgürlüğü dinamiklerini destekleyen argümanlar şu şekildedir: Düşünmeye teşvik, Emr-i bi'l- Ma'ruf Nehy-i ani'l Münker (İyiliği Emretme Kötülüğü Yasaklama), müminin mümin kardeşine nasihat etme ödevi, eleştiri özgürlüğü, içtihat özgürlüğü, danışma ilkesi ve İslam dininin düşünceyi engelleyen hususları tasvip etmemesi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Adnan **KOŞUM**, İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğünün Dinamikleri, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 21, Güz 2004, s. 39-52.

[199] İslam dini, tevhid prensibi doğrultusunda yalnızca Allah'a kulluk etmeyi emreder. Allah'ın kulları ise kendi aralarında eşittir. Kula kulluk etmek, İslam dininde kabul edilemez. Nitekim insanlar arasında hayır derecesi olarak üstünlük ifade eden tek kavram takva ile mümkündür. Takva ise kulların Allah'a olan kulluğunu pekiştiren bir hareket şeklidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Servet **ARMAĞAN**, İslam Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 59.

[200] Kuran'da insanları düşünmeye davet eden 200'ün üzerinde ayet vardır. Kuran'ın 72 yerinde doğrudan "düşünme" ifadesi geçerken; 29 yerde " Tefekkür edesiniz, taakkul edesiniz (hatırlayasınız), tezekkür edesiniz (harta getirme/zikretmek)" ifadeleri; 142 yerde ise " Düşünmez misiniz, düşünmüyorlar mı, düşünen bir kavim için" kalıpları yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülkerim **ZEYDAN**, İslam'da Fert ve Devlet Münasebetleri, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1995, s. 9.

[201] Kuran'da yer alan düşündürme metodunun kullanıldığı bazı ayetler için bkz: Tarik:5; Abese:24; Araf:185; Rum:8-9; Gasiye:17; Ali İmran:137,191; Bakara: 164, 259; Yusuf:109: Yunus:16; Ra'd:3; Sebe:46; Kaf:37; Ankebut:20. ZEYDAN, s. 10.

[202] *Dogma*: doğruluğu kesin olarak kanıtlanmadan kabul edilen veya kanıtlanma imkânı olmadığı halde sabit fikir halinde benimsenen olgular.

vermektedir.[203] Nitekim insanı merkezine alan İslam dini, insanın rasyonel düşünme eylemiyle doğru yolu bulabileceğine dayanmaktadır.[204] İslam dinine göre kişinin iyi ve kötü arasında ayrım yapma sorumluluğu bulunsa da; insan, özgür düşünce yoluyla dilediğini seçebilme hakkına sahiptir. İnsan Suresinin 3. ayeti şu şekildedir: "*Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik ve şükredip (inanır) veya nankör olup karşı çıkar*"

İslam dininde, özellikle dinin ilk dönemlerinde muhaliflere tanınan düşünce özgürlüğü, benzeri görülmemiş bir yapıdadır. Bu meyanda dini yalanlamaya yönelik tutumlara karşı, bu iddiaları destekler mahiyette sunulacak her türlü beyanın dikkate alınacağı, ayetlerde ifade edilmiştir. Konuyla ilgili Hud suresinin 13. ayeti şu şekildedir: "*Yoksa Kuran uydurma mı diyorlar? De ki, uydurulmuş on sure getirin, eğer gücünüz yetiyorsa, davanızda doğru iseniz, Allah'tan başka gücünüzün yettiği kimseleri çağırın*" Yine konuyla ilgili benzer ifadelerin yer aldığı Yunus suresinin 37. ve 38. ayetleri ise şu şekildedir: "*Yoksa Muhammed onu uydurdu mu diyorlar? De ki, onun benzeri bir sure getirin, eğer iddianızda doğru iseniz. Allah'tan başka gücünüzün yettiği kimseleri çağırın*."

Yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi düşünce ve ifade özgürlüğüne verilen önem, Hz. Muhammed'in uygulamalarına da aynı şekilde yansımaktadır. Hz. Muhammed, Ali İmran suresinin 159.ayetinin "*İşlerinde Müminlere danış*" şeklindeki meali uyarınca toplumsal meselelerde halkına sıkça danışmış, onların fikirlerini dinleyerek bunları değerlendirmiştir.[205] Hz. Muhammed, sahabenin

---

[203] Philip K. **HİTTİ**, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Çeviren: Salih TUĞ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 366-367.

[204] İslam dini, düşünmeyi özgürlük alanı olarak görmenin ötesinde; muhatabına sorumluluk yükleyen bir görev tayini kıldığı söylenebilir. Bunun yanında bir Müslüman'ın hak bildiği bir hususu gizlemeden söylemesi de *Müminin mümin kardeşine nasihati* bağlamında ifade özgürlüğünün İslam Hukukundaki bir tezahürüdür. KOŞUM, s. 46.

[205] Bedir savaşından önce sahabelerin görüşlerini dinleyen Hz. Muhammed, Habbab İbn-i Munzir'in tavsiyesi üzerine çeşitli mevzilerdeki askerin konumunu değiştirmiştir. Hendek savaşında da Selman-ı Farisi'nin öne

görüşlerine değer vermenin ötesinde onların düşünce ve ifade özgürlüğüne saygılı olmasını amaçlamıştır. Bu bağlamda onlara örnek olmuş ve buna göre hareket etmesini emretmiştir.[206] Daha sonra fıkıhta ve çeşitli ilimlerde birçok ameli mezhep ve görüşlerin ortaya çıkması kanaatimizce bu danışma kültürünün bir sonucudur.[207]

İslam Hukukunda "düşünce suçu" diye bir kavramın olmadığı öğretide yer alan genel bir kabuldür. İslam tarihinde "ifk olayı"[208] olarak adlandırılan bir vakada, Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'nin bir yolculuk esnasında takısını aramak için topluluktan ayrı kalması üzerine Hz. Ayşe'nin bu süre zarfında eşini aldattığı yönünde söylenti çıkartılmış ve sonrasında söylentinin iftiradan ibaret olduğu, devam eden süreçte inen ayetlerde yer almıştır. Bu olayda, söylenti çıkaranlar hakkında bir ceza uygulanmaması düşünce suçu kavramının islam hukukunda olmadığı görüşünde olanlara dayanak oluşturmuştur.

Düşüncenin ve ifade özgürlüğünün sınırlandığı istisna durumlar ise İslam hukukunda zaruri menfaat olarak nitelenen akıl, din, can, nesil ve malın korunmasıdır.[209] Bunun dışında kalan alanlarda tam bir özgürlük söz konusudur. Nitekim başka inanç ve düşüncelere saygı göstermek İslam ahlakının bir gereğidir.

---

sürdüğü hendek kazma stratejisi, çoğunluğun kabulü üzerine uygulanmıştır. Bkz: Ali **BULAÇ**, İslam Dünyasında Düşünce Sorunları, Çıra Yayınları, İstanbul 2011, s. 43 vd.

[206] Hz. Muhammed'in sünneti olarak kabul edilen danışma geleneği, sonraki halifelerin uygulamalarında da görülmüştür. Hz. Ebubekir, halifelik görevini üstlendiği ilk hutbesinde kendisini dinleyenlere şu şekilde hitap etmiştir: " *Ey insanlar, sizi idare etmek üzere görevlendirilmiş bulunuyorum. Ne var ki en iyiniz değilim. Doğru iş yaparsam bana yardım edin, yanlış yaparsam da beni düzeltin. Allah'a ve resulüne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Allah'a isyan edersem bana itaat etmek göreviniz değildir*." İkinci halife Hz. Ömer de halifelik görevini üstlendiğinde aynı şekilde bir beyanda bulununca dinleyiciler arasından bir kişi kalkarak: "*Eğer sen de bir sapma görürsek, vallahi kılıçlarımızla seni yola getiririz."* demiş ve bunun üzerine Hz Ömer, rivayete göre: "*hak adına bir yanlışlığı düzeltecek kulların varlığından ötürü Allah'a hamd olsun*" demiştir. Bkz: KOŞUM, s. 47.

[207] Düşünce ve ifade özgürlüğüne saygılı bir toplumun elde ettiği kazanımları öngören İslam Hukukundaki danışma kültürü, toplumun yenilenmesini, gelişip kalkınmasını ve aydınlanmasını sağlamaktadır. Zihinlerin en uygun fikre tabii hale gelmesi, yanılgıları giderme imkânını ortaya koyar. Nitekim kolektif bir düşünme faaliyetinin sonucunda ulaşılan düşüncenin isabetli olma ihtimali de yüksektir. Ayrıca danışma kültürü, ümmet olma bilincini kuvvetlendirerek Müslümanları birbirine daha çok yakınlaştırır.

[208] Hatta Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'e "*Sana dünyada ondan başka kadın mı yok?*" şeklindeki sözleri de bu konuda benimsenen yaklaşımı ortaya koymaktadır. İfk ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: BULAÇ, s. 51.

[209] BULAÇ, s. 52.

İslam dininde, sahip olduğu inanç dolayısıyla hiç kimse yargılanmaz. En'am suresi 108. ayetinde konuyla ilgili şu ifadeler vardır: "*Allah'tan başkasına tapanlara sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler...*"

İslam dininin insana verdiği değer dolayısıyla insanca yaşamın tesisi için yukarıda sayılan 5 zaruretin korunması gerekmektedir. Toplumun dengesini sarsma tehlikesi olan fiiller, zaruri menfaatlere zarar vereceği gerekçesiyle yasaklanmaktadır. Özellikle mürted[210] ve zina suçlarında öngörülen yaptırımlar,[211] ilk bakışta düşünce ve ifade özgürlüğüne aykırı gözükse de; meselenin kamusal boyutu irdelendiğinde, İslam dininin konuya yaklaşımının rasyonel gerekçeleri olduğu görülür.

Bulaç, İslam'ın ilk dönemlerinde, Medine yaşayan bazı Yahudilerin İslam dinini küçük düşürmek amacıyla bir plan yaptıklarından bahsetmektedir. Yahudi dinine mensup bazı yahudilerin müslüman olduktan sonra, İslam dininde aradıklarını bulamadığını dile getirerek dinden dönmeleri esasına dayanan bu planla İslam dininin itibarsızlaştırması amaçlanmıştır.[212] Bunun üzerine, islamiyetten dönen bu kişilerin "inancını içinde saklaması" koşuluyla İslamı terk etmesinde bir sakıncanın bulunmadığı belirtilmiştir. Aslında "düşünce özgürlüğünün sınırlanması" olarak nitelenebilecek bu hükmün; Yahudilerin bahsi geçen stratejisini önlemeye yönelik bir tedbir niteliğinde olduğu öğretide kabul edilmektedir.[213] Ayrıca dinden dönenler (mürted olanlar) için öngörülen cezanın ayet ile öngörülmemiş olması ve bu durumun İslam dininin hoşgörü dini olarak anılmasını sağlayan temel felsefesiyle

[210] Mürted: İslam dinini terk etmek.

[211] Bu suçlar için öngörülen yaptırım, ölüm cezasıdır. Hadis kaynaklı olan bu yaptırımlar, ayetlerde yer almamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: BULAÇ, s. 55-56.

[212] BULAÇ, s. 57

[213] Bu konuda öğretide yer alan görüş birliği hakkında geniş bilgi için bkz: BULAÇ, s. 58.

uyuşmayacağından hareket ederek salt düşünce özgürlüğünün ihlali olarak nitelenecek keyfi bir uygulamadan söz edilemeyeceği düşüncesindeyiz.

Kanaatimizce İslam dininin temel amacı, düşünce özgürlüğünün sınırlanması veya belirli suçların şiddetle cezalandırılmasından ziyade; toplumun dengesini bozacağı endişesiyle suçun aleniliğine karşı çıkmaktır.

İslam hukukunda Müslümanlarla bir arada yaşayan diğer dinlere mensup kişilerin hukuki statüsünün ne olacağı ve bunların nasıl muamele göreceği Tevbe suresinin çeşitli ayetlerinde düzenlenmektedir. Bu ayetler ve ayetlere ilişkin çeşitli değerlendirmeler şöyledir:

"*Nasıl ki müşrikler sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın.*" (Tevbe: 36). Ayette dile getirildiği üzere Müslümanların müşriklerle savaşmasının nedeni, onların müşrik olması değil; Müslümanlara savaş açmasıdır. Yani İslam dini, diğer inanç ve görüşteki kişilerle yalnızca "savunma" amacıyla savaşılmasını emretmektedir.

"*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahret gününe inanmayan, Allah'ın ve elçisinin haram kıldığını haram saymayan, gerçek dini din edinmeyen kimselerle, küçülüp boyun eğerek kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın*." (Tevbe: 29). Bu ayette ise müşriklerle yapılacak savaşın sınırı ortaya konmaktadır. Ayrıca müşriklerin de devletin bir unsuru olarak değerlendirilmesi gerektiği ve bunun sonucunda kamu hukukuna ve kamu hukukunun cebri icra gücüne tabi oldukları vurgulanmaktadır. Nitekim bu iki ayetten, Müslümanlarla savaştan kaçınan ve cizyesini verenlere dokunulmayacağı anlaşılmaktadır.

"*Eğer onlar, anlaşma yaptıktan sonra anlaşmaları bozar ve dininize dil uzatırsa, o küfür önderleriyle savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan (sözlerinde*

*durmayan) kimselerdir. Umulur ki cayarlar." (*Tevbe: 12). Bu ayette ise müşriklerle savaşma nedenlerinden biri daha ortaya konulmaktadır. Buna göre müşriklerle savaşma sebebi, onların salt şirk içinde olmaları değil; anlaşmayı bozup dine dil uzatmalarıdır.

"*Eğer müşriklerden biri senden güvence isterse ona güvence ver ki Allah'ın kelamını işitsin. Sonra da onu, güvenlik içinde olacağı yere kadar ulaştır. Bu onların bilmeyen bir topluluk olmaları nedeniyledir*." (Tevbe: 6). Ayette Müslümanlarla savaş halinde olmayan toplulukların dini tanıması ve tebliğden yararlanması için Müslümanlarca gereken tedbirlerin alınması ve onların din hususunda zorlanmamaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu konudaki ayetler hakkında genel bir değerlendirme yaparsak; İslam hukukunda bireylerin düşünceleri nedeniyle veya farklı düşüncelere sahip olmaları nedeniyle cezalandırılmadığını söyleyebiliriz. Bir başka ifadeyle İslam hukukunda düşünce özgürlüğü vardır; ancak bireyler İslam dinine şirk koşmaları halinde cezalandırılır.

Tevbe suresinin muhtelif ayetlerinde dile getirilenler ışığında Medine Sözleşmesi'ne özel bir parantez açılması gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim İslam tarihindeki ilk siyasi belge olarak kabul edilen Medine sözleşmesi, düşünce özgürlüğü alanında önemli hükümler içermektedir.[214] 622 yılında akdedilen anlaşma ile temel olarak Medine'de huzur ve barış ortamının sağlanması ve şehre dışarıdan gelecek tehditlerin önlenmesi amaçlanmıştır.[215]

---

[214] Yusuf **KADRAVİ**, İslam Hukuku, Çeviren: Yusuf Işıcık&Ahmet Yaman, Ma'rif Yayınları, İstanbul 1997, s. 156-157.

[215] Medine sözleşmesinin maddeleri şu şekildedir:

1. Bu metin, Rasûlullah Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli Müslümanlar ile bunlara tabi olanlar ve onlarla birlikte cihat edenler için düzenlenmiştir.

13. Allah'tan hakkıyla korkan müminler, birbirlerine saldıranlara, haksızlık yapanlara, bir hakka tecavüz edenlere veya inananlar arasında kargaşa çıkaranlara karşı olacaktır. Bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa ona ayrıcalık tanınmayacaktır.

16. Yahudilerden, Müslümanlara tabi olanlar, zulme uğramayacaklar ve Müslümanlar aleyhinde işbirliği yapmadıkça yardım ve gözetime hak kazanacaklardır.

22. Bu sözleşmeyi kabul eden, Allah'a ve Ahiret günü'ne inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helal değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse Kıyamet günü, Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.

25. ...Yahudilerin dinleri de Müslümanların dinleri de kendilerinedir! Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç islerse sadece kendine ve aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

33. ...Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

47. Bu belge, haksız bir fiil ya da suç isleyen kişinin cezalandırılmasına engel değildir. Cihad amacıyla evinden çıkan kişi de şehirde kalan kişi de emniyettedir. Ancak haksız bir fiil ya da suç işlenmesi durumu bu korumanın dışındadır. Allah ve Rasûlü, bu maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır.
Sözleşme metninin tamamı için bkz: KADRAVİ, s. 157.

Anlaşmanın düşünce özgürlüğü ile ilgili kısmında ise herkes için din ve ibadet özgürlüğü öngörülmektedir.

Medine sözleşmesi'nin, dünya siyasi tarihindeki halkın kişisel özgürlüğünü koruyan ilk belge olarak kabul edilen 1215 tarihli Manga Carta'dan[216] önce yapılmış olması, İslam hukukunun düşünce özgürlüğüne verdiği değeri göstermektedir. Düşünce özgürlüğü konusunda Medine sözleşmesini başka belgelerle kıyaslamamızda mümkündür. İnsan haklarının evrensel temelleri kabul edilen olan 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ve 10 Aralık 1948 tarihli BM insan Hakları Bildirgesinde de düşünce ve inanç özgürlüklerine yer verilmiştir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, 1789 İhtilalinden;

10 Aralık 1948 tarihli BM insan Hakları Bildirgesi ise İkinci Dünya Savaşından sonra yapılmıştır. Oysa Medine Sözleşmesinin ilgili hükümleri, düşünceler nedeniyle "hiçbir çatışmaya mahal vermemek" amacıyla hazırlanmıştır. Medine Sözleşmesi "çatışma olmaksızın" yapılan bir anlaşma olmasından dolayı diğerlerinden farklıdır. Bu durum İslam dininin barışçı anlayışını en iyi yansıtan olgulardan biridir.[217]

İslam dinine muhalif olan ve fitne yoluyla İslam dininin yayılmasını engelleyenlerin inanç özgürlüğü kapsamında kabul edilmeyeceği hususu Bakara suresinin 193. ayetinde vurgulanmaktadır: "*Yeryüzünde fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur*." Ayette bir çeşit muhalefet türünü karşılayan fitne, doğrudan şiddet ve baskı yöntemlerini ifade etmektedir.[218] Fitnenin amaçladığı temel hedef; insanların İslam dinine göre Allah yoluna girmesini engellemektir. Allah yolu kavramının İslam hukukundaki karşılığı ise İslam'ın sağladığı hak ve özgürlükler ile toplumsal güvenin en üst düzeyde tesis edildiği ve bireylerin hukuki menfaatlerinin korunduğu bir düzendir. Ayette korunan değer de

[216] Magna Carta ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: KADRAVİ, s. 159.

[217] KADRAVİ, s. 159 vd.

[218] ARMAĞAN, s. 64.

fitnenin saldırısına maruz kalan işte bu düzendir. Bu nedenle sözkonusu ayetle, islam toplumunda kamu düzeninin sağlanması için muhaliflerle savaş yapılması emredilmiştir.[219]

Mümtehine suresinin 8 ve 9. ayetlerinde de konuya ilişkin bir belirleme yapılmıştır:

> "*Allah, sizinle din konusunda savaşmayan, sizi yurtlarınızdan sürüp çıkarmayanlara iyilik yapmanızdan ve onlara adaletli davranmanızdan sizi sakındırmaz. Çünkü Allah adalet yapanları sever.", "Allah ancak din konusunda sizinle savaşanları, sizi yurtlarınızdan sürüp çıkaranları ve sürülüp çıkarılmanız için arka çıkanları dost edinmenizden sakındırır. Kim onları dost edinirse, artık zalimlerin ta kendileridir*."

Ayetlerde görüldüğü gibi savaşılması emredilen müşrikler, Müslümanlarla savaşmış ve Müslümanları sürmüş veya buna arka çıkmış olanlardır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, savaş nedeni olarak belirlenen nedenin muhatabın sahip olduğu farklı inançlar olmadığıdır. Yukarıdaki ayetlerden de anlaşıldığı gibi, İslam hukukunda inanç özgürlüğü ancak İslam toplumuna zarar verilmesi halinde tanınmaz. Müslüman olmayanların dine veya Müslümanlara saldırması halinde onlara karşılık verilmesi gerektiği, İslam dininin farklı inançlara bakış açısını özetlemektedir.

İslam dininin düşünce özgürlüğüne bakış açısını ve İslam dininin temel felsefesini yansıtan içtihatlara dayalı bir altlama[220] metodu mevcuttur. Bu tür bir faaliyet için dinin nass[221] boyutundaki hükümleri, sistematik bir değerlendirmeye

---

[219] ARMAĞAN, s. 64-65.

[220] Altlama: genel ve soyut bir kuralın, özel ve somut bir kurala uygulanması işlemidir.

[221] Nass: Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, bir konu hakkındaki yoruma ihtiyaç duymayan açık hükümler.

ihtiyaç duyar.[222] 1981 tarihli "İslam'da Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi" bu özgürlük bağlamında bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Bildirgenin 12. maddesi şu şekildedir:[223]

a. *"Herkes dilediği gibi düşünür, inanır ve bu düşünce ve inancını, İslam şeriatının kabul ettiği genel çerçevede açığa vurur. Kimse onu bu görüş veya inancından dolayı ayıplayamaz ve mahkûm edemez. Ancak batıl reklam ve yayımı yasaktır. İslam ümmetini küçük düşürecek, kötülüklere revaç sağlayacak herhangi bir görüş veya hareketin yayımı caiz değildir. Nitekim Cenabı Allah şöyle buyurmaktadır: "Ant olsun, ikiyüzlüler, kalplerinde hastalık bulunanlar şehirde kötü haber taşıyanlar (bu hallerinden) vazgeçmezlerse, seni onlara musallat ederiz, sonra orada, senin yanında az bir zaman kalabilirler. Hepsi de lanetlenmiş olarak nerede ele geçirilirlerse, yakalanır ve mutlaka öldürülürler." (Ahzab: 60-61)*

b. *Doğruyu bulmak veya ona ulaşmak için düşünce özgürlüğü somut bir hak olarak kalmaz, aynı zamanda görevlidir de.*

c. *Gerçekler ve doğru bilgilerin yayımına hiçbir sansür uygulanamaz. Ancak toplum veya devletin güvenini sarsacak herhangi bir bilginin yayımına izin verilmez.*

d. *Başkalarının görüş, düşünce veya inancına saygı göstermek İslam ahlakındandır. Düşünce veya inancından dolayı kimse küçümsenemez*."

Kanaatimizce İslam Hukukunda düşünce ve ifade özgürlüğü dinamiklerini oluşturan argümanlar bu şekilde özetlenebilir. İslam dininde düşünceye ve ifade özgürlüğüne verilen önem, günümüz basın özgürlüğü temelinde yaşanan sorunlar

[222] Nasslardan hüküm çıkarmak olarak tanımlanabilen içtihat faaliyetlerinin İslam Hukukunda önemli bir yer teşkil etmesi, İslam'da düşünce özgürlüğünün dinamizmini sağlayan faktörlerden biridir. KOŞUM, s. 48.

[223] Bildirge metni için bkz: HİTTİ, s. 371.

için önemli bir yol haritası çizmektedir. İslam Hukukunun konuya yaklaşımı da öğretide dikkate alınması gereken kayda değer bir bakış açısı sunmaktadır.

1.2. Osmanlı Devletinde Basın Özgürlüğü

1.2.1. Osmanlı Devletinde Matbaadan Önceki Dönemde İfade Özgürlüğü

Osmanlı Devleti'nde sosyal ve kültürel yapının temel unsurunu oluşturan devlet geleneği, devletin tarihini kapsayan düalist yapının bir yansımasıdır. Başlangıçta var olan teşkilat yapısının da özünü oluşturan bu gelenek, aynı zamanda Osmanlı'nın Anadolu'da küçük bir beylik olarak kurulduğu tarihte Anadolu Selçuklu devletinden miras aldığı devlet geleneğinin devamıdır. İlk dönem Türk-İslam devletlerinin klasik teşkilatlanma anlayışı doğrultusunda toplumsal yaşamın düzenlendiği kurallar, kuruluştan itibaren devlet sisteminde etkili olmuştur. Ancak, genel yapısı itibariyle bir İslam Devleti olarak kurulan Osmanlı Devletinin temeli İslam hukukuna dayanır. Eski Türk geleneklerinin bir kısmı muhafaza edilmekle birlikte asıl olarak İslam Hukukunun yer aldığı değerler, sonraki dönemlerde *Devlet-i Ali*, diye anılacak Osmanlı'nın münhasır Devlet anlayışını oluşturmuştur.[224]

Osmanlı devleti, yüzyıllar süren egemenlik süresince değişen koşullara rağmen küçük farklılıklar dışında hukuk sistemini sabit kılmıştır. Osmanlı Hukuku, yukarıda açıklandığı üzere içerisinde eski Türk örfünü de ihtiva eden İslam Hukuku'na dayanmaktadır. Buna göre matbaadan önceki zaman dilimi için düşünce ve ifade özgürlüğü konusu, önceki iki başlıkta işlenen haliyle aynen geçerlidir. Osmanlı'ya münhasır bazı uygulamalara ise burada kısaca değinilecektir.

[224] Halil **İNALCIK**, Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, Cilt: I, s. 239 vd.

Osmanlı'nın düşünce özgürlüğünü bizzat tesis eden çeşitli mekanizmaları mevcuttur. İslam devletlerinde olduğu gibi devlet yönetiminde önemli kararların alındığı divanı hümayun adını verilen danışma meclisi bunlardan biridir.

Klasik dönemde, devlet işlerinin istişare edilerek karara bağlandığı bir meclis olan divanı hümayun, ayrıca yüksek mahkeme niteliğindedir. Nitekim kadılar tarafından verilen kararların hukuk aykırı olduğunu düşünen herkesin buraya rahatlıkla başvurabilmesi mümkündür. Bununla birlikte divan, ülkenin her hangi bir yerinde, memurların haksız uygulamalarına ve zulmüne uğradığını düşünenler için de şikâyet mercidir. Divana başvuran reaya, her türlü şikâyetini burada ifade edebilmektedir.[225]

Osmanlı'nın askeri seferlerinde görülen sivil halkı rahatsız etmeme hassasiyeti ve fethedilen yerlerin halkına gösterdiği muamele de bu bağlamda verilecek müstesna örneklerden biridir. Alınan topraklarda önceden yaşayan yerli halkın bu nedenle yağma ve kıyımdan korkmadığı bilinir. Osmanlı himayesine giren toplulukların can ve mal güvenliğini sağlayan; bu topluluklara din ve vicdan özgürlüğü tanıyan fermanların varlığı da bunu desteklemektedir. Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı'nın Bosna'yı fethinden sonra ilan edilen ferman, bu alanda en çok bilinen örnektir.

Fatih Kanunnamesi, Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'i fethinden sonra yazılan ve buradaki Katolik manastırı rahibi Angjeo Zvizdovic'e sunulan fermandır. 28 Mayıs 1463'te Milodraz'da yazılan ferman, Bosnalı Frensiskenlere kapsamlı bir koruma öngörmektedir. Bu korumanın içeriğini temel olarak inanç özgürlüğü oluşturmakla birlikte; diğer hak ve özgürlüklere de önemli bir güvence sağlanmaktadır. Ayrıca ferman, dünya genelinde insan hakları anlamında ilk belge

[225] Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet MUMCU, Divan-I Hümayun, Phoenix Yayınları, Ankara 2007, s. 34

şeklinde nitlenen 4 Temmuz 1776'deki ABD Anayasası'ndan 313 yıl önce yazılmıştır. Bunun yanında, 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nden 485, 1 Şubat 1995'de kabul edilen Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Sözleşmeden 532 yıl önce ihdas edilmiş olması, düşünce özgürlüğü bakımından sahip olduğu önemi göstermektedir. Aslı günümüzde Bosna-Hersek'in Fojnica şehrinde bulunan belgenin orijinal metni şu şekildedir:[226]

"*Nişan-ı hümayun şu ki:*

Ben ki Sultân Mehmet Hanım. Cümle avâm ve havâssa ma'lûm ola ki, işbu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna ruhbânlarına mezîd-i inâyetim zuhûra gelip buyurdum ki, mezbûrlara ve kiliselerine kimse mâni' ve müzâhim olmayıp ihtiyâtsız memleketimde duralar. Ve kaçup gidenler dahi emn ü emânda olalar.

Gelüp bizim hâssa memleketimizde havfsiz sâkin olup kiliselerine mütemekkin olalar. Ve yüce hazretimden ve vezîrlerimden ve kullarımdan ve reâyalarımdan ve cemî'-i memleketim halkından kimse mezbûrelere dahl ve ta'arruz edip incitmeyeler, kendülere ve cânlarına ve mâllarına ve kiliselerine ve dahi yabandan hâssa memleketimize âdem gelirler ise yemîn-i mugallaza ederim ki yeri, göğü yaratan Perverdigâr hakkıçün ve Mushaf hakkıçün ve ulu Peygamberimiz hakkıçün ve yüz yirmi dört bin peygamberler hakkıçün ve kuşandığım kılıç hakkıçün bu yazılanlara hiçbir ferd muhâlefet etmeye. Mâdâm ki bunlar benim emrime mutî ve münkâd olalar.

Şöyle bilesiz."

Günümüz Türkçesi ile belgenin içeriği şu şekilde ifade edilebilir:

" *Bu padişah fermanı şöyledir:*

Ben ki Sultan Mehmet Han'ım; sıradan ve seçkin bütün insanlar tarafından bilinsin ki, bu padişah buyruğunu ellerinde bulunduran

[226] John **FREELY**, Büyük Türk, İki Deniz Hâkimi Fatih Sultan Mehmet, Çeviren: Ahmet Fethi, Doğan Kitap, İstanbul 2018, s. 233 vd.

Bosnalı [Fransisken] ruhbanlara büyük bir lütufta bulunarak şunları buyurdum:

Adı geçenlere ve kiliselerine hiç kimse engel olmayacak ve sıkıntı vermeyecektir ve onlar sakınmaksızın ülkemde yaşayacaklardır. Ve kaçıp gidenler bile güven içinde olacaklardır. Gelip ülkemizde korkusuzca oturacaklar ve kiliselerine yerleşeceklerdir. Ne ben, ne vezirlerim, ne kullarım, ne uyruklarım, ne de ülkemin bütün halkından hiç kimse adı geçenlere — kendilerine ve canlarına ve mallarına ve kiliselerine ve dışarıdan ülkemize gelenlerine— dokunmayacak, saldırıp incitmeyecektir. Yeri, göğü yaratan rızıklandırıcı adına ve Kuran adına ve ulu Peygamberimiz adına ve yüz yirmi dört bin peygamber adına ve kuşandığım kılıç adına yemin ederim ki, bu kişiler emrime itaat ettikleri sürece, bu yazılanlara hiç kimse uymazlık etmeyecektir.

Böyle biline."

Fatih Sultan Mehmet'in Bosna Kanunnamesinden önce de benzer uygulamalara imza attığı bilinmektedir. Bu meyanda, İstanbul'un fethinden sonra Galatalı Hıristiyanlara verdiği özgürlük fermanında da Hıristiyan nüfusun haklarını belirleyen önemli hükümler yer almaktadır. Ferman metni ise şu şekildedir:[227]

"*Ben Ulu Padişâh ve ulu şehinşâh Sultan Muhammed Hân bin Sultân Murâd'ım. Yemin ederim ki, yeri göğü yaradan Perverdiğar hakkı içün ve Hazret-i Resûlün-Aley'is- Salâtü Ve's-Selâm-pâk, münevver, mutahhar ruhu içün ve yedi Mushaf hakkı içün ve yüz yirmi dörtbin peygamberler hakkı içün, dedem ruhîçün ve babam ruhîçün, benim başım içün ve oğlanlarım başîçün, kılıç hakkîçün, şimdiki hâlde Galata'nın halkı ve merdüm-zâdeleri atebe-i ulyâma dostluk içün Balaban Pravizin ve Markizoh Frenku ve tercümanları Nikoroz Baluğu ile Kal'a-i mezkûrenin miftâhın gönderüb bana kul olmağa itâat ve inkıyâd göstermişler. Ben dahi;*

[227] Steven **RUNCİMEN**, Konstantinopolis Düştü; 29 Mayıs 1453, Çeviren: Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 126.

1. *Kabul eyledim ki, kendülerin âyinleri ve erkânları ne vechile câri ola-gelirse, yine ol üslûb üzere âdetlerin ve erkânların yerine getüreler. Ben dahi üzerlerine varub kal'alarını yıkub harâb etmeyem.*
2. *Buyurdum ki, kendülerin malları ve rızıkları ve mülkleri ve mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bilcümle metâ'ları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve câriyeleri kendülerin ellerinde mukarrer ola, müte'ârız olmayam ve üşendirmeyem.*
3. *Anlar dahi rençberlik edeler. Gayrı memleketlerim gibi deryâdan ve kur'adan sefer edeler, kimesne mâni ve müzâhim olmaya, mu'âf ve müsellem olalar.*
4. *Ben dahi üzerlerine harâc vaz' edem, sâl be-sâl edâ edeler gayrılar gibi. Ve ben dahi bunların üzerlerinde nazar-ı şerifim dirîğ buyurmayub koruyam gayrı memleketlerim gibi.*
5. *Ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar âyinlerince. Ammâ çan ve nâkûs çalmayalar. Ve kiliselerin alub mescid etmeyem. Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar.*
6. *Ve Ceneviz bâzirgânları deryâdan ve kurudan rençberlik edüb geleler ve gideler. Gümrüklerin âdet üzere vereler. Anlara kimesne te'addî etmeye.*
7. *Ve buyurdum ki, yeniçeriliğe oğlan almayam ve bir kâfiri rızâsı olmadan müslüman etmeyeler ve kendüleri aralarında kimi ihtiyâr ederlerse maslahatları içün kethüdâ nasbedeler.*
8. *Ve buyurdum ki, evlerine doğancı ve kul konmaya ve kal'a-i mezkûre halkı ve bâzirgânları angaryadan mu'âf ve müsellem olalar.*

Şöyle bileler, alâmet-i şerife i'timâd kılalar.

Tahrîren Fî Evâhir-i Cemâziyelûlâ sene seb'in ve hamsîn ve semâne-mi'ete"

Fermanda ifade edilen bu maddeler ile Hıristiyan inancına sahip nüfusun her türlü hakkı koruma altına alınmaktadır. Bunun gibi pek çok topluluğun inanç

özgürlüğü, çeşitli fermanlarla güvence altına alınmıştır. Böylece Fatih Sultan Mehmet, tabiiyetindeki toplulukları her türlü baskı ve dayatmadan korumuştur. Nitekim 1461 yılında Bursa'dan İstanbul'a gelen Ermenilere Sulu manastır kilisesini tahsis ederek Ermeni Ortodoks Patrikhanesinin kurulmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca Kudüs ruhbanlarına verdiği amanname de inanç özgürlüğü adına önemli bir koruma sağlamaktadır.[228]

Fatih Sultan Mehmet ile sınırlı kalmayan inançlara saygı hassasiyeti, Osmanlı tarihi boyunca devam etmiştir. Osmanlı sultanlarının takındığı bu tavırdan halkın genelinin hoşnut olduğu bilinmektedir. Bunun en önemli kanıtı ise Osmanlı devleti içerisinde yönetimle uyuşmayan fikirlerden kaynaklı bir isyan görülmemiş olmasıdır. 17. Yüzyüzyıldan itibaren görülen merkezi, celali ve taşra isyanlarından hiçbiri rejime karşı çıkmamıştır. Bu isyanlar, devlet yönetimini değil; kişileri değiştirmeye yönelik olmuştur. Düşünce özgürlüğünün sınırlandırılması sonucu güç grupları arasında süregelen çatışmalar ile Batıda görülen kanlı devrimler veya iç savaşlar, Osmanlı topraklarında yaşanmamıştır.

Klasik dönemde[229] düşünce özgürlüğüyle doğrudan ya da dolaylı şekilde ilgisi bulunan olgular bu şekildedir. Klasik dönem sonrasında ise düşünce özgürlüğü daha çok gündeme gelecektir. Özellikle 18. yüzyılda Avrupa'da başlayan sanayi devrimi ile birlikte tüm dünyada teknik gelişmelerin yaşanması basım-yayın araçlarının da yaygınlaşmasını sağlamıştır. 1727 yılında: matbaanın Osmanlı devletine resmi olarak gelmesinden önce, Arap harfleri kullanmak şartıyla azınlıklara matbaa açma izni verilmiştir. Ancak bu alanda, çeşitli kısıtlamalar da uygulanmıştır. 18. Yüzyılın

[228] Kudüs Ruhbanlarına tanınan amanname hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: FREELY, s. 241-242.

[229] Osmanlı devletinde araştırmacılar tarafında *klasik dönem* olarak adlandırılan dönem kuruluştan gerileme dönemine kadar olan süreyi ifade etmektedir. Bu dönemde Osmanlı devletinin uygarlık kültürü ve devlet geleneği istikrarlı bir şekilde devam etmiş; zaman içerisinde kültür, sanat ve devlet yapılanmasında yaptığı sentezler ile özgün bir hal almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İNALCIK, s. 244

başında Cizvitlerin matbaası, Hıristiyanlıkla ilgili kitapları Osmanlıcaya çevirip yayınladığı gerekçesiyle birçok kez kapatılmıştır.[230] Bu durum, tesis edilme amacı farklı olsa da sonraki dönemde dini eserlerin yayınlanmasında görülecek kısıtlamaların ilk örneği sayılabilir.

Yukarıda danışma meclisi niteliğindeki divanı hümayuna değinmiştik. Bunun dışında, meşveret meclisleri[231] farklı düşüncelerin ifade edildiği önemli kurumlardan biridir. Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren olağanüstü durumlarda toplanan bu meclisler, esas itibariyle askeri meselelerin konuşulduğu ve savaş zamanlarında alınacak tedbirlerin tartışıldığı bir meclis olmanın yanında bazı devlet işlerinin de görüşülüp karara bağlandığı yerlerdir. Özellikle III. Selim zamanında etkisi artan meclislerin, ifade özgürlüğünün hayat bulmasında önemli bir imkân oluşturduğu söylenebilir. Nitekim meclise katılanların sahip olduğu statü veya dereceler, fikirlerin ileri sürülmesinde bir engel teşkil etmemektedir. Bu toplantılarda kıdemin önemli olmadığı ve katılımcıların çekinmeden görüşlerini beyan etmesi gerektiği, toplantının bizzat en yetkili üyesi tarafından da ifade edilerek; katılımcılar bir anlamda teşvik edilmektedir. Konusu *Kırım* olan bir Meşveret toplantısında sadrazam, meclis üyelerini şu şekilde uyarmaktadır:

> *"....Devlet-i Aliyyenin hayırhâh kullarısınız, hatırınıza gelen her ne ise ya'ni Devlet-i Aliyye'ye göre ceng etmek veyahud sened-i mezkûrü vermek şıklarından kangısı hayırlu ise ketm etmeyüp söyleyesiz, bu iş Devlet-i Aliyyenin işidir, bir türlü vesvese etmeyesiz, filan şöyle söyledi, filan böyle söyledi deyu gücenmek yoktur, eğer bu mecliste söylenen söz içün gücenip söyleyen kimseye nefsaniyyet eyler isem Allah'ın kılıcına uğrayayım, hakkı ketm edüp söylemeyen dahi mua'heze-i ilahiyye'ye mazhar olur, cümlemiz ind-Allah rûz-i cezada*

[230] Franz **BABİNGER**, 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat, Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, Çeviren: Nedret Kuran BURÇOĞLU, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s. 8.

[231] Meşveret; sözlükteki karşılığı danışma olan bu kelime Osmanlı Devletinde yöneticilerin kendilerinden düşük rütbedeki memurlara danışarak karar aldığı toplantıları ifade eder.

mesul olacağız, huzûr-ı Hakkda ne şekil söyleyecek iseniz bu mecliste dahi ol veçhile söyleyesiz, bunda büyüklük küçüklük olmaz".[232]

III. Selim'in, toplantıya katılanları (rütbe ve mevki ayrımı yapmadan) düşüncelerini açıklamaları konusunda teşvik etmesi ve hiçkimsenin düşüncesi nedeniyle cezalandırılmayacağı garantisini vermesi yukarıda açıklamaya çalıştığımız ifade özgürlüğü konusunu adeta özetler niteliktedir.

1.2.2. Matbaanın Osmanlı Devletine Girmesi ve İlk Gazeteler

Osmanlı Devletinde matbaanın ülkeye geç girişi, basılmış eser kültürünün henüz yerleşmemiş olması gibi nedenlerle bu alanda görülen ilk çalışmalar sınırlı olmuştur. Basın tarihimiz incelenirken bu alandaki gecikmelerin sebepleri iyi anlaşılmalıdır.

Osmanlı'nın iktisadi girişimlerde ve yönetim kararlarında benimsediği politika, Çin'de görülen haber yaprakları uygulamasında olduğu gibi üst yönetici kesimin söz sahibi olduğu, yönetilenlerin bilgilendirilme gereği duyulmadığı klasik sistemdir. Burada amaçlanan devlet egemenliğinin pekiştirilmesidir. O halde, Osmanlı'da basımevine karşı dine dayalı bir önyargı olduğu görüşü dayanıksız kalmaktadır. Kaldı ki Osmanlı'ya sığınan veya Osmanlı bünyesinde bulunan azınlık gruplar, rahatlıkla basımevi kurup kitap basabilmiştir. Ancak sosyokültürel ve ekonomik şartlar nedeniyle gazete türüne bir yönelim olmamış; bu gruplar, kendi kuruluşlarının güdümünde yayın yapmıştır.[233]

---

[232] **Ali AKYILDIZ,** Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 34 dn: 16'dan aynen nakledilmiştir.

[233] 1493'te İspanya'dan kaçan Yahudiler Osmanlı'ya sığındıktan sonra burada basımevi kurup kitap basmıştır. 1567'de Ermeniler, 1610'da Marunî Araplar, 1627'de Rumlar, kendi basımevlerini kurup kitap basımına geçmişlerdir. KOLOĞLU, s. 12-13.

Arap harfleriyle Avrupa'da basılan kitaplara da Osmanlı karşı çıkmamıştır. 1594 yılında Sultan III. Murad zamanında çıkartılan bir fermanla dışarıdan gelen bu eserlerin alım satımına engel olunmaması emredilmektedir.[234] İslam dinine ait eserlerin yayınlanması ise bu eserlerin dini uzmanların kontrolünden geçmediği için hata içereceği düşüncesiyle yasaklanmıştır.[235]

Lale devrinde Yirmisekiz Çelebi Zade Sait Efendi ile İbrahim Müteferrika tarafından reformcu sultan III. Ahmet'e yapılan matbaanın kurulması başvurusu, 1726 yılında olumlu karşılık almıştır. Dönemin Şeyhülislamı Yenişehirli Abdullah Efendi tarafından da 1727 yılında verilen bir fetvada din dışı bilimsel yayınlar için tam yetki tanınmıştır. Fetva içeriğine uygun olarak çıkartılan Hattı Hümayunda da dini içerikli kitapların basılmayacağı, basılacak eserlerin ise ulema ve kadılar tarafından düzeltme aşamasından geçirileceği düzenlenmiştir.[236] Bu durumun dönemin inanç anlayışına göre sadece İslam dini ile sınırlı kalmadığı, Ortodoks ve Katolik kiliseleri ile Yahudi cemaatinin de kendi yorumları dışında diğer yorumların yayınlarda yer almasını istemediklerini ifade eden Koloğlu, ayrıca Lale devri sonunda çıkan ayaklanmada matbaaya dokunulmamış olmasının, meselenin dini boyutu olmadığının göstergesi olduğuna dikkat çekmektedir.[237]

Avrupa'da basımevlerinin kurulmasıyla başlayan kitap ve gazete kültürünün yüzlerce yıl süren bu değişme ve dinamizm süreci, Osmanlı'da matbaa ülkeye girdiğinde henüz yaşanmamıştı. Basımevinin Avrupa'da Doğu medeniyetlerinden önce yaygınlaşması dolayısıyla kitap ve basın kültürünün erken bir dönemde oluşmasının temel nedeni iktisadi koşullardan kaynaklandığı düşünülebilir. Tür

[234] Euklides'in Roma'da basılan "Kitabı Tahriri Usul-ül Üklides" eserinin başına bu ferman konulmuştur.

[235] 17. Yüzyılda İngiltere' den gönderilen bir gemi dolusu Kur'an Marmara Denizine döktürülmüştür. KOLOĞLU, s. 14.

[236] Dini içerikli eserleri basma yasağı III. Selim dönemine kadar devam etmiş ve bu alandaki ilk kitap 1803'te basılmıştır. KABACALI, Basın Sansürü, s. 12.

[237] KOLOĞLU, s. 14-15.

olarak özellikle gazete, Avrupa'da yönetime ortak olan burjuva sınıfının aracı olarak ortaya çıkmıştır. Doğuda ise aynı dönemde buna benzer bir oluşum mevcut değildir. Avrupa'da, Kapitalist ekonomiye geçişte önemli rol oynayan basın, kendi dinamizmini değişen toplumsal yapıya entegre etti.[238]

Osmanlı'da okuma oranı bu dönemde yüzde beş kadarken; bu oranın yüzde ellilerin üzerine çıktığı Batı'da okumaya dayalı bir kültür düzeyinin gelişmiş olması, kamuoyu dinamizmindeki bilinç düzeyini belirlemiştir. Bu durum matbaanın ülkeye geç girişine ek olarak okuyucu kitlesinin azlığı ve haber yayıncılığı alanına girilmemesi ile basımevi ürünlerinin yaygınlaşması için bir yüzyıl daha geçmesini gerekmiştir. Basımevi ve basının aynı zamanda yaygınlaşması, Avrupa'da 400 yıldır devam eden basılmış eser kültürünün Osmanlı halkı tarafından sindirilmeden gazetelerle tanışmasına neden olmuştur.[239]

Basımevlerinin ve basım ürünlerinin çoğaldığı bu dönemde çok uluslu devletin anlayışının ve sahip olunan otoriteyi koruma refleksinin bir sonucu olarak basın alanındaki düzenlemeler çoğunlukla sınırlamaları da beraberinde getirmiştir.[240]

Yine de gazeteciliğin Osmanlı toplumuna kazandırdığı bazı dinamikler ise şöyle sayılabilir: "*değişme gereği (Islahat/Tanzimat savunuculuğu), merkeziyetçiliğin pekiştirilmesi, Avrupa merkezli dünya görüşü, Avrupa kaynaklarına bağımlılık,*

---

[238] Orhan **KOLOĞLU**, **Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt: 3, s. 68-69.

[239] Batılı toplumların kitap kültürü ile uzmanlaşmış kadroları ve geçmişin bilgi birikimi olmadan fikir hayatına egemen olan gazetecilik, daha sonra yaşanan pek çok çelişkinin sebebidir. KOLOĞLU, s. 24.

[240] Osmanlı'da ilk matbaa III. Ahmet döneminde açılmış olup 1729'dan 1741'e kadar 17 kitap basılmıştır. Nevin ÜNAL **ÖZKORKUT,** Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devletindeki Görünümü, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 51, Sayı. 3, s. 71.

dinamik kamuoyuna doğru ilk adım, dilde sadeleşme, dilde batı sözcük ve kavramlarının artması, dile bağlı ulusçuluk, haberden çok eğitim aracı sayılmak."[241]

Öte yandan Osmanlı basın tarihi yazımında doktrinde eleştiri bulan bir husus ise kendisine pasif bir konum addedilen halkın bir okuyucu kitlesi oluşturmaktan uzak görülmesidir.[242] Oysaki Osmanlı'da basının ortaya çıkışını hızlandıran dinamik bir toplum yapısı olduğu klasik anlayışa göre göz ardı edilmektedir. Osmanlı toprakları üzerinde Osmanlı basınından önce görülen yabancı basının entelektüel amaçlar dışında güttüğü pek çok amacı vardır. Bunlar, batılı devletlerin kapitalist üretim birikimini eritebilecekleri yeni pazar arayışı, dış dünyadaki uluslararası iş bağlantılarını ve ticari ilişkilerini devam ettirmek, Fransız Devriminin propagandasını yapmak olarak sayılabilir. Oryantalist tarih yazımı anlayışı hem bu nedenleri sümenaltı etmiş hem de Osmanlı basınının gelişiminde dönemin özverili yerli gazetecilerini de yok saymıştır. Ayrıca Osmanlı kahvehanelerindeki sesli okuma kültürü[243] ile okuryazar olmayanların dahi gazete içeriğinden bilgi sahibi olduğu bir ortamda derin dönüşümlerin yaşandığı çok yönlü toplumsal hayatın göz ardı edilmesi meselenin tam anlaşılmamasına neden olacaktır. Bu şekilde, *okuma oranı düşük olan bir toplumda basının gelişimi nasıl mümkün olabilir*, sorusu da cevapsız kalmaktadır.

---

[241] Geniş bilgi için bkz: KOLOĞLU, s. 25-31.

[242] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: Gül KARAGÖZ **KIZILCA,** Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2016 bahar, s. 71-90.

[243] Osmanlı kahvehanelerinde okuma bilenlerce günlük gazeteler sesli bir şekilde kıraat edilir okunur), bu gazetelerin içeriğinden orada bulunan herkes böylece haberdar olurdu. Ayrıca bu gazeteler sadece okunmakla kalmaz, okunanlar hakkında yorum da yapılır; dönemin yoğun jurnalcilik faaliyetlerine rağmen serbest tartışma platformu yaşanırdı. KARAGÖZ KIZILCA, s. 81vd.

1.3. Osmanlı Basın Tarihindeki İlk Gazeteler

18. yüzyılın ilk çeyreği ile Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye başlayan Osmanlı Devleti, öncesinde kendisini dönemin en güçlü devletlerinden biri olarak gördüğünden dış dünyadaki yeniliklere kayıtsız kalmıştır. Mutlak Monarşinin hüküm sürdüğü Osmanlı Devletinde basının eleştiri hakkını kullanması mümkün olmamıştır. Ayrıca bu dönemde Padişahlar tarafından "basının" bir güç olarak kabul edilmemesi Osmanlı Devleti'nde basının gelişimini geciktirmiştir.[244]

Osmanlı Devleti'nde ilk gazete örnekleri, İstanbul'da ve İzmir'de yabancılar tarafından çıkartılan gazetelerdir. Özellikle Fransız büyükelçiliğinde, Fransız tebaasına ve burada ticaretle uğraşan Levantenlere[245] dağıtılmak üzere 1795 yılından itibaren çeşitli gazeteler çıkartılmıştır.[246] Fransızca yayınlanan ve Fransız okuyucusuna hitap eden bu gazeteler,[247] Osmanlı devletini ilgilendiren konularda sınırlı bilgiler verir. Bu gazetelerin gerçek anlamda Osmanlı gazetesi niteliğinde olduğu söylenemez.[248]

Bununla birlikte Yunan isyanının uluslararası basında yer alması ile Osmanlı aleyhine güdülen propagandaların artması, devletin basına kayıtsız kalamayacağı bir

---

[244] M. Kazım **BENEK**, Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl; 2016, Sayı, 6-7, s. 28.

[245] *Levanten*: Özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan, Hıristiyanlara verilen ad. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=verilst&kelime=Levanten&ayn=tam.

[246] Fransız büyükelçiliğinin 1795'te çıkardığı ilk gazete Bulletin Des Nouvelles (Haber Bülteni), adındaki gazetedir. İstanbul'da çıkan diğer gazeteler ise; Gazete Française de Constantinople (İstanbul Fransız Gazetesi- 1796), Mercure Oriantal (Doğu Merkür'ü-1797) gazeteleridir. Bu gazeteler, kısa bir süre sonra çıkan siyasi gerginlikler sonucu kapanmıştır. İzmir'de çıkan gazeteler, Symrneen (İzmirli-1824), Spectatuer Oriental (Doğu Seyircisi-1824), Courrier de Smyrne (İzmir Postası-1828) gazeteleridir. Kenan **DEMİR**, Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 5, Nisan 2014, s. 60.

[247] Osmanlı Devleti, ilk başta Fransız devrimini, Avrupalı devletleri birbirine düşüren bir mesele olarak gördüğünden, İngiltere ve Avusturya'nın uyarılarına kulak asmaksızın Fransız elçiliğinde basılan; devrim propagandası niteliğindeki haberlerin yayınlanmasına izin vermiştir. O sırada izlediği denge politikası gereği hoşgörüyle yaklaştığı bu basın faaliyeti, tabiiyetindeki çeşitli uyrukların ayaklandırılması amacıyla kullanıldığı anlaşılınca derhal yasaklanmıştır. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 69.

[248] Osmanlı sınırları dâhilinde yayınlanan bu gazeteler, her ne kadar Osmanlı basının bir ürünü kabul edilmese de Osmanlı gazeteciliğinin başlamasında etkili olduğu kabul edilmelidir. BENEK, s. 29.

noktaya gelmesine neden olmuştur. İzmir'de yayınlanan *Le Spectatuer Oriental (*Doğu seyircisi) isimli gazetenin ilk önce Yunanlıları desteklemesi, hem Babıâli'nin hem de Rum korsanlarının faaliyetleri nedeniyle durma noktasına gelen bölgedeki ticaretin sahipleri İzmirli tacirlerin tepkisini çekmiştir. Bunun üzerine gazete, önce politikasını sonra sahibini değiştirmiştir. Fransız avukat, Alexandre Blacque (Blak Bey) gazetenin başına gelmesiyle Osmanlı yanlısı bir politika izlemiş; hatta daha sonra da devam ettirdiği Le Courrier de Smyrne (İzmir Habercisi) gazetesinde de bu tutumunu devam ettirerek Batılı devletlerin politikasını eleştirmiştir.[249]

Fransız devrimine karşı kendi deyimiyle Osmanlı devrimini benimseyen, Batılı ancak vatandaşı olduğu ülkenin modernleşme yöntemine katılmayan Blak Bey'in makaleleri Avrupa basınında büyük etki uyandırdı. Yunan isyanının henüz ilk ayında kadın, yaşlı, çocuk ayırt edilmeksizin katledilen 15 bin Türk'e rağmen Türkleri haksız ve barbar olarak niteleyen Avrupa basını karşısında bir ses olması, Blak Bey'e Osmanlı yönetiminin takdirini kazandırmıştır. Ancak sıklıkla eleştirdiği Avrupa devletlerinin büyükelçilerinin baskısıyla gazetenin kapatılması istenmiştir. Osmanlı yönetimi durumdan hoşnut olmasına rağmen siyasi alanda Avrupalı devletlerle karşı karşıya gelmemek için bu durumu kapitülasyonlar gereği Avrupalı devletlerarası bir sorun sayarak Fransız büyükelçiliğine havale etmiştir.[250] Osmanlı'nın bu tutumu, her ne kadar Rusya ve Fransa'yı karşı karşıya getirerek basında gördüğü bu beklenmedik desteği sürdürmeyi amaçlasa da içinde tehlikeli sonuçlar barındıran bir hamledir. Nitekim basının da kapitülasyonlara dâhil edilmesi anlamına gelecek bu eylem, sonraki dönemde, diğer devletler için bir emsal teşkil etme riskini doğurmuştur.[251]

---

[249] KOLOĞLU, s. 22.

[250] KOLOĞLU, s.23; KIZILCA,, s. 75.

[251] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 69.

19. yüzyıl Osmanlı Basınında bir diğer gelişme, Mısır'da Mehmet Ali Paşa tarafından kendi politikalarını ve bölgesel anlamda yaptığı faaliyetleri duyurmak amacıyla 1828 yılında Vakayı Mısriyye[252] adlı gazetenin çıkartılması ile görülür. Bunu Mehmet Ali Paşa'nın Girit'i kontrolüyle, 1830 yılında Vakayı Giridiye gazetesi izlemiştir.[253]

1.4. Takvim-i Vekayi

Tanzimat öncesi dönemde Avrupa ülkelerindeki daimi elçiliklerin vasıtasıyla yabancı gazetelerde Osmanlı Devleti hakkındaki haberler yakından takip edilip gerçek dışı haberler karşısında, ilgili ülke makamlarıyla temasa geçilmiştir.[254] Ancak Mısır'da ve Girit'te çıkan gazetelerden sonra Osmanlı Devleti basın alandaki gelişmelerin önemini fark etmiştir.[255] 1829 Edirne anlaşmasından sonra kurulan Islahat meclisinin de tavsiyesi üzerine II. Mahmut tarafından yayınlananı hatt-ı hümayunla "şer ve nizama dokunur bir tarafı olmadığı ve pek çok faydası olacağının herkes tarafından kabul edildiği" gerekçesiyle gazete çıkarılmasına onay verilmiştir.[256] II. Mahmut tarafından isminin bizzat konulan ve Osmanlı'nın resmi yayın organı olacak olan Takvim-i Vekayi gazetesi 1831 yılında haftalık olarak

---

[252] Vakayı Mısriyye, ilk başta valilik kararlarını yönetici kadrolara iletme amacıyla çıkartılan bir bülten niteliğindeyken daha sonra Mehmet Ali Paşanın yaptığı yenilikleri dünya kamuoyuna duyurma hırsıyla kullandığı bir yayın haline gelmiştir. Ancak Avrupa kamuoyunda çıkan aleyhinde yazılara cevap verme çalışmaları nedeniyle gazete, kamuoyu oluşturmaktan çok bir savunma aracına dönüşmüştür. Ayrıca kendisinden sonra İmparatorluğun başkenti; İstanbul'da çıkan Osmanlı'nın resmi yayın organı Takvim-i Vekayi ile girdiği rekabette de başarı sağlayamamıştır. Böylelikle Mehmet Ali Paşa'nın askeri alanda sağladığı zaferi basın alanında sağlayamadığı söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 69-70.

[253] BENEK, s. 61.

[254] Ayhan **CEYLAN**, Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı I, 2006 (Bahar), s, 143

[255] Osmanlı'ya bağlı bir paşanın Osmanlı Devleti'nden önce gazete gibi önemli bir yayın organına sahip olması, devletin bu alandaki politikalarını teşvik etmiştir. BENEK, s. 30.

[256] CEYLAN, s. 142; Hamza **ÇAKIR**, Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri, Siyasal Kitabevi. Ankara 2002, s, 127 vd.

İstanbul'da "Takvimhane-i Amire" denilen Kapucubaşı Musa Ağa Konağındaki matbaada çıkarılmaya başlanmıştır.[257] Böylece Osmanlı Devleti'nde gazetecilik resmen başlamıştır.[258]

Takvim-i Vekayi, içeriği[259] ve yayın anlayışıyla hem ilk olmanın[260] hem de devlet temelli olmanın handikaplarını yaşamıştır.[261] Koloğlu, Osmanlı geleneksel toplum yaşamında o zamana kadar bilinmeyen batı kökenli ideolojilerin ve varlığını laiklik-merkeziyetçilik temelinde sağlamlaştıran toplumsal öğelerin[262] yaygınlaşmasını sağladığını iddia etmektedir.[263] İskit ise resmi devlet politikasının yayıcısı ve sözcüsü olma vasfının gazeteyi basın tarihinde sınırlı bir alana indirgediğini söyler.[264]

---

[257] Atilla **GİRGİN**, Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2001, s. 18; Takvim-i Vekayi'nin basılması için kurulan devlet matbaası "Takvimhane-i Amire", ayrıca 1840 tarihli bir padişah iradesiyle özel kişilerin basın faaliyetini de üstlenecek şekilde bir işletmeye dönüşmüştür. Masraflarının peşin ödenmesi şartı ile pek çok kitap basımına izin verilmiştir. Bu sayede devlet, basına sağladığı yardım için de bir kaynak sağlamıştır. CEYLAN, s. 144.

[258] Burada basın ve gazetecilik arasında bir ayrıma gidilmesi gerekir. Nitekim basın, sadece gazete çıkarmak değildir. Bu nedenle Takvim-i Vekayi ile Türk Basının başladığını söylemek mümkün değildir. Çıkartılan bu ilk gazete ile halka ve memurlara yapılan reformların öğretilmesi amaçlanmıştır. Mehmet Ali **KARAMAN**, Osmanlı Modernleşmesinde Basın, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:32, Ağustos 2014, s. 138.

[259] Takvim-i Vekayide, resmi bildiriler, ticari ilan ve mahkeme kararlarının yanı sıra resmi olmayan yazılar ve haberlere de yer verilmiştir. Server **İSKİT**, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1943, s. 3-4; Ş. DEMİR, s. 369.

[260] Takvim-i Vekayi, İstanbul'da ve Türkçe yayınlandığı için Osmanlı'da yayınlanan ilk gazete olarak kabul edilir. İSKİT, s. 3.

[261] Ş. DEMİR, s.369.

[262] Takvim-i Vekayi, geleneksel doğu toplumlarına göre açık dünya görüşüne sahiptir. Zamanının şartları bağlamında radikal; hatta ihtilalcı sayılabilecek bir yenilik olarak nitelenmesi beklenen bir durumdur. Ayrıca gazetenin 1839 Tanzimat Fermanı için gereken kamuoyunu hazırladığı söylenebilir. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 70.

[263] Orhan KOLOĞLU, Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 1, s. 171-172

[264] İSKİT, s. 85-86.

Devletin ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi, nitelikleri bakımından modern gazetecilik anlayışından uzak ve basım tekniği açısından kusurludur.[265] Diğer azınlıklara da hitap etmesi amaçlanan gazetenin Arapça, Farsça, Ermenice ve Rumcaya[266] çevrilmiş nüshaları da basılmıştır.[267] Ayrıca içerik olarak örtüşse de ayrı bir gazete olan *Le Moniteur Ottoman,* Blak Bey yönetiminde çıkartılmıştır. Fransızca çıkartılan bu gazete ile Avrupa kamuoyuna devlet yönetimindeki modernleşme politikasının ve diğer alanlardaki görüşlerinin aktarılması amaçlanmıştır.[268]

1.5. Ceride-i Havadis

31 Temmuz 1840'ta yayın hayatına başlayan Ceride-i Havadis, Osmanlı'daki ikinci gazetedir.[269] İngiliz Morning Herald gazetesinin İstanbul muhabiri ve aynı zamanda bir tacir olan William Churchill tarafından çıkartılmıştır. Gazetenin yayına başlaması ise tesadüfî bir olayın peşi sıra yaşanan bir dizi

---

[265] Gazetenin dili ağır olmasının yanı sıra hiçbir yoruma yer vermeden sadece resmi bildiri ve haberleri yayınlaması, onu "resmi bülten" niteliğinde bir yayın yapmaktadır. Basım tekniği ise müteferrika dönemi tekniğine benzemektedir. Çıkan yazılarda noktalama işareti ve yazım kuralları görülmediği gibi punto çeşitleri de temin edilmediğinden bütün yazılar aynı boyutta basılmıştır. Haftalık olarak yayınlanması planlanan gazetenin basımı dönem dönem sekteye uğramış ve taze bilgi aktarma niteliğinden ödün vermiştir. Niyazi **BERKES**, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 200; İNUĞUR, s. 179; DEMİR, s. 61-82.

[266] Rum topluluğundan gazetenin Rumca baskısına beklenen talep gelmemiştir. Daha sonra topluluğun Türkçeyi daha iyi bildikleri gerekçesiyle gazetenin Türkçe baskısını tercih ettiklerini açıklaması, Rumca baskının planlananın aksine yaygınlaşmadığının bir göstergesidir. KOLOĞLU, s. 39-40.

[267] Azınlık dillerinde gazete çıkartılması, Osmanlı'nın tebaası altındaki uyruklara verdiği önemi gösterse de bu toplulukların birleştirici güç olarak gördükleri Türkçeye kendi dillerinden daha çok hâkim olması Osmanlı toplum yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim Türkçe, Osmanlı'daki ticaret olanaklarından yararlanmak ve devlet hizmetinde yer almak için azınlıklar tarafından önemli görülmüştür. Orhan **KOLOĞLU**, **Türkçe-Dışı Basın**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 3, s. 94.

[268] TOPUZ, s.38.

[269] Ceride-i Havadis gazetesinin Takvim-i Vekayi gazetesini izlemesiyle gazete sayısı ikiye yükseldi. Alternatif bir yayın olması beklenen ancak beklenen ilgiyi ilk etapta göremeyen gazete, onu takip edecek ve maddi desteği sağlayacak okur sayısının yeterli düzeyde olmaması nedeniyle devlet desteğini kabul etmiştir. İSKİT, Matbuat, s. 3-4; Server **İSKİT**, **Tercüman-ı Ahval ve Agâh Efendi**, Ankara 1937, s. 11.

gelişmenin etkisiyle mümkün olmuştur.[270] Devletin maddi desteğini almış olsa da özel sermaye tarafından kurulup işletilmesi, onu yarı resmi nitelikte bir gazete yapmaktadır.[271] Ayrıca idari haberleri yayınlayarak Takvim-i Vekayi'nin düzenli çıkmadığı dönemlerde oluşan boşluğu doldurmuştur.[272]

Cerdide-i Havadis'in basın tarihimize önemli yenilikler getirdiği söylenebilir. Geniş bir ilan politikası olan gazete, bünyesinde ölüm ilanına yer veren ilk gazetedir. Hatta bu ilanlar yoluyla önemli bir gelir elde edilince gazetenin maddi desteğe ihtiyaç duymadan çıktığı kısa dönemler de olmuştur. "Sefiller" (Les Misarables) kitabını tercüme ederek parka parça yayınladığı sanat köşesiyle okuyucuya sanat zevki aşılayan gazetenin zaman zaman Avrupa hayatı hakkında küçük anekdotlar sunan bir yayın anlayışı vardır.[273]

Ceride-i Havadis'in ciddi anlamda tirajının arttığı olay Kırım Savaşıdır. Kırım Savaşı sırasında hem Osmanlı sınırlarında hem de dünya genelinde popülaritesi artan gazete, savaştaki gelişmeleri aktaran önemli bir kaynak olmuştur.[274] Savaştan gelecek

---

[270] Churchill, 1836 yılında Kadıköy'de avlanırken yanlışlıkla bir çocuğu vurup yaralanmasına neden olmuştur. Önce tutuklanan Churchill, İngiliz Büyükelçiliğinin araya girip kapitülasyonların hatırlatılmasıyla serbest bırakılmış ve bunu telafi etmek adına devlet nişanıyla ödüllendirildikten sonra kendisine ayrıca zeytinyağı ticareti yapma ve gazete çıkarma izni verilmiştir. Hariciye nazırlığından gitmesine sebep olduğu Akif Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığına getirilmesiyle bir süre bu izni kullanmadan bekleyen Churchill, Akif Paşanın gözden düşmesiyle gazeteyi yayımlamaya karar vermiştir. TOPUZ, s. 17; GİRGİN, s. 22; Ceride-i Havadis gazetesinin çıkartılış hikâyesinde farklı bir bakış açısı da söz konusudur. Avrupalı büyük ticaret şirketlerinin önemli ticaret merkezlerinde yer alan yerli aracıları bu dönemde önemli bir nüfuza sahip olmuştur. Yerli aracıların sözcüsü haline gelen gazeteler, aracıların çıkarları doğrultusunda kişisel suçlama geleneğini oluşturmuştur. Bu anlamda İngiliz-Rus çıkar çatışmasına konu edilen Akif Paşa, rüşvet suçlamasıyla harcanmış. Sonrasında ise Churchill, gazete çıkarma imtiyazını kullanmıştır. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 74.

[271] Padişaha ve Vezirlere karşı saygılı ifadeler kullanan gazete, olumlu nitelendirmeler dışında devlet erkânı hakkında yorum yapmaktan kaçınmıştır. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s.72.

[272] DEMİR, s. 64.

[273] BENEK, s. 32.

[274] Kırım savaşı, yalnızca Ceride-i Havadis'in değil; aynı zamanda yerli veya yabancı pek çok yayın organının belirmesine sebep olmuştur. Savaş esnasında oluşan olağandışı atmosfer, özellikle İstanbul'da, basın alanında adeta bir sorumsuzluk havasına dönüşmüştür. Bu dönemde taş baskıların yaygınlaşması ile isteyen herkesin izin almadan gazete çıkartması sonucunda iradeler yayınlanmıştır. 1854 ve 1856 tarihlerinde yayınlanan iradeler ile yayınları kontrol etmek ve bunlarda bir sakınca olup olmadığını tespit etmekle görevli memurlar tahsis edildiği; Babıaliden izin almadan yayın yapmanın yasak olduğu ilan edilmiştir. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 76.

haberleri öğrenmek için büyük bir ilgiyle gazeteyi takip eden Türk okuyucusuna gazetenin işlevi ve değeri hakkında yeni bir farkındalık sağlamıştır. Artan okuyucu kitlesini daha sonra da elde tutmak için gazete, sıkıcı ve ağır üslubunu bırakarak sade ve anlaşılır bir dil benimsemiştir.[275]

Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis ile Vekayi Tıbbiye dergisinin,[276] Türk basın tarihindeki ilk yayın örnekleri olduğu halde toplumun fikri ve siyasi gelişimine katkı sağlayacak bir potansiyele sahip olup olmadığı tartışma konusudur.[277] Özellikle ülkede ve yakın coğrafyada yaşanan gelişmelerle birlikte gelinen noktada, bu iki gazetenin devletten ekonomik yardım alması nedeniyle devlet politikalarını eleştirme ve sorunların çözümü için önerilerde bulunma imkânı olasılığını düşündürmektedir.[278] Özgür ve bağımsız tartışma ortamının olduğu fikri ve siyasi gazeteler devlet yardımı almadan büsbütün özel teşebbüs yoluyla çıkartılmasının mümkün olacağı fikrinden hareketle adı geçen gazetelerin "eleştiri" hakkını ne kadar kullandıkları tartışmaya hep açık kalacaktır.[279]

1.6. Tercüman-ı Ahval

Devlet yardımı almadan Agâh Efendinin şahsen sağladığı sermayeyle çıkartılan ilk özel gazete Tercümanı Ahval, 21 Ekim 1860 tarihinde

---

[275] İNUĞUR, s. 183; DEMİR, s.65-66.

[276] Vakayi Tıbbiye dergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Bülent **VARLIK**, ***Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri***, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. I, s. 112.

[277] Bu iki gazetenin, Osmanlı halkının gazeteyle tanışması ve yerli gazetecilerin yetişmesi anlamında az da olsa basın tarihine katkısı olduğu söylenebilir. Şerif **DEMİR**, İktidar- Basın İlişkilerinin Osmanlı Devletinde Görünümü (1831-1918), The Journal of Social Sicience, Sayı: 33, Bahar 2015, s. 367-377.

[278] 1860'a kadar olan dönemde Türkçe basın, reformcu fakat eleştirisiz bir çizgide ilerlerken; özel nitelikli Türkçe dışı basın, konu sınırlaması olmaksızın dinamik bir kamuoyu oluşturma şansına sahipti. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 72.

[279] BENEK, s.32.

yayınlanmaya başlamıştır.[280] Tercüman-ı Ahval, bünyesinde siyasi içerikli yazılara yer veren ilk gazetedir. Özellikle *GençOsmanlılar*[281] diye anılan muhalif cephenin ve Türk milliyetçiliği fikrinin ortay çıkmasında etkili olmuştur.[282] Ayrıca gazetede okuyucunun ilgisini çekmek için Türk gazetelerinde ilk defa yer alan özgün içeriklere sahip olmuş; çok çeşitli alanda özel ilan ve reklamlara, döviz kurlarına, heyecanlı yerel olaylara ve okuyucu eserlerine yer verilmiştir.[283]

Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü ise 6 ay boyunca Şinasi yapmıştır.[284] Gazetenin ilk sayısında yayınlanan ve Şinasi tarafından kaleme alınan mukaddimede gazetenin halkın kolaylıkla anlayabileceği düzeyde yayın yapacağı ifade edilmiştir.[285] Ayrıca mukaddime yazısında, "*Ülkede yerli ve yabancı uyruklular her dilde (*Türkçe dâhil) *gazete çıkarmaktadırlar ve hukuklarından daha fazla bir özgürlüğe sahiptirler; buna karşılık Millet-i Hâkimenin (*Osmanlı, İslam veya Türk yerine kullanılan tabir) *aynı özgürlüğe sahip gazeteleri yoktur; parasını kendimiz ödeyerek, yani devletten yardım almadan aynı özgürlüğü kullanmak istiyoruz*." anlamında (günümüz Türkçesi ile) açıklamalarda bulunulmuştur. Parasını ödeyerek arzu edilen özgürlüğe kavuşma ifadesi, belki de dönemin Türkçe basınının ifade edilmekte geç kalınmış sitemi niteliğindedir.[286]

---

[280] İNUĞUR, s. 185-186.

[281] Genç Osmanlılar: Tanzimat Döneminde güçlenen bürokrat sınıfının devamı niteliğinde olan ve Osmanlı milliyetçiliğini savunan muhalif gruptur. Ayrıntılı bilgi için bkz: BENEK, s. 32.

[282] BENEK, s. 33; Yasemin **DOĞANER**, Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlıda Basın, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. XXIX, Sayı: 1, Haziran 2012, s.112.

[283] DEMİR, s. 69-70.

[284] GİRGİN, s. 32.

[285] KABACALI, s. 63-64.

[286] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 77.

Gazetede haberlerin tarafsız ve doğru verilmesine dikkat edilmiş, teknik hatalar ve yanlış haberler düzeltilmeye çalışılmıştır.[287] Ülkenin iktisadi problemleri, Avrupa'dan sağlanması planlanan borç üzerinde dönen oyunlar; ticari rantları nedeniyle diğer gazetelerin ülkenin iktisadi politikaları hakkındaki tutumları, aracılık faaliyetinde bulunan simsarların borsada yarattığı spekülasyonlar, ülkenin dış politikası hakkında eleştiriler, gazetede işlenen başlıca konulardır.[288] Gazetenin basılması ve dağıtılması sürecinde ise çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştır.[289]

Tercüman-ı Ahval gazetesi, devletten ekonomik destek alan önceki gazetelerin hükümet ve padişah yanlısı göstermelik yayınından farklı bir yayın anlayışına[290] sahip olması ile gerçek anlamda Türk gazeteciliğinin başlangıcı kabul edilir.[291] Bununla birlikte Tercüman- ı Ahval, yayın hayatı boyunca basın tarihimizde görülen çeşitli ilkleri yaşamıştır. 1860 yılında Ceride-i Havadis gazetesi ile girmiş olduğu kalem kavgası basın tarihimizdeki ilk tartışma olarak nitelendirilir.[292] Tartışma sırasında yaşanan edebi münazaranın niteliği değişerek siyasi bir içerik kazanmıştır.

---

[287] Gazetede çıkan bir haberde Kayseri civarında günde 500 kişinin aniden öldüğü söylenilmiş, daha sonra bu haberin doğru olmadığı ifade edilmiştir. DEMİR, s. 70.

[288] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 77.

[289] O dönemde Osmanlı Devleti'nde henüz baskı makineleri olmadığından gazete el tezgahında basılmıştır. Gazetenin yazılarının dizilmesinde çalıştırılacak okuma yazma bilen işçi de bulunamadığından gazetenin müterettipliğini minderlerin üzerinde bağdaş kurup harf dizen sarıklı hocalar yapmıştır. Ayrcıa gazetenin özel bir dağıtım ağı da söz konusu değildir. Köşe başlarında yer alan tütüncü dükkanları bu görevi üstlenmiştir. Gazeteye karşı olan medrese softaları nedeniyle bağırarak gazete satışı yapılamamıştır. Bazı semtlerde ise gazete gizli satılmıştır. Aktaran: DEMİR, s. 68; Enver Behnan **ŞOPOLYO**, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın, Güven Matbaası, Ankara 1969, s. 118.

[290] Ülkenin içinde bulunduğu olumsuz durum ve kötü gidişatın düzeltilmesi kaygısı duyan; ülke sorunlarını gündeme getirip çözüm önerileri sunan ve bunları kamuoyunda tartışan Tercüman-ı Ahval'in bu yayın anlayışı, Ceride-i Havadis'i de etkilemiştir. Ceride-i Havadis gazetesinin sahibi tarafından çıkartılan Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesi de geri kalmanın sebepleri hakkında yazılar yayınlama gereksinimi duymuştur. KOLOĞLU, s. 77.

[291] İNUĞUR, s. 181.

[292] Şinasi'nin Şair Evlenmesi isimli oyununu parça parça yayınlayan Tercüman-ı Ahval gazetesinin, kısa sürede ilgi toplamış olması Ceride-i Havadis yönetimini endişelendirmiştir. Bunun üzerine Ruzname-i Ceride-i Havadis isimli gazete çıkartılarak imzasız makalelerle Tercüman-ı Ahval yazarları eleştirilmiş, Şair Evlenmesi ise *kocakarı* öyküsüne benzetilmiştir. Bu yazılara karşı Tercüman-ı Ahval'de Ruzname-i Ceride-i Havadis'in sahibinin İngiliz olduğu ve devletten maddi yardım aldığı bilgisi açıklanmıştır. Tartışma, sonraki sayılarda bir süre daha devam etmiştir. DEMİR, s. 69.

Tercümanı Ahval gazetesinde yeralan bazı yazılarda, Millet-i Hâkime olarak nitelendirilen Türklerin sorunlarını en az ifade edebilen ulus olduğu ve bu anlamda diğer topluluklara göre daha az özgürlüğe sahip bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca "düşünce ve ifade özgürlüğü" nün insan tabiatının bir gereği olduğu ve buna engel olmanın fikir sahibinin bile takdiri dışında olduğunun tartışan taraflarca kabulü, kamuoyun önünde basın özgürlüğü açısından gelinen önemli bir noktadır.[293]

Hükümet yanlısı Ceride-i Havadisle yaşadığı bu gerilime ek olarak yazılarında hükümeti eleştirmesi nedeniyle Tercüman-ı Ahval, basın tarihimizdeki ilk gazete kapatma cezasına da maruz kalmıştır.[294] Bu kapatma cezasının, gazetenin devlet yardımı almadan; sadece ilan gelirleri ve okuyucu desteğiyle ayakta kalmaya çalıştığı düşünüldüğünde ne kadar ağır bir yaptırım olduğu anlaşılır.[295]

1.7. Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Ahval'den ayrılan Şinasi, 1862 yılında Tasvir-i Efkâr'ı çıkartmıştır.[296] Gazeteyi evde kurduğu matbaa ile çıkartan Şinasi, gazetede muharrir, matbaacı ve hurufatçı olarak çalışmıştır.[297] Bazı harflerin ayrı yazılması yöntemiyle parça sayısını 500'den 112'ye indirerek matbaacılığın gelişmesine katkı sağlamıştır.[298]

---

[293] KOLOĞLU, s. 45.

[294] KABACALI, s. 64-65; KOLOĞLU, s.46; Ziya Paşa'nın bir yazısından dolayı 15 günlük bir kapatma cezası uygulanmıştır. İSKİT, Tercüman-ı Ahval, s. 35.

[295] İlber **ORTAYLI**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul 1995, s. 176.

[296] Dönemin en renkli neşriyatı olarak kabul edilen Tasvir-i Efkâr yayın hayatı boyunca özgürlüklerin savunuculuğunu yapmış ve bu alanda yeni fikirlerin yayılmasına öncülük etmiştir. BENEK, s. 33; Basında görülen bu renklilik, Ceride-i Askeriye, Vakayı Tıbbiye, Mecmua-i Fünun, Mirat, Mecmua-i Askeriye gibi yayınlarla devam etmiştir. İSKİT, Matbuat, s. 14-15.

[297] ŞAPOLYO, s. 125.

[298] KABACALI, s. 68.

Tasvir-i Efkâr'ın temel amacı halkı eğitmek ve kamuoyu oluşturmak, olarak belirlenmiştir.[299] Sadece Padişah ve hükümeti öven okuyucu mektuplarına yer aldığı diğer gazetelerin aksine Tasvir-i Efkâr, çeşitli alanlarda okuyucu fikirlerini yayımlamıştır.[300] Gazete, kısa sürede edebi ve siyasi fikirlerin yer aldığı ve bunların tartışıldığı bir alan haline gelmiştir.[301] Türk Edebiyatının halkın anlayacağı düzeye gelmesi, Batı'daki bilimsel gelişmelerin yakından takip edilmesi ve eğitim sisteminin bu temel üzerine yeniden örgütlenmesi, özellikle üzerinde tartışılan konulardır.[302] Bununla birlikte ilk edebi tartışma da Tasvir-i Efkâr'da yer almıştır. Ruzname-i Ceride-i Havadiste yer alan bazı tamlamaların yazılışını doğru bulmayan Şinasi, bu tamlamaların doğru yazılışını ve günlük kullanım içerisinde yerini göstermiş;[303] Arap harflerinin ıslahı ve yazı dili için daha pratik görülen Latin harflerinin kullanılıp kullanılmayacağı konusunda başlatılan bir diğer tartışma ise Mecmua Fünun, Terakki, Ruzname Ceride-i Havadis ve İbret gibi başka gazete ve dergilerin de dahil olmasıyla genişlemiştir. Basında yer alan tüm bu tartışmalar sonucunda basım harfleri basitleştirilmiştir.[304]

Namık Kemal'in de gazeteye katılmasıyla, Batı kültüründen yapılan çeviri makaleler artmıştır. Sade ve anlaşılır bir Türkçe kullanarak ifade ettiği yeni fikirleri, genç yazarın kullandığı üsluptan daha çok dikkat çekmiştir. Ayrıca 1864'te Şinasi'nin Paris'e gitmek için ülkeden ayrılması ile gazete yönetiminin başına

---

[299] Gazetenin ilk sayısında yer alan başyazısında Şinasi tarafından gazetenin amacı ortaya konmaktadır. Buna göre gazete, halka sorunlarını ileterek halkın kendi sorunları üzerinde düşünme ve bunları çözme becerisini kazandırmalıdır. "*Halk ancak, gazete aracılığıyla kendini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir. Bunun için de gazete, her kültürlü ulus için gereklidir.*" İNUĞUR, s. 193; Tasvir-i Efkâr, kamuoyunun önemini bilen ve onu her şeyin üstünde tutan ilk gazetedir. KOLOĞLU, s. 46.

[300] KOLOĞLU, s. 47.

[301] Basın tarihimizde basının siyasi bir güç haline gelmesi ile iktidarın basınla mücadeleye dönüşen ilişkilerinde Tasvir-i Efkar gazetesinin rolü büyüktür. Ş. DEMİR, s. 370.

[302] DEMİR, s. 72.

[303] GİRGİN, s. 38-39.

[304] DEMİR, s. 73.

geçerek önemli bir sorumluluğu üzerine almıştır. Üstlendiği bu yeni görevle birlikte Namık Kemal, yeteneklerini geliştirmiş ve yönetimi rahatsız edecek seviyede etkili yazılar kaleme almıştır.[305] *Şark Meselesine Dair* isimli bir makalesinden sonra sürgüne[306] gönderilmek istenen Namık Kemal, sürgüne gitmeyerek Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır.[307]

1.8. Taşra Gazeteleri

İstanbul'da görülen basın hareketlerinin yanı sıra vilayetlerdeki taşra gazeteleri de bu dönemde kurulmuştur. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile her vilayet merkezine bir matbaa kurulması planlanmış ve bunun ilk örneği 1865 Tuna vilayetinde uygulanmıştır. 1873'te ise bu gazetelerin sayısı 20'yi bulmuştur. Vilayet gazeteleri beklenmeyen bir şekilde başarı elde etmiştir. Dikkate değer bir yayın yapması öngörülmeyen gazeteler taşra hayatına canlılık getirmiş; yerel yeteneklere bu alanda kendilerini gösterme imkânı sağlamıştır. Böylece yönetim ile yerel aydınlar arasında; dönem boyunca yapılan yeniliklerin halka ulaşması için ihtiyaç duyulan bağlantı sağlanmıştır.[308]

Bölgenin yaygın olan dilinin Türkçenin yanında ikinci dil olarak kullanılması, Osmanlının bünyesinde yer alan uyruklara eşit davrandığının ve onlara hizmet etme isteğinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır.[309] Vilayet gazetelerinin özellikle *Osmanlıcılık* ve *sultana bağlılık* temasını başarıyla savunmaları, Avrupa ülkelerini

---

[305] Özellikle halk da büyük etki uyandıran makalelerinde işlediği hürriyet ve meşrutiyet kavramları, yönetimin hoşuna gitmemiştir. İSKİT, Matbuat, s. 22.

[306] Bu dönemde yaşanan sürgünler, çalışmada ayrıca işlenecektir.

[307] DEMİR, s. 74.

[308] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 85.

[309] TOPUZ, s. 31-34; CEYLAN, s. 145.

endişelendirmiştir. Hatta Avrupa ülkeleri bu gazetelerin sömürgelerine girmesini önlemek için tedbirler almıştır. Vilayetlerde yerel edipler tarafından çıkartılan bu gazeteler, ayrıca bugünki yerel basının öncüsü kabul edilmektedir.[310]

Devlet tarafından finansman sağlanarak kurulan vilayet matbaalarında gazetenin yanı sıra kitap ve dergi gibi diğer yayın türlerinin de basılma imkânı bulması, buralardaki kültür ve sanat hayatını renklendirmiştir. Yazın literatürünün gelişmesine katkı sağlayan bu uygulama, devletin kültürel girişimleri destekleyen olumlu bir yönünü göstermektedir.[311]

1.9. Diğer Gazeteler

1870'lerden sonra daha çok hükümet politikalarının eleştirildiği Muhbir, İbret, Hürriyet gibi özel gazeteler çıkartılmıştır.[312] Bu gazetelerin de basın tarihi açısından çeşitli alanlarda ilkleri ortaya koyduğu görülmektedir.[313] Muhbir gazetesi, ilk defa yardım kampanyası yapan gazetedir. Girit'te yaşanan bir felaket üzerine çıkarttığı özel sayının gelirini zarar görenlere göndereceğini ilan etmiştir.[314] Ancak bu yardım kampanyası, hükümet tarafından bir meydan okuma olarak algılanmıştır.[315]

Gazetenin bünyesinde yer alan önemli yazarların ileri sürdüğü fikirler, uzun yıllar siyasi yaşamın konusunu oluşturmuştur. Bu yazarlara arasında Ali Suavi, Ziya

---

[310] Geniş bilgi için bkz: KOLOĞLU, s. 31-36.

[311] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 85.

[312] Bu üç gazete kadar etki uyandırmasa da I. Meşrutiyetin ilanına kadar çıkan ve basın alanındaki boşluğu dolduran diğer gazeteler ise: *Basiret, Muhip, Utarit, Terakki, Mümeyyiz, Hakayikul Vakayi, Asır, Devir, Hadika, Hulasatül Efkâr, Medeniyet, Sadakat, İstikbal, Vakit ve Sabah* gazeteleridir. BENEK, s. 33.

[313] Muhbir ve Hürriyet gazeteleri ilk muhalif gazete olarak nitelendirilir. İbret gazetesi ise devlet politikalarını eleştiren bir aydın kitlesinin sorunlara yönelik öneriler sunduğu yayım anlayışı ile fikir dergiciliği formatına bürünen ilk gazete örneğidir. DEMİR, s. 85-86.

[314] DEMİR, s. 75.

[315] KABACALI, s. 28.

Paşa ve Namık Kemal gibi Londra'da bulunan Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, 1867'den sonra gazetenin basımını Londra'da gerçekleştirmiştir.[316] Kapatma tehdidi ve sansür gibi baskılar üzerine ülke dışına çıkıp yayınına devam eden bu önemli fikir adamları, Babıâli'ye kendilerini susturamayacağı mesajını vermektedir.[317] Gazetede sıklıkla üzerinde durulan konular da bu bağlamda olmuştur.[318] Gazetenin güttüğü toplumsal amaç ise halkı eğitmek olarak belirlenmiştir. Bu maksatla cemiyet tarafından eğitici makaleler kaleme alınması veya tercüme edilmesi planlanmıştır. 1868'de Muhbir'in kapanması ile yine aynı kadro tarafından Londra'da Hürriyet gazetesi çıkartılmaya başlandı.[319] Özellikle bu dönemde çeşitli nedenlerle kapanan gazetelerin yerini onların devamı niteliğinde diğer gazeteler almıştır.[320]

Hürriyet gazetesi de sürgündeki Osmanlı fikir adamlarının, kamuoyunu siyasi hedefleri için etkilemeye çalıştıkları ve tüm çalışmalarını bu noktada topladıkları bir gazete olarak tanınır.[321] Gazetenin önceki yayınlardan farkı, sade bir dil yerine seçkin bir üslup benimsemesi ve aydınlara özgü kavramları kullanan ilk düşünce gazetesi olmasıdır.[322]

---

316 İNUĞUR, s. 209.

317 DEMİR, s. 76

318 Meşveret sistemine değinilen Suavi'nin bir yazısında bu sistemin Batılı anayasa ve parlamento sistemiyle bağdaştığı ifade edilmiştir. Gazetedeki diğer yazılarda Osmanlı borçlanması eleştirilmiştir. Eğitim sisteminin ısrarla düzeltilmemesinin sebebi olarak ise vükelanın Fransız devrimi benzeri bir devrimden çekinmesi, gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: DEMİR, s. 77-78; İNUĞUR, s. 221.

319 Bu dönemde gazetedeki yazılara nadiren imza konulmuştur. Böylece makalelerin, tek tek kişilerden ziyade bir grubun ürünü olduğu izlenimi oluşturmaya çalışılmıştır. Bu makalelerde kuvvetler ayrılığı ilkesi ve meşrutiyet savunulmuş; Batı'dan alınacak bazı kurumların İmparatorluğu çökmekten kurtaracağı fikri yaygın olarak benimsenmiştir. Umut edilen bu olguların gerçekleşmesi için özgürlüğün insanların sadece hakkı değil aynı zamanda varlığının ayrılmaz bir parçası olduğu, ifade edilmiştir. KOLOĞLU s. 50.

320 İNUĞUR, s. 222-223.

321 İNUĞUR, s. 224.

322 GİRGİN, s. 54.

Basında yaşanan bir diğer gelişme, Namık Kemal ve arkadaşları, Avrupa'dan döndükten sonra gazetecilik faaliyetlerine İbret gazetesinde devam etmesidir.[323] İbret gazetesi esas itibarıyla Aleksan Sarrafyan tarafından 1870'de kurulmasına rağmen başarısız bir girişim olarak kalmış, 1872'de Ahmet Mithat Efendi tarafından kiralanmıştır.[324] İbret gazetesinin amacı doğrultusunda izlediği yayın politikası nedeniyle mücadeleci bir gazete olduğu söylenebilir. Namık Kemal'in sürgüne yollanması dahi gazetenin yazmasını engelleyememiştir. Gelibolu'da sürgündeyken burada yazmaya devam eden Namık Kemal'in yazıları nedeniyle mutasarrıflık görevine tamamıyla son verilince, Namık Kemal İstanbul'a gelerek gazetenin başına geçmiştir.[325]

Namık Kemal'in başyazılarını yazdığı İbret gazetesi, bu tarihten sonra haber gazetesi olmaktan çok fikir gazetesi kimliğine bürünmüştür.[326] İbret'in çıkarılış amacının "doğruyu söylemek" olduğu sıklıkla vurgulanmıştır.[327]

Bir Avrupa gazetesi görünümünde olan İbret gazetesi, kısa sürede yüksek bir tiraj elde etmiştir.[328] Gazete, Yeni Osmanlı Cemiyeti münevverlerinin hürriyet fikrini büyük bir azimle savunduğu platforma dönüşmüştür. Gazetenin, devletin istibdat yönetimini eleştirerek halkın uyuşukluğuna son verdiği ve halkı uyandırdığı

---

[323] DEMİR, s. 81.

[324] KABACALI, s. 88.

[325] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 83.

[326] İNUĞUR, s. 228-229.

[327] Bu dönemde Türkçe gazetelerin Osmanlı topraklarında çıkartılan batılı gazetelerden daha çok kontrol altında tutulması, sansürün delinmesi için yerli gazetecileri farklı yollar aramaya itmiştir. Özellikle Namık Kemal tarafından izlenen bir strateji, bu anlamda kayda değer bir yoldur. Doğrudan yayınlayamadığı makaleleri önce Batılı gazetelerde yayınlayan Namık Kemal, daha sonra aynı makaleleri sanki çeviriymiş gibi kendi gazetesinde yayınlamıştır. Böylece çevirinin dokunulmazlığından yararlanarak sorumluluktan kurtulmayı amaçlamıştır. KOLOĞLU, s. 38; GİRGİN, s. 49.

[328] İlk başlarda, Tasvir-i Efkâr matbaasında çıkartılsa da tirajının yüksek olması nedeniyle mevcut el tezgâhları yeterli olmamıştır. Bunun üzerine Ahmet Mithat Efendi'nin Kırkambar matbaasında basılmasına karar verilmiştir. KABACALI, s. 88.

söylenmektedir. Özellikle *adalet, eşitlik* ve *vatan* kelimelerini kitleler, gazetede yayımlanan yazılar sayesinde öğrenmiştir.[329]

İbret gazetesi, milletlerarası hukukun toplumların temel ihtiyacı olduğunu ve devlet istiklalinin bu hukuktan faydalanma yolu olduğunu savunmuştur.[330] Tanzimatın ve Tanzimat dönemi boyunca yapılan atılımların başarısız olması sonucunda Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın içişlerine daha çok karışma imkânı elde ettiğini işleyen gazete, meşveret (danışma) sistemini en çok savunan yayın organı olmuştur.[331] İbret gazetesinde işlenen farklı konular arasında kızların eğitimi, Avrupa'nın bilim ve teknik ilerlemesi, Osmanlı Devleti bünyesi altında yer alan Müslümanların İslam birliği çatısı altında örgütlenmesi ve eğitimin ıslahı gibi konular bulunmaktadır.[332]

Ahmet Midhat Efendi'nin Abdülhamit döneminde çıkarmış olduğu Tercüman-ı Hakikat gazetesi de basın tarihimizde özel bir öneme sahiptir.[333] Gazete, siyaset yapmanın yasak olduğu bir dönemde halka ansiklopedik bilgiler vererek okuma zevki aşılayan bir yayın anlayışına sahiptir. Ayrıca Ahmet Midhat Efendi, sonraki dönemde görev yapacak olan önemli gazetecilere örnek olmuş bunların yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır.[334]

Basiret gazetesi, 24 Ocak 1870 yılında Basiretçi Ali Bey tarafından kurulmuştur. Saray yanlısı bir yayın hayatına sahip olan gazete, saraydan para

---

[329] ŞAPOLYO, s. 133.

[330] DEMİR, s. 84.

[331] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s.84.

[332] KOLOĞLU, s. 53; DEMİR, s. 83.

[333] Ahmet Midhat Efendi'nin sultan II. Abdülhamit ile fikir olarak uyuşmaları, onun sözcüsü haline gelmesine yol açmıştır. Bu bağlamda ikisi de özgürlükleri ve batılılaşmayı kabul ederken özgürlüklerin sınırlanması gerektiğini savunmuştur. Geniş bilgi için bkz: KOLOĞLU, s. 64-65.

[334] Bu gazeteceler arasında; *Ahmet Rasim, Nigar Hanım, Halide Edip Adıvar, Necip Asım, Ahmet İhsan Tokgöz, Hüseyin Cahit* Yalçın sayılabilir. KOLOĞLU, s. 64.

yardımı görmesine rağmen Tanzimatın getirdiği basında serbestlik fikri ile yazı yazmayı denemiştir.[335] Kendilerinin radikal olmadığını ifade eden gazete yöneticileri, statükoculuğa karşı çıkan Yeni Osmanlıların nispeten ılımlı bölümünü oluşturmuştur. Gazetenin modern gazetecilik anlayışı, haber vermedeki titizliği ile bilgi aktarmadaki başarısı sayesinde onbinlik bir traj yakaladığı bilinmektedir. 1871'de önemli bir başarı sayılabilecek bu durum ile gazetenin toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 1870-1871 yıllarında gerçekleşen Almanya-Fransa savaşında Almanya'yı destekleyen yazıları neticesinde gazeteye Almanya tarafından para ve baskı makinesi hediye edilmiştir.[336] 1878'e kadar düzenli yayınlanan Basiret, yöneticilerinin Çırağan Baskını ile ilgisi tespit edilince 20 Mayıs 1878'de kapatılmıştır.[337]

Basiret ile aynı dönemde çıkan Terakki gazetesi de liberal bir anlayışla Türk-Osmanlı topluluklarının çıkarlarını savunmuştur. Ancak özgürlük temasını fazlaca işleyen yazılarından dolayı bu gazetenin de yayın hayatı uzun sürmemiştir.[338]

Osmanlı Basın tarihinde yer alan ilk gazeteler, dönemin genel yaşantısını; sosyal ve kültürel bir takım öğeler ile siyasi tartışmaları yansıtan zengin kaynaklardır. Bu gazeteler ayrıca hukuki düzenlemeler için zemin oluşturan toplumsal ihtiyaçları da bünyesinde barındırır niteliktedir. II. Mahmut döneminde başlayan gazetecilik, ilk başta devleti yeniden yapılandırma faaliyetinin bir parçası olarak görülse de 1860'lardan sonra devletin tekelinden çıkarak güçlenmiştir. Bu tarihten sonra ise devletin basınla mücadelesi başlamıştır.

---

[335] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 82.

[336] Alman hükümeti, Basiretçi Ali Bey'e teşekkür etmek amacıyla onu Berlin'e davet etmiş; kendisine burada 1000 Alman Markı ve Alman üretimi modern bir baskı makinesi verilmiştir. Basiret, böylece yabancı bir devletten resmen maddi yardım alan ilk Türk gazetesi olmuştur. Bu olay, devlet yönetiminde yer alacak kişiler arasında sonraki dönemde görülen Alman hayranlığının da başlangıcı kabul edilmektedir. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 86.

[337] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s.86.

[338] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 82.

1.10. Osmanlıda Mizah Basını

Düşünce ve ifade özgürlüğünün en etkili kullanım alanlarından biri de mizah basınıdır. Osmanlı'da çıkarılan mizah ve karikatür dergileri, iki dönem halinde incelenmektedir. Birinci dönemde incelenen 1876 yılına kadarki yayınlar, Osmanlı'nın modernleşme yolunda yaşadığı süreci ve bu süreçte yaşadığı aksaklıkları işlemektedir. Osmanlı'da bu türdeki ilk örneğin *Diyojen* olduğu kabul edilir.[339] Teodor Kasap'ın çıkardığı Diyojen'de genellikle siyasal ve sosyal konular işlenmiştir.[340] *Diyojen* ile siyasetin küçümseyici bir dille eleştirildiği mizah anlayışı ülkeye hâkim olur. Ancak imparatorluğun imajına zarar verdiği düşüncesiyle bu tür yayınlar üzerinde zamanla devletin baskısı artış göstermiştir.

Tanzimat sonrasında ülkede küçük adımlarla yaygınlaşan basının etki alanı bakımından büyük sonuçlar doğurduğu, daha sonra anlaşılmıştır. Mizah basınının birinci döneminde çok fark edilmeyen bu durumun özünde, daha önceki dönemlerde özellikle edebiyatta görülen hiciv kültürünün etkisi olduğu düşünülmektedir. Mutlakiyetçi bir rejimde devlet politikalarına eleştirilerin yapıldığı bir platformun oluşması kayda değer bir gelişmedir. Ülkenin muhalif aydınlarınca yönetime karşı tavrın açıkça gösterildiği; güldürü öğelerinin alaycı bir ifadeye büründüğü yayınlarda, yazarlarca kendi toplumundaki aksaklıklar dile getirilmiştir. İçinde alaycı unsurları barındıran eleştirel anlayışın ironik bir temada ifade edilmesi, toplumda kısa sürede yankı bulmuştur.[341]

---

[339] Selim Nüzhet **GERÇEK**, Türk Gazeteciliği: 1831-1931, İstanbul Matbuat Cemiyeti, İstanbul 1931, s. 52.

[340] Dönemdeki hükümetlerin her alandaki politikaları, suiistimal ve adam kayırma gibi usulsüzlükleri, dergide eleştirilmiştir. Hamza **ÇAKIR**, Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 15, s. 171.

[341] François **GEORGEON**, Doğuda Mizah, Hazırlayan: I. Feneglio ve F. Georgeon, Çeviren: A. Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 92.

Devlet yönetiminin, toplumda büyük ilgi uyandıran mizah yayınlarına karşı tutumu ise olumsuz olmuştur. Eleştirilere maruz kalmış olmanın verdiği rahatsızlık ise bu tutumun oluşmasında birinci öncelik değildir. Modernleşme çalışmalarını yürüten devlet, öncelikle *efkârı umumiyenin*[342] gözünde *geri kaldığı* imajının vurgulanmasından rahatsızdır. Bu nedenle mizah basınını kontrol altına alma ihtiyacını hissetmiş ve saygınlığını ihlal edecek türde basını baskı altına alırken kendi çıkarlarını destekleyen yayınları da teşvik etmiştir.[343]

Namık Kemal, Ali Bey ve Ebuzziya Tevfik gibi dönemin önemli yazarlarının yazıları da burada imzasız olarak yer almıştır. Toplumda görülen aksaklıkları ve çelişkileri aktarırken kullandığı sivri dil nedeniyle dört kez kapatılan Diyojen, basın yasağı ile ilgili son karikatürü nedeniyle tamamen kapatılmış ve Teodor Kasap, hapis cezası almıştır.[344]

Teodor Kasap *Diyojen*'in kapatılmasından sonra sırasıyla *Çıngıraklı Tatar*, *İstikbal* ve *Hayal*'i çıkartmıştır.[345] Bu dergiler, mizah basınının ilk örnekleri olsalar da büsbütün karikatürlerden oluşmamaktadır. Karikatürler, dergilerde yazıların yanı sıra verilmekle içeriğin sadece bir kısmını oluşturur.[346]

İlk dönem dergileri, yayın hayatları kısa olsa da kendinden sonraki mizah basınına bıraktıkları yayın anlayışlarını yayınlandıkları kısa süreçte sıklıkla ortaya koymuştur.1873'te Zakarya Beykozluyan tarafından çıkartılan *Latife* dergisi de

---

[342] Kamuoyu.

[343] Hamdi **ÖZDİŞ**, Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1878), Libra Kitapçılık, İstanbul 2010, s. 46.

[344] M. Bülent **VARLIK**, ***Tanzimattan Cumhuriyet'e Mizah***, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 4, s. 1094.

[345] M. Bilal **ARIK**, Değişen Toplum Değişen Karikatür: 1980'den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1998, s. 12.

[346] *Hayal* dergisinin her sayısında en az bir karikatür yer almaktadır. *Hayal*'in karikatürcüsü dönemin usta ismi Nişan Berberyan'dır. Turgut **ÇEVİKER**, Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü, Toplumsal Tarih, Sayı: 122, s. 73.

bunlardan biridir. Dergi, ilk sayısında yer alan giriş yazısında çıkartılış amacını şu şekilde ifade etmektedir:

> "*Herhangi bir gazeteyi elimize alırsak derununda cüzi ve külli yalan bulunur. Fakat hiçbirimizin biz "latife" söyledik demeleri şimdiye kadar işitilmemiş olduğundan bu defa acizleri işbu hizmeti deruhte eyliyerek daire-i edeb dâhilinde letaif ve udhukeden bahsetmek (...) üzere Latife'nin neşrine mübaşeret eyledik*."[347]

Derginin bu ifadesinden de anlaşılacağı üzere dönemin dergilerinin, muhalif düşüncelerin kara mizaha konu edilerek siyasi bir temelde öne sürüldüğü yerler, olduğu vurgulanmıştır.

Bu dönemde çıkan diğer dergilerin ortak özelliği, *Diyojen*'i örnek almaları ve Gayri Müslim vatandaşlar tarafından çıkarılmalarıdır. Ermeni ve Rumların yazılı basına öncülük etmelerinin temelinde yaşam koşulları önemli rol oynar. Teodor Kasap, K. Opcandasis, Nişan Berberyan, Agop Baronyan gibi yayıncı ve karikatüristler, Fransız okullarında eğitim görmelerinin sonucunda Fransızcalarının iyi olması ve Avrupa'daki örnekleri iyi takip etmeleri sayesinde türe oldukça hâkimdir. Ayrıca gelir düzeylerinin iyi olması ve baskı, matbaa, klişe gibi teknik konularda uzmanlıkları, mizah basınında önemli bir yere sahip olmalarında baş etkendir.[348]

Yayıncısı Türk olan ilk mizah yayını, *Kahkaha* dergisidir. Şafak ve Basiretçi Ali Bey tarafından 1874 yılında çıkartılan *Kahkaha* dergisinin karikatürleri Ali Fuat Bey tarafından çizilmiştir. 1875 yılından sonra *Meddah* ve Tevfik Bey tarafından çıkartılan *Geveze* dönemin başlıca yayınlarıdır. *Çaylak* isimli dergi de

[347] VARLIK, s. 1095.

[348] ARIK, s. 12-13.

Mehmet Tevfik tarafından 1876'da çıkartılmış olup; yayın hayatı diğerleri gibi kısa sürmüştür.[349]

Mizah dergi ve gazetelerinin Osmanlı toplumunda yoğun ilgi görmesinin nedeni olarak görsel materyallerin kullanılması, gösterilebilir. Ancak mizah yayınları ele alınırken temel özelliklerinin tanımlayıcı bir şekilde aktarılmasından çok; çıkartılış amacının ve özellikle bu yayınların muhalefetin sesi olma özelliğinin işlenmesi yerinde olacaktır. Mizahın siyaset ve muhalefetle ilişkilendirildiği çalışmalara günümüzde sık rastlanmamaktadır. Kendi basın tarihimize baktığımızda 19. yüzyıldan itibaren değişen dünya algısı ile devlet ve padişah imajının bu tür yayınlarda önemli bir yer tuttuğu görülür.[350]

İlk dönem Osmanlı mizah basınında işlenen konular, Osmanlı toplum yapısı ve sosyal hayatı ile uyuşmayan girişimlerin eleştirilmesi üzerine olmuştur. Tanzimatla birlikte hızlı modernleşme kaygısının getirdiği aksaklıklar, bu yayınlarda alaycı bir dille ele alınmıştır.[351] Yenilik hareketlerinin bilinçsiz ve plansız olmasının yanı sıra yetersiz olması eleştirilmiş; özellikle İstanbul'un ulaşım sorunu üzerinde yoğunlaşan yazılarda tramvay şirketleri alaya alınarak topa tutulmuştur.[352]

II. Abdülhamit'in 1876'da padişah olmasıyla başlayan 2. dönemde mizah yayınları tamamen yasaklanır. Bu yasaktan sonra ülke dışına çıkan yazarlar tarafından çıkartılan ve sürgün basını olarak nitelenen Jön Türk mizah dergileri

---

[349] Atila **ÖZER**, Karikatür: İletişimin Çizgi Dili, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilgileri Fakültesi Dergisi, Eskişehir 1994, s. 52.

[350] ŞAHİN, s. 21.

[351] ŞAHİN, s. 27.

[352] Belkıs Ulusoy **NALCIOĞLU**, Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu, (1828-1978), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 356.

yayınlanmıştır. Yabancı postaneler aracılığıyla dağıtımı yapılan bu yayınların da içinde bulunduğu döneme özgü eleştiri ve mizah anlayışına dikkat çekilmektedir.[353]

Padişah, II.Abdülhamit mizah dergilerini henüz şehzadeyken takip ettiği için bunların etkisini tahta geçmeden önce fark ettiği düşünülmektedir.[354] II. Abdülhamit, tahta geçtikten sonra kısa bir süreden ibaret olan özgürlük ortamında mizah basınına müdahale etmemiş olsa da meclisin tatilinden itibaren mizah yayınlarına da tamamen yasak[355] getirmiştir.[356] Bu tarihten sonra çeşitli sebeplerle ülkeyi terk eden yazarlar sürgünde bir jön Türk mizah basınının temellerini atmıştır.

1876-1908 arasında çeşitli ülkelere dağılmış yazarlar tarafından çıkartılan ikinci dönem mizah basınında,[357] önceki dönemde farklı olarak II. Abdülhamit'in şahsına yönelik ağır bir dil kullanılmıştır. Sultanın mutlak hükümdar imajı sıklıkla vurgulanmış; II. Abdülhamit, yaşanan istibdadın sorumlusu olarak pinti, evhamlı ve zalim bir insan sıfatlarıyla işlenmiştir. Bu dönemin yayınlarında kullanılan öğeler; karagöz-hacivat atışması şeklinde sunulan eleştiri metinleri, sultanın burnuyla alay edilen çizimler, sultanın hayvan ve cellât kılığına sokulduğu karikatürler olmuştur.[358]

---

[353] Bu konuda geniş bilgi için bkz: Emine **ŞAHİN**, Tanzimattan II. Meşrutiyete Osmanlıda Mizah Basını, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 2, s. 20-43.

[354] ARIK, s.13.

[355] Bu konudaki düzenlemeler, ayrıntılı olarak II. Abdülhamit döneminde işlenecektir.

[356] Cemal **KUTAY**, Osmanlı'da Mizah (1868-…) Kişiler, Olaylar, Belgeler, Çizgiler, Dergiler, ABM Yayınları, 2013, s.70-71

[357] Yurt dışında yayınlanan Jön Türk mizah basını şu şekildedir: İngiltere'de yayınlananlar; Hayal, Hamidiye, Dolab, Abdülhamid; Kıbrıs'ta yayınlananlar; Akbaba, Kokonoz; İsviçre'de yayınlananlar; Beberuhi, Tokmak; Mısır'da yayınlananlar; Pinti, Deccal, Zuhuri, Curcuna, Laklak, Kukumav; Fransa'da yayınlananlar; İncili Çavuş; Yayın yeri bilinmeyenler; Deoul, Meşrutiyet, Hayal. Ayrıntılı bilgi için bkz: ŞAHİN, s. 32vd.

[358] Bu konuda geniş bilgi ve örnekler için bkz: ŞAHİN, s. 32-39.

Ülke dışında basılıp ülkeye gizli yollardan sokulan bu yayınlara engel olmak için bizzat saray tarafından çeşitli önlemler alınmıştır. *Evrakı muzırra*,[359] olarak nitelenen bu tür yayınların yurda girişinin engellenmesi amacıyla Posta ve Gümrük Müdürlükleri'ne gizli emirnameler[360] gönderilmiştir.1881-1883 yılları arasında 32 çeşit yayının yurda girişi engellenmiş ancak yabancı postayla doğrudan şahsa gelen postalar engellenememiştir.[361]

2. TANZIMAT DÖNEMI

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminden önce kurulan ilk matbaalar azınlıklarca kurulup işletilmiş olmakla birlikte devletin kendisi bu tekniğe ilgi duymamış; ancak engelleyici bir tutum içinde de olmamıştır. Bazı yazarlar, sınırları içerisinde yayılan bu eserlerden devletin haberdar olduğunu ve bunlara zımnen izin verdiğini düşünmektedir. Bu dönemde yapılan basın ve yayım hareketlerinin genel ve soyut bir düzenleme gerektirecek nitelikte olmaması, hukuki fonksiyonun yalnızca birel işlem niteliğinde kalmasına neden olmuştur.[362]

Tanzimat Döneminin başlangıcında da durum pek farklı değildir. Kamuoyu oluşturacak ve siyasal etkide bulunacak seviyede bir basın olmadığından her nevi eserin basımında verilecek izinler, irade-i seniyye ile sağlanmıştır. Verilen izinlerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde henüz yasal mevzuatların ortaya çıkmadığı boşluk dilimi önceki uygulamalar ile doldurulmuştur. İzin sistemi, yayından önce sansüre tabi tutma ve yayınların içeriğine ilişkin kısıtlamalar, iradelerle ortaya konan ve

[359] *Evrakı Muzırra*, o dönemde zararlı görülen yayınları ifade etmektedir.

[360] Bu emirnamelerin içeriğine II. Abdülhamit Dönemi başlığı altında yer verilecektir.

[361] Türker **ACAROĞLU**, Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları, Ulusal Kültür Dergisi, 1979, Sayı: 5, s. 154.

[362] Bahsi geçen birel işlemler, azınlıkların izin talepleri ve padişahların bunlara verdiği izin fermanlarından ibarettir. CEYLAN, s. 142.

yerleşmiş uygulama niteliğinde olan bazı durumlardır.[363] Bu uygulamaların yanı sıra, devletin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi'nin de II. Mahmut'un onayı olmadan çıkamayacağı gerçeği mülahazasında fiili bir sansürün var olduğu, yorumu yapılabilir.[364] Nitekim Osmanlı ordularının Mısır valisi Mehmet Ali Paşa karşısında aldığı yenilgiler, gazetede yer almamış; Mısır ile bir problem yaşandığı ancak Padişahın Mehmet Ali Paşa'yı affettiği açıklaması ile halka yansıtılmıştır.[365]

Basının hukuki statüsünü belirleme ve bu alandaki şartları oluşturma ihtiyacı, ilk defa 1849 yılında görüldü. Gazete çıkarmanın kurallarını düzenleyen 1849 tarihli kanunname ile yabancı devletlerin kapitülasyonları kötüye kullanarak basın alanında keyfi hareket etmesini ve yaşanabilecek suiistimallerin önlenmesi amaçlanmıştır.[366] O dönemde sadece Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gazeteleri olduğundan ve bu gazetelerin de hükümeti rahatsız edecek yayınlar yapması düşünülemeyeceğinden, basın hakkında geniş çaplı bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmadığı ifade edilmektedir.[367]

Gülhane Hattı Hümayunda basına ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Ancak fermanın akabinde resepsiyon çalışmaları sonucu 1858'de Fransa'dan ihdas edilen

---

[363] 1841 tarihli irade ile özel kişilerce Takvimhane-i Amire'de basılacak eserin önceden izin alınmak suretiyle basılabileceği belirtilmektedir. 1865 tarihli Polis Nizamı'nın 13. maddesinde ahlak ve genel adaba aykırı görülecek esere karşı dikkatli olunması ve dışarıdan gelecek eserlerin takip edilmesi; bunlardan zararlı görülenlere gerektiğinde el konulması, istenmektedir. 1849 tarihli bir irade ise özel matbaalarca basılacak eserlerin basımdan önce bir nüshasının Takvimhane-i Amire'ye gönderilerek buradan ruhsat alınmasını ve bu eserlerde dine ve devletle dokunacak konuların işlenemeyeceğini düzenlemektedir. Ayrıca yarı resmi Ceride-i Havadis gazetesinin basım şartı olarak da basılacak taslağının Takvim-i Vekayi Nazır'ına sunulması öngörülmüştür. Azınlıkların yaptığı yayınlar da içerik olarak siyasi konulara girmemesi ve yayımdan önce nüshalarının incelenmesi hususunda denetim altına alınmıştır. CEYLAN, s. 145-146.

[364] Bora **ATAMAN**, Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamit Sansürü, Marmara İletişim Dergisi, Sayı: 14, Ocak 2009 İstanbul, s. 30.

[365] Orhan **KOLOĞLU, Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150 yıl 1831-1981**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1981, s. 71-74.

[366] İSKİT, Matbuat, s. 4-5.

[367] Agâh Efendi'nin Tercüman-ı Ahval gazetesini çıkartacağı zaman, bu alanda geniş kapsamlı bir düzenleme öngörülmemiş olması nedeniyle gerekli izinleri almak için yetkili mercii bulmakta zorlandığı bilinmektedir. İSKİT, Matbuat, s. 7.

Ceza Kanununun 138 ve 139. maddelerinde basına yönelik cezai düzenlemeler getirilmiştir.[368] Bu cezai düzenlemenin ardından Tercümanı Ahval gazetesinin kapatılması gerçekleşti.[369]

1857 tarihli Matbaa Nizamnamesi ise, doğrudan gazeteler hakkında olmasa da Osmanlı basın tarihinin ilk genel düzenlemesi niteliğindedir.[370] İstanbul'da ve taşrada keyfi yayınların önüne geçmek ve kurulmuş veya kurulacak olan matbaaların işleyişinde modern bir düzen tesis etmek amacıyla yapılan düzenleme ile çeşitli önlemler alınmıştır. Buna göre matbaa açılması izne bağlanmış; zararlı görülen yayınların toplatılacağı, bu yayınları yapan basımevlerinin kapatılacağı ve sorumlular hakkında cezai müeyyideler uygulanacağı, hükme bağlanmıştır.[371] 1857 tarihli Telif Nizamnamesi ve Osmanlı Devletinde yayınlanan Fransızca, Rumca, Ermenice ve Bulgarca gazeteler hakkında Nizamname de bu alanı kısmen ilgilendiren ve kısa süre yürürlükte kalmış düzenlemelerdir.[372]

1860'dan sonra dinamikleşen basının canlı bir yayın anlayışına sahip olması üzerine Babıâli, kesin çizgilerle önlem alma gereği duymuştur. Bu amaçla yabancı basından şu taahhütname alınmıştır: "*Osmanlı hükümetini, diğer devletlerle ilişkilerini, memurların çalışmalarını eleştirmek; başyazıları önceden Basın Bürosuna bildirip onaylattırmak; Basın Bürosunun onaylamadığı haberleri yayımlamamak; Avrupa gazetelerinde çıkan yazıları düzeltmek amacıyla Basın*

---

[368] Devlet aleyhine yapılan yayınların toplatılması, para ve kapatma cezası ile genel ahlaka aykırı yayınlar için de para ve kapatma cezası öngörülmüştür. ÖZKORKUT. s. 72.

[369] Agah Efendi tarafından çıkarılan gazete, eğitim konusundaki olumsuzlukları ele alan bir yazı dolayısıyla 1861'de iki hafta süreyle kapatıldı. ÖZKORKUT. S.73.

[370] 1857 Nizamnamesinin daha çok kitap ve risaleleri kapsadığı Nizamnamenin 3. maddesinde açıkça ifade edilmektedir: " *İş bu basmahanelerin tabı ve temsil edecekleri her nevi kütüb ve resail evvelemirde Dersaadette doğrudan doğruya ve taşralarda ise vülatı eyalet caniplerinden inha ile Meclisi Maarifçe görülüp milken ve devleten bir guna mazarratı olmadığı tebeyyün ederek meclisi mezkür tarafından kezalik ba mazbata makamı ali sadarati uzamaya arz ile istizan olunmadıkça tabı ve neşredilmeyecektir*." İSKİT, Matbuat, s. 9.

[371] CEYLAN, s. 147; İSKİT, s. 846.

[372] Ayrıntılı bilgi için bkz: CEYLAN, s. 148-150.

Bürosunca verilecek yazıları aynen yayımlamak." Taahhütnamenin içerdiği bu hükümlerle keyfi uygulamalara neden olduğu iddia edilmiş; elçiliklerce tarafından yapılan "*basın özgürlüğü sınırlarını belirleyen bir yasa bulunmaması*" şikâyeti üzerine bu alanda kanun çalışmalarına başlanmıştır.[373]

Tanzimat Döneminde basınla ilgili ilk Nizamname, Fransa'da III. Napolyon tarafından çıkartılan 1852 tarihli yasa örnek alınarak hazırlanan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesidir.[374] "Basına hukuki bir düzen vermeyi ve faaliyetlerini hukuki bir çerçeve içine almayı" amaçlayan 35 maddelik nizamname, basın özgürlüğü açısından olumlu hükümler içerdiğinden bahisle dönemin şartlarına göre ileri düzeydedir. Özellikle ön sansürün kaldırılması basın özgürlüğü alanında devrim niteliğinde olarak görülmektedir. Ancak nizamnamede açıkça sansür öngörülmese dahi gazete çıkarmak, ruhsat alınma şartına bağlanmıştır. Ruhsatın her zaman geri alınabilmesi ise sansür mahiyetinde yorumlanabilir.[375]

Matbuat Nizamnamesi ile siyasi nitelikteki yayınlar için ruhsat alma koşulu getirilirken, kapatma cezasını gerektiren nedenler de sayılmış[376] ve "bir ay süreli kapatma cezası"[377] öngörülmüştür. Ayrıca dışarıda bastırılmış olup devlet aleyhine yazılar içeren yayınların da ülkeye sokulması ve bütün yazıların imza ile çıkması

---

[373] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 79.

[374] Esas adı "*Dersaadet ve Memalik-i Şahanede Tab'ı ve Neşr Olunan Her Nev'i Gazete ve Evrak-ı Havadis-i Mülkiye ve Politika Tab'ı ve. Neşri Hakkında Nizamname*" olan Matbuat Nizamnamesinin metni için bkz. Cevdet **KUDRET**, Abdülhamit Döneminde Sansür II, Cumhuriyet Gazetesinin Okurlarına Armağanı, Eylül 2000, s.25- 41.

[375] ATAMAN, s. 32.

[376] Bu düzenlemenin önceki dönemlerde uygulanan kapatma cezasından farkı, gazetelerin geçici veya sürekli kapatılmasının mahkeme kararı da aranmaksızın tamamen idari tasarrufa bırakılmış olmasıdır. BENEK, s. 34.

[377] Nizamnamede Madde 13-21 arasında yer alan ve çalışmanın 320.dipnotunda sayılan suçları işleyenler için bir ay süre ile kapatma (m.27); İki yıl içinde bu suçlardan üç kez hüküm giyilmesi halinde ilgili yayına hükümetçe geçici ya da kesin kapatma cezası (m.29) verileceği öngörülmüştür. İSKİT, Matbuat, s. 695.

düzenlenmiş; bunun sonucunda doğacak sorumluluğun sahipleri belirlenmiştir. Cevap hakkı da nizamnamede düzenlenen bir diğer husustur.[378]

Basın suçlarının[379] yargılanması için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye isimli özel bir mahkemenin kurulmuş olması ile basının keyfi uygulamalara maruz bırakılması önlenmeye çalışılmıştır.[380] Basit suçlarla ilgili davalarda ise Zaptiye ve Polis Mahkemesi, yetkili kılınmıştır. Gazetecilerin kararları temyiz etme imkânı yoktur.[381]

1864 Matbuat Nizamnamesinin 3. maddesi özel bir öneme sahiptir. Bu madde ile yabancı basının yerli basın gibi muamele göreceği düzenlenerek yabancı basının sorumsuzluğunun önüne geçilmek istenmiştir. Nitekim Avrupalılarca çıkartılan gazeteler, kapitülasyonlara dayanarak, kendi ülkelerinde dahi bulamadıkları bir özgürlüğü talep etmiştir. Koloğlu, bu madde ile Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlara karşı adeta zafer kazandığını söyler.[382] Osmanlı basını da bu durumu sevinçle karşılamıştır. Tercüman-ı Ahval, yabancı basın gibi özgürce yazma hakkına kavuştuklarını belirterek düzenlemeyi, " büyük bir lütuf ve teşekküre bais" ifadesiyle nitelemiştir.[383]

Nizamname ile Tercüme Odası, Matbuat Müdürlüğü gibi kurumlara yeni görevler getirilmiştir. Basın alanında öngörülen bu görevler şunlardan ibarettir:

---

[378] CEYLAN, s. 151.

[379] Nizamnamenin ikinci bölümünde düzenlenen basın suçları (basın yoluyla işlenebilecek *özel suç* niteliğindeki suçlar) şunlardır: *Ruhsatsız gazete çıkarmak, gazetenin imzalı bir sayısını ilgili devlet dairesine göndermemek, hükümetten gelen resmi yazıları yayımlamamak, devletin iç güvenliğini bozacak suçlardan birinin icrası için bazı kişilerin kışkırtılması, genel adaba ve milli ahlaka aykırı yazılar, padişah ve ailesini tahkir ve hükümranlık haklarına tecavüz sayılabilecek yazılar, nezaret vekillerine ve nazırlara dokunacak sözler yazılması, dost hükümdarlara dokunacak deyimler kullanılması, meclisleri, mahkemeleri ve devletçe kurulan heyetleri kötüleyen yazılar, devlet memurları aleyhine kötü yazılar yazmak, yabancı elçileri kötülemek, halkı kötülemek.* İSKİT, Matbuat, s. 691-695.

[380] KOLOĞLU, "Rejimi", s. 79.

[381] İSKİT, Matbuat, 691-695; İNUĞUR, s. 201; KABACALI, s. 26; TOPUZ, s. 44.

[382] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 79.

[383] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 80.

"*politik nitelikli ve eleştirel yayınlar ile bunlarda yer alan fikri yazıları denetleyip uygun görülenlere ruhsat vermek; yayınların muhtevasını (yayından sonra) kontrol etmek; gazetelere yayınlaması için verilecek resmi bildirileri hazırlamak; Avrupa'da Osmanlı aleyhine yayın yapan yayınların ülkeye girişini engellemek, öngörülen kurallara uymayanları para veya hapis cezası şeklinde cezai işlem tesis etmek.*[384]

Basın yasasının, basını istenilen düzeyde kontrol edemediği inancına sahip olan Babıâli, 1867 yılında, Ali Paşa hükümeti döneminde, yeni bir kararname daha yayımlamıştır. Kararname-i Ali olarak adlandırılan bu kararnamede zararlı görülen basına karşı önlemler alınması amaçlanmıştır. Zararlı basın ise *milli bir basın için gerekli temellere sahip olmayan basın* şeklinde nitelenmiştir.[385]

Geçici olarak çıkarıldığı ifade edilen ancak 1867'den 1909'a kadar yürürlükte kalan Kararname-i Ali[386] 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesini basın serbestîsi alanında daraltmıştır.[387] Ülkede yayın yapan gazete ve dergi sayısının artması ve bunlarda yer alan eleştiriler (devletin özellikle Girit konusunda yürüttüğü politikayı eleştiren yazılar) nedeniyle çıkartıldığı söylenen[388] kararname, var olan düzenlemelerin dışında hükümete cezalandırma ve önleyici tedbirler alma imkânını getirmiştir. Nitekim, kararnameye istinaden pek çok gazete kapatılmıştır.[389] 1875'de eklenen bir madde ile "ilave" adıyla yapılan yayınlara da çeşitli sınırlamalar

---

[384] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 79.

[385] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 81.

[386] Bkz: İSKİT, Matbuat, s. 696.

[387] Özellikle Tasvir-i Efkâr ve Muhbir'de yer alan eleştiri yazıları kararnameyi çıkartan süreci başlatmıştır. Kararnamede İstanbul'da yayınlanan çeşitli gazetelerin kullanmış olduğu dil ve takındığı *necis* üslubun memleketin genel menfaatine aykırı bir noktaya geldiği, bu veçhile dostane olmayan devletlerin bir takım entrikalarına hizmet ettiği ve devletin esaslarına kastettiği ifade edilmiştir. CEYLAN, s. 152.

[388] Kanunun temel amacı, hükümet karşıtı düşünceleri önlemektir. Aksi halde davranan basının şiddetle cezalandırılması planlanmıştır. İSKİT, Matbuat, s. 26.

[389] ÖZKORKUT s. 74; KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 81; TOPUZ, Türk Basın Tarihi, s. 29; KABACALI, Türk Basınında Demokrasi, s. 22.

getirildi.[390] Matbuat Niazmnamesine getirilen sınırlamalar 1881'den sonra daha da artarken, Matbuat Nizamnamesini aldığımız Fransa'da ise aynı tarihlerde basın özgürlüğü lehine gelişmeler yaşanmıştır.[391]

1876 yılında çıkartılan bir diğer kararname ile önceki kararnameler uyarınca uygulanan kapatma cezalarına rağmen içinde bulunulan durumun gereği olarak tüm milli ve yabancı gazeteler için ön denetim şartı getirilmiştir.[392] Mahmut Nedim Paşa'nın 1867 kararnamesini yeterli bulmaması üzerine çıkartılan bu kararnamenin yayınlanmadan hemen önce yaşanan Bulgaristan bunalımının yarattığı huzursuzluk sonucunda Paşa, halk yoğun tepkisiyle karşılaşmıştır. 8 Mayıs 1876'da sokağa çıkan medrese öğrencileri, Şeyhülislam ile birlikte Sadrazamın da görevden alınmasını talep etmiştir. Mahmut Nedim Paşa, 12 Mayıs 1876'da "ilk sansür" kararnamesini yayınladığı gün,[393] görevini Mütercim Rüştü Paşa'ya bırakmak zorunda kalmıştır. 14 Mayıs'ta sansürün kalktığını bildiren yeni kararname yayınlanmıştır. Böylece sansür kararnamesinin ömrü daha başlamadan sona ermiştir.[394]

Tanzimat döneminde ayrıca 1874 tarihli pul nizamnamesi ile her gazeteye iki paralık pul yapıştırma zorunluluğu konulmuştur. Bununla bir çeşit maddi baskı uygulamayı planlayan Babıalinin, basını kontrol altında tutmaktan çok; etkinliğini azaltmayı amaçladığı söylenebilir.[395]

---

[390] ÖZKORKUT s.73-74; KABACALI, Türk Basınında Demokrasi, S.26; KUDRET, s.41.

[391] Ayrıntılı bilgi için bkz: Dönmezer, Basın Hukuku, s. 25.

[392] İSKİT, Matbuat, s. 698.

[393] Sansür kararnamesinin yayınlandığı gün, kararname metnini ilk sayfasında zorunlu olarak yayınlayan gazetelerden bazıları, diğer sayfaların büyük bir kısmını boş bırakarak sansürü protesto etmiştir. Bu gazetelerden biri olan Basiret, "*Matbaamızın makinesi bozulduğundan birkaç gün gazetemizi yayınlayamayacağımızı üzüntü ile müşterilerimize ilan ederiz*" yazısıyla durumunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Sabah gazetesi de sansürün çıkardığı bölümlere yazı koymayarak buraları boş bırakmıştır. Ahmet **RASİM**, İstibdattan Hâkimiyet-i Milliyeye, Cilt: II, 1925, s. 126.

[394] ATAMAN, s. 36.

[395] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 85.

Basının fiilen iktidarın güdümü altına alınmasına neden olan bu düzenlemeler, Osmanlı topraklarında basının ortaya çıkışının pratik nedenlere dayandığı düşünüldüğünde basınının önceki dönemden bu yana kazanmış olduğu gücü de gösterir.[396] Kamuoyunu etkileme gücünün yanı sıra basın bu dönemde siyasal muhalefetin temsilcisi niteliğindedir. Özellikle Meşruti yönetim sistemi için mücadele eden Yeni Osmanlılar, fikirlerin basın yoluyla ifade etmiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin gerek yurt içindeki gerek Avrupa'daki faaliyetleri sonucunda yerli basın daha da ileri bir konuma gelmiştir.[397]

Yukarıda daha önce değindiğimiz gibi bu dönemde mizah alanında[398] da önemli sınırlamalar getirilmiştir. 1867 tarihli Kararname-i Ali ile yayın hayatına son verilen dergilerin yanı sıra 13 Ocak 1876'da yayınlanan bir kararla mizah yayınları için Matbuat İdaresinden izin alma şartı getirilmiş;[399] 4 Ağustos 1876' da ise artık bu tür yayınlara izin verilmeyeceği ilan edilmiştir.[400] Bu süreçte Teodor Kasap tarafından çıkarılan "Diyojen" ve "Çıngıraklı Tatar" adındaki mizah dergileri[401] kapatma cezası almış "Hayal" adlı mizah gazetesinde yer alan bir karikatür nedeniyle Teodor Kasap üç yıl hapse mahkûm edilmiştir.[402]

---

[396] Basının ortaya çıkış amacı, ilk etapta yeniliklerin halka duyurulması ile yönetime fayda sağlamaktır. Ancak basının bu amaçtan saptığı görülünce basınla mücadele dönemi başlamıştır. Bu mücadele dönemi, her ne kadar planlı olmasa da fikir adamlarının ülke dışına çıkmasına neden olmuştur. Bu yolculuğun Osmanlı Basını için olumlu etkileri olduğu söylenebilir. BENEK, s. 37.

[397] CEYLAN, s. 153.

[398] Mizah yayınları, ilgili başlıkta daha ayrıntılı incelenmiştir. Burada verilen bilgi, konunun kısaca değinilmesinden ibarettir. Çalışmanın ilgili bölümünde yer alan ayrıntılı bilgi için bkz: *d. Osmanlıda Mizah Basını*.

[399] Ayrıntılı bilgi için bkz: VARLIK, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Mizah*, s. 1094.

[400] VARLIK, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Mizah,* s. 1095.

[401] VARLIK, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Mizah,* s. 1095-1096.

[402] ÖZKORKUT s.75; KUDRET, s.29; TOPUZ, Türk Basın Tarihi, s. 31; İNUĞUR, Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul 1993, s. 256.

3. MEŞRUTIYET DÖNEMI

3.1.Birinci Meşrutiyet Dönemi

3.1.1. II. Abdülhamit Döneminde Basın

Meşrutiyetin ilanından önce yukarıda da işlediğimiz üzere basın özgürlüğü anlamında düzenlemeler yapılmıştır. Meşruyiyet Dönemine geçilmeden önce bunlara ek olarak aktarılması gereken bazı gelişmelere değinecek olursak; Sultan Abdülaziz' in tahttan inmesi ile ülkede geçici bir özgürlük havası olmuş, sürgünde bulunan yazarlar bundan istifade ederek basın özgürlüğüne kavuşacakları umuduyla ülkelerine dönmüştür. Ancak Sultan V. Murad'ın kısa süreli iktidar döneminde de ülkenin içinde bulunduğu savaş hali sebebiyle, basın baskı altında tutulmuştur. Yayınlanan bir *tembihname*[403] ile basında hafiyelik kurumunun temeli atılmış; yasaklanan konulardan yayın yapanların vatan haini olarak değerlendirilip şiddetle cezalandırılacakları, uyarısında bulunulmuştur[404]

Basındaki serbestlik ortamı, beklenen düzeyde olmasa da, II. Abdülhamit'in tahta çıkışını izleyen ilk yıllarda daha çok hissedilmiştir.[405] Ancak II. Abdülhamit, göreve başladıktan kısa bir süre sonra Sadrazam Mithat Paşa'dan görevini gerektiği gibi yapmadığı gerekçesiyle matbuat müdürünün görevden alınmasını talep etmiştir. Özellikle İdarenin gerekli takibatı yapmadığı düşünen II. Abdülhamit, hoşnut

---

[403] *Tembihname*; Osmanlı'da doğrudan saraydan yayınlanan ve özel olarak belirlenmiş bir konuda halkın uyması istenen kuralların yer aldığı yazılardır.

[404] İSKİT, Matbuat, s. 42.

[405] Sultan V. Murat, yurtdışında bulunan gazetecilerin ve diğer aydınların fikir dünyasından ülkenin yararlanması adına yeni bir başlangıç yapmak için af çıkardı. Böylece Osmanlı topraklarındaki iç huzurunu tesis eden geçici bir barış ortamı sağlanmış oldu. V. Murat'ın sağlık nedeniyle tahtı bıraktığı kardeşi II. Abdülhamit de göreve geldiğinde meşrutiyeti ilan edip parlamentoyu toplayınca ülkelerine dönen gazetecilerde büyük umutlar yeşerdi. Anayasada, basın özgürlüğü için kanun dairesinde serbestiyet öngörülmüş olması da yaşanan bir diğer olumlu gelişmedir. Ş. DEMİR, s. 371.

olmadığı bu duruma müdahale etme ihtiyacı hissetmiştir.[406] Bununla sonraki dönemde ivme kazanacak tavrını ilk defa ortaya koymuştur.[407] Kendinden önceki dönemde uygulanan basına yönelik sansür ve kısıtlamalar, II. Abdülhamit ile artarak devam etmiş ve bu dönemin genel özelliği haline gelmiştir. Yaşanan tüm bu sınırlamalara rağmen Osmanlı basınının Tanzimat dönemine göre daha fazla gelişme gösterdiği söylenebilir.[408]

Osmanlı Devletinin bu dönemde içinde bulunduğu siyasi konjüktürde özetle; yaklaşan Balkan harbi ve Rus tehdidi ile birleşen bu yoğun eleştiri baskısı, pek çok özgürlüğün uzun bir süre askıya alınmasına neden olmuştur.[409] Özellikle hiçbir siyasi çağrışımı bulunmayan kelimeler dahi yasaklanmış dizgi hataları nedeniyle gazeteler kapatılmıştır.[410] Kapatılan gazetelerin ardından yapılan resmi açıklamalar genellikle bu gazetelerin "halkın zihnini bulandırdığı" gerekçesine dayanmıştır.[411]

Meşrutiyetin ilanı, Osmanlı basınında olumlu karşılanmıştır.[412] 1876 Anayasasının 12. maddesi önemli bir yenilik getirerek basının kanun dairesinde serbest olduğunu düzenler. Bu madde ile ilk etapta basın özgürlüğünün tanındığı görülse de basının kanun dairesinde serbest olduğu belirtilerek bir sınırlama getirilmiştir. Nitekim, padişahın "yasama" fonksiyonu üzerindeki etkisini düşünürsek

---

406 Ülkede yaşanan genel özgürlük havası ve basının dilediği gibi yazması gerçeği karşısında sansür müessesesinin yeterince işletilememesi II. Abdülhamit'i rahatsız etmiştir. İSKİT, Matbuat, s. 66.

407 İSKİT, Matbuat, s. 64.

408 BERKES, s. 361.

409 BENEK, s. 35-36.

410 ÖZKORKUT, s. 76.

411 Ş. DEMİR, s. 372; Ebuzziya **TEVFİK**, Yeni Osmanlılar, Yay. Ş.Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 2006,s. 383.

412 Basın, Kanuni Esasi'nin ilanı sürecini heyecanla işlemiştir. Basında özellikle tartışılan konu ise meclis üyelerinin nasıl seçileceği meselesidir. Bu konuda Teodor Kasap, vekillerin halk tarafından seçilmesini savunurken; Ahmet Mithat Efendi ise halkın bu görev için uygun olmadığını ileri sürerek bürokrasi taraftarı bir tutum sergilemiştir. Halkın doğrudan takip edebildiği şartlarda ve aleni bir şekilde yapılan bu tartışma, farklı fikirlerin çarpışmasının topluma neler kazandırabileceğine ilişkin bir fikir vermektedir. Tarık Zafer **TUNAYA**, Osmanlı Basını ve Kanuni Esasi, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt: 3, s. 72-74.

bu hüküm ile basın özgürlüğünün yasama karşısında savunmasız bırakıldığını tespit etmek zor olmayacaktır. Ayrıca, Kanun-ı Esasi'de ifade özgürlüğü ile ilgili hüküm yoktur. Daha önce hazırlandığı halde yürürlüğe giremeyen Matbuat Nizamnamesi[413] ve 1876 Anayasasında ifade özgürlüğüne yer verilmemesi, Meşrutiyetin basın özgürlüğüne önemli bir koruma sağlayamadığının göstergesidir.[414]

Yine de Kanun- Esasi'nin bu maddesi, idari kararlarla getirilen düzenlemelerin önüne geçmesi olumlu bir yenilik sayılabilir. Ancak, Meclis-i Umumi'nin tatil edilmesiyle 1876 Anayasası'nın 36. maddesine[415] dayanarak Sıkıyönetim ilan edilmiştir. Böylece vekiller heyetinin (bakanlar kurulu) verdiği kararlar önemli bir güce sahip olmuştur. Vekiller Heyetinin yayınladığı sıkıyönetim kararnamesinin özellikle 6. maddesi hükümete önemli yetkiler verir. Madde metni ise şu şekildedir:

> "*Hükümet, gerekli görünen kişilerin gece ve gündüz evlerini aramaya; şüpheli ve sabıkalı güruhundan olup hükümetçe tutuklananları, sıkıyönetim altına alınan yerde konutları olmayan kişileri başka bir yere uzaklaştırmaya; (...) zihinleri karıştıracak yayın yapan gazeteleri hemen kapamaya ve her türlü cemiyetleri yasaklamaya yetkilidir*."[416]

---

[413] II. Abdülhamit'in tahta çıkışından sonra hazırlanan Matbuat Kanun tasarısında en çok tartışılan konulardan biri Mizah ile ilgili düzenlemeler olmuştur. Buna ilişkin yasaklarmetinden çıkarılsa da padişah tarafından uygun bulunmadığı için düzenleme yürürlüğe girememiştir. VARLIK, *Tanzimattan Cumhuriyet'e Mizah,* s. 1096-1097.

[414] 1876 Anayasasına örnek teşkil ettiği kabul edilen 1861 tarihli Belçika Anayasası ile 1850 tarihli Prusya Anayasasının ilgili maddelerindeki düzenlemeyle 1876 Anayasasının 12. maddesi benzerlik gösterse de 12. maddede sansür için bir yasak öngörülmemiş olması onu diğerlerinden ayırır. ÖZKORKUT. S. 76.

[415] Vekiller Heyetinin yayınladığı sıkıyönetim kararnamesinin dayanağı olan Kanuni Esasi'nin 36. maddesi şu şekildedir: "*Genel Meclis toplantı halinde olmadığı zamanlarda devleti muhataradan ya da genel güvenliğin bozulmasından korumak için (...) Vekiller Heyeti'nin vereceği kararlar kanun hüküm ve kuvvetindedir."* İSKİT, Matbuat, s. 51.

[416] İSKİT, Matbuat, s. 52.

Hükümet, işte bu düzenlemeyle konut dokunulmazlığını hiçe sayan, kişileri dilediği gibi sürgüne gönderebilen bir güce kavuşmanın yanı sıra "zihinleri karıştıracak" yayın yapan gazeteleri de kapatmaya yetkili kılınmıştır.[417]

Gazete ve dergileri denetlemesi ve sansürden geçirmesi için 1878'de Dâhiliye Nezaretine bağlı Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü bünyesinde bir kurul oluşturuldu. Bu kurulun denetim görevini nasıl yerine getireceği ve denetim alanının ne olduğu gizli bir yönetmelikle düzenlendi.[418] Bununla süreli yayınlar için öndenetim mekanizması yeniden getirilmiş oldu.

1880'de sansür denetimini kolaylaştırır nitelikte ek maddeler, 1864 tarihli nizamnameye eklendi. Özellikle yurt dışından getirilen yayınların denetiminin daha etkin olması amacıyla, bunların yurda giriş izni Maarif Nezareti ile valiliklere verildi.[419] Siyasi olmayan yayınlar da 1882'de sansür kapsamına alınırken[420] 1888'de basımevlerinin açılması ve işleyişini düzenleyen yeni bir nizamname yürürlüğe girdi. Bu nizamnamenin basın özgürlüğünü sınırlandıran bazı maddeleri, günümüz Türkçesiyle, şu şekildedir:

> "*Osmanlı memleketlerinde basımevi açmak isteyenlerin elinden padişahın kutsal haklarına ve devletin çıkarlarına dokunur eserler basmayacağına dair senet alındıktan sonra Dâhiliye Nezaretinden ruhsatname verilir*." (m. 5)[421]

---

[417] DÖNMEZER, Basın Hukuku, s. 130.

[418] Sansür kurulu ve gizli yönetmelik, çalışmanın II. Abdülhamit Dönemi Sansürü başlığı altında ayrıntılarıyla incelenecek olmakla birlikte konu hakkında geniş bilgi için bkz: KUDRET, s-46-53; Yönetmelik için ayrıca bkz: TOPUZ, Türk Basın Tarihi, s. 37-38; İNUĞUR, s.262-263.

[419] İSKİT, *Tahlil ve Tarihçe*, Matbuat, s. 82.

[420] İSKİT, *Tahlil ve Tarihçe*, Matbuat, s. 63

[421] Bu hüküm, dönem boyunca pek çok gazetenin kapatılma gerekçesini oluşturacaktır. İSKİT, Matbuat, s. 75.

"*Basımevlerinin içinde müterettipler ve başka işçiler çalışırken kapısı yalnız bir zemberek ile kapalı olacak ve iki yanında dükkân ve başka yapılar varsa, basımevlerinin içerisinden onlara geçilebilir kapı ve pencere gibi yollar olmayacaktır*." (m. 15).

"*Maarif Nezareti, Matbuat İdaresi memurlarıyla, gerektikçe zabıta memurları her zaman basımevini muayene edebilir*." (m. 16)

"*Her basımevi sahibi, Matbuat İdaresince istendiğinde, kullandığı aletlerin türünü ve cinsini bildirecek, basımevinde bulunan çeşitli harflerin basılı örneklerini dahi verecektir*." (m. 17)

"*Hiçbir basımevi sahibi, basacağı kitabı, Maarif Nezaretinden resmi ruhsat almadıkça basamaz*" (m. 19)

"*Yabancı memleketlerde basılmış kitap ve dergilerle her çeşit resim, madalya, arma ve benzeri şeyler İstanbul'da Maarif Nezaretinden, vilayetlerde valiliklerden ruhsat verilmedikçe Osmanlı ülkesine sokulamaz*." (m. 23-24)

"*Kitapçılarla gezici olarak kitap, dergi, resim ve başka basılı şeyleri taşıyan, satan, dağıtanlar ve müterettipler ruhsat tezkeresi almaya mecburdur; kitapçı dükkânları gerektikçe zabıta memurları ve Maarif Matbuat İdaresi teftiş memurları tarafından muayene olunur*." (m. 26)

"*Gazete ve diğer süreli yayınları taşıyan, satan ve dağıtanlardan sokakta ve herkesin geçtiği yerlerde sattıkları süreli yayının adından başka içeriğini belirten sözlerle bağıranların ruhsat tezkeresi geri alınır*." (m. 28)

"*Bu nizamname hükümlerine aykırı olarak yayınlanan zararlı ve edebe aykırı basılı şeyleri ve resimleri bilerek açıktan veya gizlice taşıyan, satan ve dağıtanlar, söz konusu basılı şeyleri yazan ve basanların suç ortağı olur*." (m. 29)

Görüldüğü gibi nizamnamede, basın özgürlüğünü "fiilen engelleyen" hükümler bulunmaktadır. Özellikle "önceden izin alma" şartının düzenlenmesi, bu

nizamname hükümlerinin sansür niteliğinde olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.[422] Nitekim bu düzenlemeye göre herhangi bir eserin maarif nezaretinden ruhsat alınmadan yayınlanması yasaklanmıştır. Bu kural, sadece basın için değil; her türlü resim, arma, madalya vb ürünleri de kapsamaktadır. Ayrıca kitapçılar, dağıtımcılar, matbaalardaki müterettipler,[423] ilan ve afiş düzenleyenler, hatta seyyar satıcılar dahi bulundukları belediyelerden ruhsat almadan mevcut işlerini yapamayacaktır. Kitapçı dükkânları ise hiçbir kısıtlama olmaksızın; her zaman zaptiye teftişine tabi olmak zorundadır.[424] 1892'de yapılan bir değişik ile Nizamnamenin 29. maddesinde sayılan "… Taşıyan, satan ve dağıtanlar" ifadesine bir de "…yasak yayınları topluca yanında bulunduranlar" eklenmiştir.[425]

1901'den sonra yeni gazete ve dergi çıkarılmasına ise hiçbir şekilde icazet verilmedi.[426] 1908'e kadar ise mizah gazeteleri,[427] tamamen yasaklandı ve hiçbir şekilde çıkmasına izin verilmedi.[428]

1903'te yayınlanan bir Şura-yı Devlet kararnamesinde gazetelerde halkın yararına işlenecek konularda sade bir dil kullanılarak oluşturulan yazıların yer alması ve gazetelerin köylere kadar girmesi istenmektedir. Her ne kadar gazeteciliğin yayılması ve yaygınlaşmasının istenildiği düşünülse de yazıların Yıldız denetimine tabi tutulması; bu amacın gerçekleşmesine engel olmuştur.[429]

---

[422] KABACALI, s. 54.

[423] Müterettip; Harf dizicisi.

[424] İSKİT, Matbuat, s. 54-55

[425] İSKİT, Matbuat, s. 76.

[426] ÖZKORKUT, s. 77.

[427] Osmanlı'daki mizah basını, bu çalışmada ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

[428] İSKİT, Matbuat, s. 76.

[429] KOLOĞLU, s. 66.

Meşrutiyet Dönemi boyunca izlenen politika uyarınca Avrupa'ya ve sömürgeci anlayışa temkinli yaklaşılsa da Abdülhamit'in Avrupa'ya tümüyle karşı olduğu söylenmez. Basına verilen yönergeye göre diğer dinler aleyhinde yayınlara izin verilmemiştir. Yapılan yayınlarda sömürgelerdeki Müslümanları kışkırtacak imalarda dahi bulunulmamıştır. Ancak konu her ne olursa olsun tartışmanın yasak olması ve basındaki kurallara bağlı olmayan sansür uygulaması, toplumda bazı aksaklıklara[430] neden olmuştur.

II. Abdülhamit dönemi, basın için nispeten özgürce yayın yapılan Tanzimat dönemi fikir gazeteciliği zamanındaki rahatlığın olmadığı, baskıcı ve sıkı kontrole dayanan özel bir dönemdir. Bu dönemde de pek çok gazete, yayınını sürdürebilmek ve varlığını devam ettirebilmek için yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştır.[431] Yurt dışında yayınlanan bu gazeteler, ülkeye gizli yollardan sokularak kamuoyunu etkilemiş ve II. Meşrutiyetin ilanı için gereken zorunluluk fikrine zemin oluşturmuştur.[432]

Sürgündeki yazarların, gazetelerini basmak için gerekli ekonomik güce sahip olmaları yazdıkları eserlerin Osmanlı topraklarına sokularak bunların dağıtımını sağlayabilmeleri için yeterli değildi. Yazarların, mali güç yanında, geniş bir dağıtım ağına sahip olmaları da gerekiyordu. Kanaatimizce bu noktada, Osmanlı'nın iç işlerine dolaylı yoldan müdahil olan Batılı devletlerin, önceden olduğu gibi kapitülasyonların ve diplomatik donulmazlıkların getirdiği bazı ayrıcalıklarla bu yazarlara yardımda bulunmuş olduğunu söylemek mümkündür.

---

[430] Bunlara örnek olarak; hafiyeliğe özel pirim verilmesi, nitelikli aydınların yurt dışına çıkması ile İstanbul'un entelektüel karakterini kaybetmesi, bazı kavramlardan korkma hali gibi çeşitli durumlar sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: KOLOĞLU, s. 68-72.

[431] Bu gazetelerden bazıları şu şekilde sayılabilir: *İstiklal, Meşveret, Ezan, Mizan, Osmanlı, Şura-yı Ümmet, Terakki, Hürriyet, Kanun-i Esasi, Hakikat, Girit, Hilafet, Enini Mazlum, İntikam, Mizan-ı Adalet, Emel, Rumeli, Şark, Meşrutiyet, Hak, Anadolu, İntibah, Türk, Ahali, Doğru Söz, Şura-yı Osmanî, Yeni Fikir*. Ş. DEMİR, s. 371.

[432] İSKİT, s. 92.

Bu dönemde yaşanan bir diğer olumsuzluk ise bazı gazetelerin devletten sağladıkları çıkarı korumak adına devlet güdümü doğrultusunda yayın yapmalarıdır. Dış basında da padişah aleyhine yayın yapılmasını önlemek için hükümet tarafından çeşitli gazetelere maddi çıkar sağlandığı bazı yazarlarca iddia edilmektedir.[433] Avrupa'da Jön Türklerce yapılan yayınlar ise bu durumu lehlerine çevirmiştir. Yine bu dönemde, etik ilkesi olmayan bazı yazarlar, yazacakları veya yazmayacakları şeylerin maddi desteğe göre belirlendiği bir şantaj kültürü oluşturmuş; hükümetin basına olan ihtiyacını suiistimal etmiştir.[434] II. Meşrutiyet dönemine girerken bir anlamda tekelcilik kurma ve taraftar toplama düşüncesi basına hâkim olmuştur.

3.1.2. II. Abdülhamit Döneminde Basında Sansür

II. Abdülhamit'in basın rejimi, ülke çapında uygulanan ve uzun yıllar süren bir karantina niteliğindedir.[435] Ancak II. Abdülhamit'in basın karşısındaki tutumunu ortaya koyarken II. Abdülhamit'in uygulamalarını eleştirenler olduğu kadar bu uygulamaların devlet için yararlı sonuçları olduğunu savunan bakış açıları olduğunu belirtmeliyiz. Konunun objektif ve bilimsel metotlarla ele alınması için farklı görüşlere yer verilerek, bir değerlendirme yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

Vereceğimiz ilk örnek bazı kelimeler nedeniyle kapatılan bir dergiye ilişkindir. Demirel'in aktardığı bu örneğe göre, Münif Paşa tarafından yeniden çıkartılan Mecmua-i Fünun dergisinin ilginç bir değerlendirme sonucu, daha ilk sayısında kapatılmıştır. Dergide yer alan "*Bir Yıldız Böceği ile Bir Yolcu*" isimli

---

[433] TOPUZ, Türk Basın Tarihi, s.40-44.

[434] Ayrıntılı bilgi için bkz: BENEK, s. 37; TOPUZ, s. 43.

[435] Orhan **KOLOĞLU**, **II. Abdülhamit'in Basın Karşısındaki Açmazı**, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 3, s. 82.

hikâyenin isminde yer alan "*Yıldız Böceği*", Yıldız Sarayını kullanan II. Abdülhamit'i temsile kasti olabileceği gerekçesiyle derginin kapatılmasına neden olmuştur.[436]

Bu tür gündelik kelimelerin yanı sıra tarih kitaplarından dahi kaldırılan "*ihtilal*" kelimesini kullanılması, yanlışlıkla dahi olsa, o dönemde çok tehlikelidir. Nitekim bu alanda yapılan ufak bir dikkatsizlik, Servet-i Fünun dergisinin kapatılmasına yol açmıştır. Derginin Ekim 1901'de yayınlanan 553.sayısındaki kapatılmaya neden olan yazı, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Fransızca'dan çevirdiği "*Edebiyat ve Hukuk*" isimli makalede geçen şu ifadedir: "*Fakat bir gün geldi ki 1789 idaresiyle Fransa'da boşanma kuruldu*." Bu cümlede yanlışlıkla Fransız ihtilalinin tarihine yer verilmiş olması, Sadaret gazetesi sahibi Baba Tahir ile Dr.M.M. tarafından saraya jurnallenmiştir. Dergi, hükümetçe kapatılarak sahibi Fizan'a sürülmek istenmişse de Avrupa'dan gelecek tepkilerden çekinilmesi üzerine dava açılmasına karar verilmiştir. Mabeyn Başkatipliğinden Adliye Nezaretine yazılan yazı şu şekildedir:

> "*Edebiyat ve Hukuk masum başlığı altında Serveti Fünun gazetesinin ekli sayısında yayınlanan makalede Fransa kral ve kraliçesinin idamlarına ve Büyük ihtilale ait vakalar kamunun gözleri önüne konarak, kimseye minneti olmayan velinimetimiz, yeryüzü halifesi efendimiz hazretlerine karşı isyana kışkırtılmakta olup böylelerine karşı Avrupa'da her memlekette ağır cezalar verilmekte ve hatta Amerika'da linç cezası uygulanmakta olduğundan, adı geçen gazetenin imtiyaz sahibi ile bütün ilgililerinin derece derece cezalandırılması ve sonucunun bildirilmesi, padişah hazretlerinin iradesi gereğince duyrulur*."[437]

---

[436] DEMİREL, s. 58.

[437] Ahmet İhsan **TOKGÖZ**, Matbuat Hatıralarım, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 109.

Mabeyinden gönderilen bu yazının incelenmesi sonucunda tezkerede sözü edilen zararlı unsurların makalede yer almadığını tespit eden sorgu hakimi, dönemi için büyük yüreklilik olarak nitelenecek bir davranışa imza atarak kovuşturmaya yer olmadığına karar vermiştir. Derginin yeniden çıkarılması için izin istenmesi üzerine Mabeyne "*Sadakat ve kulluk şanına uyacak yolda makaleler yazılması*" yönünde bir senet sunularak dergi yeniden açılmış ancak derginin yeni yayın hayatında siyasi konuda hiçbir yazıya yer vermemiştir.[438]

Halit Ziya'nın anılarına yer veren Kudret ise bu anıların döneme ışık tuttuğunu ifade etmiştir. Halit Ziya'nın anılarını yazdığı Kırk Yıl adlı eserinde; özellikle siyasi bir niteliği olmayan türler için uygulanan II. Abdülhamit dönemi sansürünün, dönemin yazarlarını olumsuz bir ruh haline sürüklediği anlatılmaktadır. Yazarın bizzat yaşadığı yılgınlık ise onun şu satırlardan anlaşılmaktadır:

> "*Marzi-i aliye (II. Abdülhamit'in kabulüne) uymaz düşüncesiyle, günden güne değinilmeyecek konuların ve kalemin ucuna geldikçe atılacak sözcüklerin, hele ne türden olursa olsun saraya, yönetime, olup bitene işaret denebilecek sözlerin sayısı arta arta öyle bir toplama çıkmıştır ki, basın alanı artık içinde dolaşılamayacak kadar daralmış, kullanılabilecek sözcüklerin dili, ilkel bir kavram dili kadar küçülmüştür. ... ilk önce 'hürriyet, vatan, millet, zulüm, adalet' gibi elli, yüz sözcük ile başlayan yasak sözcüklerin gün geçtikçe toplamı kabaran yeni kovulmuş eşlerini öğrenmeli ve bunları her zaman hatırda tutarak, kalemin ucuna geldikçe pis bir böcek gibi fırlatıp atmalıydınız."*[439]

Halit Ziya, II. Abdülhamit dönemindeki yasak kelimelerin bazılarına bu kelimelerin yasaklanma nedenleriyle birlikte değinmiştir. *Murat* ve *Reşat* kelimeleri

---

[438] TOKGÖZ, s. 108-121.

[439] Bkz: KUDRET, s. 41-44; Halit Ziya **UŞAKLIGİL**, Kırk Yıl, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 103 vd.

Sultan Murat ve Veliaht Şehzade Reşat'ı;[440] *boya* ya da *sakal* kelimeleri ise II. Abdülhamit'in boyalı sakalını ima ettiği gerekçesiyle yasaklanmıştır.[441] *Tepe* kelimesi, Yıldız sarayının bir tepeye kurulduğunu anımsatan bir kullanım olarak değerlendirilmiştir. Yasaklanmasının izah istemediği *hasta, hasta adam, deli, birader*, kelimeleri konunun en bilinen örnekleridir.[442] Ancak yasaklanma sebebi anlaşılamayan *lodos* gibi kelimeler de vardır. Bunun yanı sıra dönemde, sırf telaffuz benzerliği nedeniyle yasaklanan kullanımlara rastlanmaktadır. Bunlardan bir olan "*tahtakurusu*" kelimesi, "*tahtın kurusun*" kelime grubuna benzediği için sansüre tabi olmuştur.[443]

Halit Ziya'nın anılarında yer alan şu ifadeler dönemin sansür anlayışını özetlemektedir:

> *" (...) her yazar, önceden kestirebildiklerinin çerçevesinde makalesini, şiirini, hikayesini, hatta üç satırlık fıkrasını hazırladıktan, yani kendi kendini eleyip tarayıp eleştirdikten sonra, bunlar dizilir ve gece geç vakit, inceleme memuruna götürülürdü. Uyku saatlerinde çalışmak, her gece yığınlarla gelen bu basımevi müsveddelerini gözden geçirerek ayıklamak zorunda kalan bu bahtsız adam kimi zaman herhangi bir sorumluluk tehlikesinden kaçınmak için bir makaleyi*

---

[440] Şehzade Reşat Efendi'nin yakınları dahi bu kaçınmadan nasibini almıştır. Bu konuda Halit Ziya, anılarında iki olaya yer verir: Bir gün, vapurda seyehat eden bir kişi yanında ateşinin olmaması nedeniyle tanımadığı bir kişiden ateş istemiştir. Ertesi gün sorgusuz sualsiz sürülen kişi meğerse Reşat Efendi'nin hademesinden ateş istemiştir. Halit Ziya'nın bizzat başından geçen diğer olay ise daha çarpıcıdır. Halit Ziya bir arkadaşıyla faytonda yolculuk yaparken küçük bir kaza yaşar. Kaza yaptığı arabada Reşat Efendi'nin şehzadesi Ziyaeddin Efendi olduğunu görür görmez arkadaşıyla birlikte oradan telaşla uzaklaşır. Halit Ziya, böyle bir kaza sonucu dahi zararlı görülen kişi veya yakınlarıyla konuşmanın ne kadar tehlikeli olduğunu bildiğinden bu şekilde davrandığını ifade etmektedir. UŞAKLIGİL, s. 105.

[441] Halit Ziya'nın bu konuyla ilgili verdiği çarpıcı örneklerden biri de bu isimlere sahip olanların isimlerinde yaptığı değişikliklerdir: "*Hamitler Hamdi veya Hâmit olmuştu; Muratlar Mir'at, Reşatlar Neş'et adlarını almışlardı. O tarihlerde sicilde Hamit, Murat, Reşat adlarıyla yeni doğmuş çocukların kaydedildiği belki hiç olmamıştır*." UŞAKLIGİL, s. 106.

[442] Kullanılması sakıncalı görüldüğü için yasaklanan kelimelerden başka bir de Padişaha özgülendiği için başka kişi veya durumlarda kullanılamayan bazı kelimeler de mevcuttur. *Taht* ve *saye* kelimeleri bunun örnekleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Osman **NURİ**, Abdülhamidi Sani Devri Saltanatı Hayatı Hususiye ve Siyasiyesi, Pergole yayınları, İstanbul 2017, s. 127.

[443] KUDRET, s. 53.

baştan başa çizer, kimi zaman yeniden uykudan yoksunluğa yol açacak bir ikinci muayeneden kaçınmak için şuradan buradan birkaç satırla yirmi-otuz sözcüğü kaldırarak kırmızı kalemiyle buradan boş kalan yerleri doldururdu. Böylece memur, yazarın bir ortağı olmuş olurdu. Boş kalan yerler her halde doldurulacaktı. Bir makalenin, bir satırın, bir sözcüğün boş bir yer bırakması okuyucuların türlü varsayımlara kalkışmasına yol açardı ve belki de bu varsayımların kapsamı, kaldırıln metnin kapsamından daha ileriye gidebilirdi. Hatta yazar, yazısında gerektikçe iki parça arasına bir dizi nokta bile sıralayamazdı..."[444]

II. Abdülhamit döneminde sansürün bu denli ileri boyutlara ulaşmış olmasında yayıncıların ve yazarların kafasındaki oto-sansür ile istibdat rejiminin genel havasının yanı sıra kılı kırk yaran sansür görevlilerinin yaşadığı korku da etkili olmuştur. Sansör de denilen sansür görevlileri, kontrol ettikleri eserlerde yer alan yasaklı veya sakıncalı kelimelerin sansürden geçmesi halinde bu kelimelerden bizzat kendilerinin zarar göreceği endişesiyle diken üstünde olmuştur. Nitekim gözden kaçırdıkları her kelime için işgüzar kişilerin jurnali ile saraya bildirileceklerini bilmektedirler. Sansörlerin zamanla travmatik bir ruh haline dönüşen sorumluluk bilinci, vesveseli olduğuna inanılan II. Abdülhamit'in sansür alanındaki titizliğini de geçmiştir. Böylece sansörlerin bu kelimelerden duyduğu rahatsızlık, sultanın şahsen duyduğundan daha çok olmuştur.[445]

Kanaatimizce, sansüre takılan bazı gündelik kelimeler, sansörlerin zihninde II. Abdülhamit'in şahsı veya yönetim anlayışı hakkında olası bazı değerlendirmelerin olduğunu göstermektedir. Bu memurların meseleyi gereğinden çok kişiselleştirmesi, dönem için muhaliflerin dahi aklına gelmeyecek bazı olumsuz vasıfların kendiliğinden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sansörler, böylece bilinçsiz bir

[444] UŞAKLIGİL, s. 433-435.

[445] ATAMAN, s. 44.

hataya düşmüş; sansürün yoğunluğu ve şiddet düzeyi korunmak istenen değerlere zarar vermiştir.

Sansür uygulanmalarındaki şiddet düzeyi, matbuat müdürlerini[446] kişisel özellikleriyle de doğru orantılı olmuştur. Matbuat müdürlüğü görevini konağından idare eden Hıfzı Bey (1901-1905), dönemin en acımasız sansörlerinden biridir. Mehmet Rauf, kendisi için "Sarayın şiddetinden korkuyu hayatına sindirmiş" nitelendirmesini yapmıştır. Kendinden önceki matbuat müdürü Behçet Bey (1892-1901) zamanında yardımcılık görevini ifa ederken sansürün yeterli düzeyde işlemediğini savunan Hıfzı Bey, kendisinin müdür olması halinde sansür heyetinde görevlendireceği cevval memurlar vasıtasıyla gazeteler için arzu edilen ayarı çekeceğini iddia edecek kadar hırslı biridir.[447]

Hıfzı Bey'in vefatından sonra göreve gelen Ebulmukbil Kemal Bey (1905-1908) tarafından da aynı şekilde devam ettirilen anlayış, II. Abdülhamit döneminin sonralarına doğru artan Jön Türk muhalefeti ve uluslararası çıkmazlar sonucunda şiddetlenmiştir. Sansür uygulamalarındaki bu sertlik, dönemin genel havasının bir anlamda yansımasıdır. Ahmet İhsan Tokgöz de anılarında bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> "*Matbuat Müdürü Hıfzı Bey bu ara öldüğü için, yerine gelen Kara Kemal Bey yayınlarımızın başına bir kara kuş kesilmişti. Sözgelimi Rus-Japon Savaşında çarlığın yenilmesinden duyduğumuz sevinci bile yansıtmamıza Hıfzı Bey izin vermedi diye kızarken, şimdi Kara Kemal padişahı ve sarayı alkıştan başka hiçbir şey bırakmıyordu. Kara Kemal, Avrupa'nın teknik buluşlarına, keşiflerine*

[446] Matbuat müdürleri, Dahiliye Nazırlığına bağlı olmakla bilikte Mabeynle doğrudan temas halindedir.

[447] DEMİREL, s. 51.

ilişkin yazılarımıza bile 'saye-i atıfet-vaye-i padişahide' (padişahın hasenat lütfetmesi sayesinde) sözlerini eklemekten çekinmiyordu."[448]

Kemal Bey dönemiyle ilgi Demirel'in aktardığı ilginç bir anektodda da sansürün ne kadar geniş yorumlandığı görülmektedir. Kemal Bey yönetimindeki sansür kurulunun *"nevrotik kontrolleri"* sonucunda Servet-i Fünun dergisinde yer alan bir resim sansüre uğramıştır. Hamidiye sularının çeşmelere verilmesini temsilen çeşmenin başında hayır duası eden bir ihtiyarın resmini basmak isteyen dergiye "işimiz duaya kaldı" şeklinde yanlış bir algı ortaya çıkabileceği gerekçesiyle izin verilmemiştir.[449]

Kitaba karşı duyulan kuşkunun düşmanlık boyutuna vardığı noktasında Osman Nuri'den aktarılan bir yazışma bu alandaki somut bir örneği ortaya koymaktadır. 1902 yılında Maarif Nazırlığı'ndan Mabeyn Başkâtipliğine yazılan bir yazı şu şekildedir:[450]

"*Encümen-i Teftiş ve Muayenece, zararlı olmalarından dolayı şimdiye kadar tutuklanıp el konularak toplanıp kalmış ve Kâğıthane civarında yakılıp yok edilmesi için izin istenmiş olan yüz elli çuval kitap ve kâğıtların oraya yollanmasından vazgeçilerek Nezaret avlusunda veya o civardaki bir yerde yakılıp yok edilmek için, Allah'ın gölgesi olan padişahın sözlü iradeleri bulunduğundan, Nezaret dairesinin arka tarafındaki bahçede adı geçen kağıtların bir demir kafes içinde yakılıp yok edilmelerinin mümkün olduğu anlaşılmıştır: ancak ne kadar çaba ve özen gösterilirse yine deyanan kağıtların havalanarak etrafa dağılması ve duman çıkması önlenemeyeceğinden, bunların ise etraftan dikkat çekeceği, geçen yıl hademe tarafından bazı eski ve gereksiz kağıtların avluda yakılması üzerine yangın var zannedilerek*

[448] TOKGÖZ,, s. 100-101.

[449] DEMİREL, s. 51; TOKGÖZ, s. 118.

[450] NURİ, s. 578-579.

tulumbacıların Nezaret dairesine koşup gelmesiyle anlaşılmıştır. Nezaret civarında bulunan Çemberlitaş hamamının külhanında yakılmaları halinde ise böyle sakıncalara meydan kalmayacağı gibi sözü edilen külhan, Nezaret bahçesine bitişik ve söz konusu kâğıtların bulunduğu mahzen yakınında olduğu için kağıtların dışarıya çıkarılmaksızın doğrudan doğruya ve gürültüsüzce oraya taşınması ve yakılması kabil olacağından, bu yol her bakımdan uygun görülerek hamam kiracısı çağırılıp zararlı kağıtlardan söz edilmeksizin bazı gereksiz kağıtların hamam külhanında yakılacağı bildirilip razı edilmiş ve cumadan başka her gün birer bir miktar kağıdın Encümen-i Teftiş ve Muayene Başkanı Abdullah Hasip Efendi hazretlerinin gözetimi altında Meclis-i Maarif üyelerinden İbrahim Efendi ve İlkokullar Müdürü Şükrü Bey'in çalışmalarıyla ve son derece dikkat ve özenle, söz konusu külhana taşınıp yakılmaları ve böylece az zamanda arkasının alınması mümkün bulunmaktadır. Allah'ın gölgesi Padişahça ne yolda emir ve ferman buyrulursa, yüce hükmünün yerine getirileceği arz olunmakla…"

Maarif Nazırlığının bu yazısının sarayca kabul edildiği ve yakma işlemlerinin birkaç gün sürdüğü düzenlenen şu tutanaklarda anlaşılmaktadır:

"*Encümen mahzeninde toplanıp Çemberlitaş hamamında yakılıp yok edilmesi yüce Halifenin iradesi gereğince, yüz elli çuval zararlı kağıdın kimse görmeden uygun biçimde adı geçen yere taşınması için Nezaret dairesine bitişik hamamın bahçe duvarında bir geçit açılarak bugün saat altı buçukta yakılmasına başlanılmış; vaktin elverdiği ve külhanın alabildiği derecede saat on buçuğa kadar on üç çuval önümüzde yaktırılmış ve hepsi kül haline geldikten sonra su döktürülüp mahvedilmiştir. Yarın sabah on ikiden itibaren tekrar işe başlanması kararlaştırılmış olduğu arz olunur. Olbabda (...) 7 Mayıs 1318 (1902) – imzalar*"

"*Bugün dahi sabahleyin saat on ikide toplanarak zararlı kağıtların yakılmasına ve yok edilmesine başlanmış; külhanın genişliğinin yetersizliğinden dolayı saat on buçuğa kadar yirmi iki*

çuval yaktırılabilmiş ise de, hamam külhanında şunun bunun gözüne çarpmamak için üstüne su döktürülerek çamur haline getirildikten sonra daireye bitişik bahçede özel olarak hazırlanan çukura doldurulup toprakla da örttürülmüştür. Yarın dahi bu vakit ve zamanda işe başlanacağı kararlaştırılmış olmakla, olbabda (...) 8 Mayıs 1318- imzalar"

"*Bugün dahi sabahleyin saat on ikiden akşam on ikiye kadar zararlı ve yasaklı kağıtlardan elli beş çuval yaktırılmış, şimdiye kadar yakılıp yok ettirilen kitap ve risalelerin konulduğu çuvallar yüz altmış beşe çıkmış ve eski toplamdan fazla görünen on beş çuval, Encümen mahzeninde dağınık olarak bırakılan kağıtların varlığından doğmuş ve padişah hazretlerinin yüce iradesi gereğince yok edilmesi gereken kağıtlardan eser bırakılmamış olmakla, olbabda (...) 12 Mayıs 1318*"

Encümen üyelerinin sayısının artması ve kitap sayısının azalmasıyla iş yoğunluğu azalan sansörler sigara kâğıdı ve kibrit kutularındaki yazı ve resimleri inceleyip sansür uygulamaya başlamıştır. Müstecabizade İsmet Bey isimli bir şairin bu konuda verdiği jurnal şu şekildedir:

"*İngiltere'den gelen kibrit kutularının kapakları kan rengini andırdığı ve markası da kılıç şeklinde olduğu gibi, "ittifak" anlamına gelen Fransızca "Union" sözcüğü de yazılı bulunduğuna göre, bunun özel bir düşünceye dayandığı...*"[451]

Bunun gibi jurnallerin arttığı görülen dönemde jurnalcilik de yaygınlaşmıştır. Yasaklanmış kitapları okuyan ve bunların satışını yapanları saraya bildiren jurnalciler, bir nevi gönüllü sansördür. Tanınmış kişilerin jurnal edilmesinde bir takım çıkarlar gözetilse de jurnalciliğin bu kadar yayılmasının nedeni bilinmemektedir. Nitekim jurnalcilerin almış olabilecekleri maddi ödüller hakkında da bir bilgiye ulaşılamamakadır. Bölgesel bazda yapılan jurnallerin ise yıpratma amaçlı yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

[451] Asaf **TUGAY**, İbret; Abdülhamit'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler, Okat Yayınevi, İstanbul 1962, s. 29.

Bölgesel düzeyde tanınmış bir kişi olan Nevrekoplu Mehmet Efendi de bu kişilerden biri olarak gösterilebilir. Selanik'in Şenşaban kazasında nüfus memuru olan Mehmet Efendi'nin yanında zararlı yayın bulunduğu jurnali üzerine Selanik Ordu Müfettişi olan Hayri Paşaya 2 Mayıs 1318 'de (1902) saray başkâtibi Hasan Tahsin'in imzasının yer aldığı şifreli talimat ile verilen emir şu şekildedir:

> "*Şenşaban kazası nüfus memuru Nevrekoplu Mehmet Efendinin yanında zararlı kağıtlar bulunduğu... Özel olarak bir memur gönderilmesi suretiyle söz konusu kağıtların hepsine el konmakla birlikte, kaçmasına meydan verilmemesi...*"

Hayri Paşa'nın verilen bu emri yerine getirmek üzere yaptıkalrı onun verdiği cevabi yazıda şu şekide yer almaktadır:

> *" (...) Mehmet Efendinin gerek evinde, gerek dairesi içindeki ve odasındaki masaları iel bilumum çekmecesi hiçbir taraf bırakılmaksızın aranarak bir takım özel mektuplarla bir çok Asır, Sabah vesair gazeteler ve Cezmi, İntibah gibi kitaplardan çıktığı, özel halleri araştırılmakta olup hiçbir tarafa gitmesine meydan verilmemesinin kaza kaymakamına söylendiğini, kağıt ve kitapların geldiğinde takımı ile takdimi tabii olduğu...*"[452]

Görüldüğü üzere Mehmet Efendi'nin piyasada serbestçe satılan bazı gazeteleri bulundurması nedeniyle maruz kaldığı muamele, dönemin sansür uygulamalarının çarpıcı yönünü ortaya koymaktadır. Nitekim jurnalcilik öyle noktalara varmıştır ki babasını jurnalleyen kişilere dahi rastlanmaktadır. Bunlardan biri Padişahın yaveri ve Ahmet Lütfü Paşanın oğlu olan Ali Rıza Efendi tarafından yapılmıştır. Babasının felç geçirdiğini duyması üzerine yirmi günlüğüne Eskişehir'e onu ziyarete giden Ali

[452] Faiz **DEMİROĞLU**, Abdülhamit'e Veilen Jurnaller, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955, s. 86.

Rıza Efendi, babasının Sultan Murad lehine birtakım düşüncelere sahip olduğunu ve eşrafından, kovulmuş Kemalettin'i de himaye ettiğini bildirmiştir.[453]

O dönemin ateşli özgürlük savunucusu olarak nitlenen Ziya Paşa ve Namık Kemal'in arkadaşı olan Ebuzziya Tevfik de hiç umulmadık bir şekilde kendi fikir ve dava arkadaşlarının eserleri aleyhine jurnalcilik yapmıştır. Ebuzziya Tevfik'in saraya sunduğu jurnal şu şekildedir:

> " (...) *Burada sabit olan yabancı basımevlerinin herbiri yasaklı her nevi işe cesaret edebilirler. Bilhassa İranlılar, memleketin en tehlikeli felaketidirr. Çakmakçılar Yokuşundaki ünlü Valide Hanı bürümüş olumakla her türlü denetleme ve aramadan ari kalmaktadırlar. Nitekim burayı ne Zaptiye Nezareti denetleyebilir ne de Maarif Nezareti aramaya cesaret eyler... İşte bu hanın İran şirketi adına bir matbaası mevcuttur. Eğer uygun gelirse herhangi bir kitap, son derece zararlı da olsa orada basılır. Mesela Ziya Paşanın Zaptiye Nazırı Hasan Paşa dilinden yazdığı o ünlü Zafername şerhi orada birkaç kez bastırılarak memleketin her tarafına dağıtılmıştır (...) Bu şirket Kemal Beyin Vatan Yahut Silistre adındaki tiyatrosu ile Zavallı Çocuk adındaki tiyatrosunu şimdiye kadar elli kere basmışken ne Maarif Nezareti ne de Zaptiye Nezareti yasaklayabilmiştir. Hatta Kemal Beyin Rüyası adıyla, geçen gün bir kitapçık daha basmış; elde kitap satan Acemlerden birinin köprü üzerinde "Rüyayı Kemal" diye bağırarak sattığını görüp iki tane almış olmakla (...) Padişahımızca bilindiği üzere Kemal Bey vaktiyle Hürriyet adıyla bir gazete yayınlamıştı. Bir kulunuzun geçmişteki bir günahı şimdi azarlamayı gerektirmeyeceği gibi bir eser vaktiyle basıldığından ötürü sahip için sorumluluk gerektirmez. Fakat bugün bir basımevi öyle bir kitabı veya makaleyi ne sahibinden ne de Maarif Nezaretinden ruhsat almadan basarsa, hem yazarına hem de kanuna karşı sorumlu*

[453] TUGAY, s. 27.

tutulmak gerekir. (...) Adı geçen kitabın bir nüshası Padişahımızca görülmek üzere sunuldu..."[454]

Toplumun her kesiminden yapılan bu tür jurnallerin nedenleri; para-ödül kazanmak, mevkisinde yükselmek veya mevkisini korumak, başındaki herhangi bir tehlikeyi savuşturmak veya bir tehlikeye uğramaktan kaçınmak, şeklinde sayılabilir. Bursa vilayetinde Mektupçu olarak görev yapan Süleyman Nazif Efendinin de bu görevinden terfi ederek İstanbul'a tayin olmak amacı ile *Mehmet Ferit Efendi isimli bir zabitin zararlı evrak tevzi ettiğine ilişkin* bir jurnalde bulunduğu görülmektedir.[455]

Jurnallerin de katkı sağladığı bu sıkı denetim haline rağmen dış basına karşı alınan önlemler etkisiz kalmıştır. Posta yoluyla yurda sokulan dış basının önlenmesi amacıyka saraydan posta müdürlüklerine gönderilen gizli bir talimatname şu şekildedir:

1. "*Postalar açıldığı zaman şüpheli görünen mektup ve paketlere el konulup hemen saraya gönderilecektir.*
2. *Beyoğlu ve Galata postahanelerine, mektuplarını almak üzere sıksık gelen kişilerin eşkalini saptamak yararlıdır.*
3. *Post-restrant olarak gelen mektuplar ve başka eşya birinci derecede şüpheli göründüğünden, bunları alacak olanlar Osmanlı uyruğundan ise gerektiğinde kendilerine teslim edilmemelidir.*
4. *Üzerlerinde özellikle durulmak üzere adları evvelce bildirilen yüksek memurlar adına gelen mektuplar ayrıcalıksız Mabeyne gönderilmelidir.*
5. *Yabancı memleketlerden gelen yolcuların İstanbul ahalisinden ve zararlı fikir sahiplerinden bazı kişiler adına mektup, kitap, paket*

[454] TUGAY, s. 129-130.

[455] TUGAY, s. 30.

vesair getirmelerine meydan vermemek üzere iskelelerde sıkı tedbirler alınmalıdır."[456]

II. Abdülhamit döneminde alınan bütün önlemlere rağmen ülke topraklarında sürgün basınının ve sömürgeci devletlerin çıkarlarını savunan yabancı gazetelerin yayılması engellenememiştir. Günlerini Yıldız sarayında geçiren, suikasta uğrayabileceği endişesi taşıyan II. Abdülhamit, Koloğlu'nun deyimiyle dış basını kendisi için bir tür *"karabasan"* haline getirmiştir. Çalışma dairesinde tesis ettiği telgraf atölyesiyle yabancı basını günü gününe takip etmiş; gerektiğinde tedbir alınması için elçiliklere emirnameler göndermiştir. Onun bu hassasiyetini fark eden Avrupalı devletler ise bunu kullanmaktan geri kalmamıştır.[457]

Bazı yazarlar II. Abdülhamit'i fazla vesveseli bularak, onun bu tutumunun basını tekdüzeleştirerek daralmasına neden olduğunu düşünmektedir.[458] Hatta doktrinde, dış basının engelleyemeyen Sultan'ın iç basına amansızca baskı uyguladığını birçok gazetenin kapatılma cezası yaşadığı ifade edilmektedir. Dönemdeki resmi irade dışında her hangi bir konu işlemeyi veya kelime kullanmayı düşünemeyecek hale gelen; çıkması bile rızaya bağlı olan gazetelerin buna rağmen kapanması[459] sansürün ciddiyetini ortaya koymaktadır.[460]

---

[456] NURİ, s. 549.

[457] KOLOĞLU, s. 69.

[458] II. Abdülhamit'in vesveseli ruh halini yansıtan örneklerden biri de bizzat kendisi sevmediği için "terbiyesizce lakırdı" diye tabir ettiği bazı kelimelerin varlığıdır. resmi yazışmalarda kullanılmayan *büzürgvar (*büyük mertebeli, yüce), *siyemma (*her şeyden önce) gibi bazı kelimlerin dönem boyunca adeta aforozlu olduğu bilinir. Bu kelimelerden siyemma ile siyanür; büzürgvar ile büzük arasında ilişki kurulduğu tahmin edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Semih **MÜMTAZ**, Evvel Zaman İçinde İstanbul Ramazanları, Kurtuba Yayınları, İstanbul 2009, s. 82-83.

[459] II. Abdülhamit'in tahta çıktığı tarihte (31 Ağustos) yapılan şenlikler, her yıl gazetelerde gösterişli kelimelerle baş haber olarak yer almaktadır. Ancak bu gazetelerde yapılan dizgi yanlışları, gazetelerin kapanmasına neden olmuştur. Sabah gazetesinde yer alan haberde "*Şevketlu Gazi Abdülhamit Hanı-ı Sani*" (Ulu Gazi İkinci Abdülhamit Han) ifadesindeki "l" harfinin düşmesi sonucunda arap alfabesi ile yazılan ifade "Şu kötü Gazi Abdülhamit Han-ı Sani" şeklinde okunmuştur. İkdam gazetesinde yer alan haberdeki "*leyle-i mesude*" (mutlu gece) ifadesindeki mes'ude kelimesi ise kara veya karatılmış kökünden gelen müsvedde kelimesi ile okunuşunun

3.1.3. Basın Özgürlüğü Nedeniyle Yaşanan Sürgünler

Osmanlı'da ilk özel gazetenin çıkmasıyla değişen gazetecilik anlayışı sonrasında kısa sürede muhalif aydınların hükümeti ve devlet politikalarını eleştirdiği bir durum ortaya çıkmıştır. Basın ve bu dönem boyunca kurulan bütün hükümetlerin arasında var olan bu mücadelenin sonucunda basın birçok kısıtlamaya tabi tutulmuştur. Ancak uygulanan çeşitli baskılara rağmen basının tamamen susturulabildiği söylenemez. Sürgün, bu baskı yöntemlerinden en çok uygulana gelendir. Sürgünlere değinilmeden önce, bu dönemde sürgüne maruz kalan Osmanlı aydınları hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Dönemin aydınları[461] pek çok alanda uyuşmazlık yaşasalar da temelde aralarındaki ayrım, Osmanlı'nın kalkınması için izlenecek yolun seçilmesinde görülmektedir. Tanzimat döneminde "*İslamcı*", "*Batıcı*" ve "*Türkçü"* şeklinde üç grup arasında pek çok alanda tartışmalar başlamıştır.[462] Özellikle iktibas edilecek kanunların esas alınacağı ülke ve kültürlerin belirlenmesinde yaşanan gerçeklerden kopuk çatışmada Cevdet Paşa'nın medeni hukuk alanında Osmanlı Devletinin ilk medeni kanunu olarak kabul edilen Mecelle'nin kabulünü sağlaması, İslamcılar için önemli bir zafer olmuştur.

Tanzimat döneminin şartları gereği yararcı bir anlayışla hareket etme fikri, ülkeye hâkim olurken bunun yansımaları aydınlar ve bakış açılarındaki çelişkilerde de görülmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan aydın tipi, Koloğlu'nun ifadesiyle "*İhtiyaca dayalı tartışmaların yarattığı bir okumuş tipi*" şeklindedir."Bu

---

benzediği ve bu halde ifadenin "kara gece" şeklinde okunabileceği ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: MÜMTAZ, s. 84.

[460] DEMİREL, s. 67-77.

[461] Bu başlık altında *"dönemin aydınları"* olarak ifade edilecek grup Genç Osmanlılar ile başlayan ve sonra Jön Türkler adını alan gruptur.

[462] Orhan **KOLOĞLU**, Aydınlar; Tanzimatın Getirdiği Aydın, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı: 3, s. 65.

aydın tipi", kimi zaman ülkenin ihtiyaç duyduğu şeyin ne olduğu konusunda kendilerini tanımlayan değerlerle örtüşmeyen bakış açılarına sahip olabilmektedirler. Bu isimlerden Şinasi, rasyonel düşünceye ve kanunlaşma çalışmalarına önem veren; yenilikçi bir fikir adamıdır. Devrin önemli isimlerinden Namık Kemal, ekonomik politikalar açısından liberal düşünceyi savunurken devlet yönetimi açısından merkeziyetçiliği savunmaktadır. Fıkıh eğitimi almış Ali Suavi, laiklik ve faizciliği savunmakta bir sakınca görmezken; Said Halim Paşa ise hem İslamcı hem de İttihatçı olarak tanınmıştır. Birbirlerine göre iktidarda olanlar zorba, muhalefette olanlar bozguncu olarak görülmüştür.[463]

Tanzimattan Cumhuriyete kadar sürgündeki muhalifler arasındaki her kesimin üzerinde anlaştığı "*ortak Abdülhamit düşmanlığı"* esnasında dahi fikri anlamda yaşanan ikiliklerin siyasi ve toplumsal değişim sürecinde etkileri olmuştur. Savundukları fikirler nedeniyle sürekli karşı karşıya gelen aydınlar arasında bilgiye saygı ve bilginin dokunulmazlığı önemli bir olgu olmamıştır. Bunun bir örneği olan Mustafa Fazıl Paşa, önce sultan Abdülaziz'in Mısır politikasına kızarak Avrupa kaçmış ve burada Genç Osmanlılara finansal destek sağlamıştır. Sonraki dönemde affedilip sarayla ilişkilerini düzeltince ülkeye dönmüş ve maddi yardımda bulunduğu Genç Osmanlılarla ilişkisini kesmiştir. Koloğlu, "devlet nebulası içinde" hareket eden Osmanlı aydınları nedeniyle devlet adamlarının kendi dışında güvenebileceği ve fikirlerini değerlendireceği aydınların olduğunu kabul edemediğini söylemektedir.[464]

Osmanlı'da aydınların bocalama nedenleri arasında Batının yeterince takip edilememesi ve gelişmelerin uyarlanmasında problemler yaşandığı, klasik tarih anlayışında savunulmaktadır. Dönemin aydınlarının Avrupa'yı ve onun fikri yapısını

[463] Ayrıntılı bilgi için bkz: KOLOĞLU, Aydınlar, s. 65 vd.

[464] KOLOĞLU, Aydınlar, s. 65.

gerekli düzeyde bilmediği düşünülemeyeceği gibi Avrupa'nın da 19. Yüzyılda, her alanda kapsamlı düşüncelere varmış olduğunu söylemek, doğru bir çıkarım olmayacaktır. Aydınların verimsizliğini ve disiplinden yoksun üretkenliğini ortaya çıkartan gerçek neden Tanzimattan itibaren Osmanlı'daki devlet kurumlarında görülen istikrarsızlıktır. Bu yüzyılda Osmanlı kültür hayatı, gerçekten de toplumun taasubları[465] nedeniyle sonuçsuz kalan birçok teşebbüsle doludur. Aydınlar da kendi savunduğu görüşü adeta din boyutunda gördüklerinden bu taassubun içindedir. Ancak bazı aydınlar, halkın taassubu olarak görülen kamuoyunun gücünü fark etmiş ve bunu bir tehlike olarak görmüştür.[466] Koloğlu'nun veciz ifade şekliyle; "*doğruyu korumak bir yana bir tek yanlışta dahi ısrar edemeyen aydınların önce yapılanı bozan, sonra bozuk olanı da bozan bir sistemde güç odağı haline gelmesi beklenemez.*"[467]

Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Agâh Efendi gibi aydınlar, 1867'de sürgüne gitmeyip Avrupa'ya kaçarak yayın hayatlarına orada devam etmiştir.[468] Özellikle 1867-1870 arasında Avrupa'nın farklı yerlerinde, yeni bir basın hareketi niteliğinde *Türkçe Sürgün Basını* ortaya çıkmıştır. Bunlardan belli başlıları, Ali Suavi'nin[469] Londra'da çıkardığı "*Muhbir"* ile Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın çıkardığı "*Hürriyet"* gazeteleridir. Yeni Osmanlılar Cemiyetine üye olduğu için görevden alınan Agâh Efendi de 1867'de Avrupa'ya gelerek Muhbir ve Hürriyet'in çıkartılmasında yardımcı olmuştur.[470]

---

[465] Taassup: tutuculuk, bir şeye aşırı bağlılık. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c7f8539df2082.31850276

[466] Gazetelerde kullanılan ayet sayısının çok miktarda olması, aydın kesimin halkın taassubunu okşadığını göstermektedir. Ayetlerin hangi gazetelerde kullanıldığı hakkında bilgi için bkz: çalışmanın *Osmanlı Basın Tarihi ve İlk Gazeteler* bölümü.

[467] KOLOĞLU, Aydınlar, s. 66.

[468] İSKİT, Matbuat, s. 26; E. TEVFİK, s. 62; Ş. DEMİR, s. 371

[469] 1867'de Kastamonu'ya sürülen Ali Suavi, buraya gitmeyerek Londra'ya kaçmıştır. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s.81.

[470] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 77.

Yurt dışında yayın yapan aydınlar, öncelikle sürgünlerine sebep olduğunu düşündükleri ve basına karşı baskıcı anlayışı dolayısıyla uyuşmazlık yaşadıkları Ali ve Fuat Paşaları eleştirirken; sonraları eleştiriler, doğrudan padişahın şahsına ve uygulamalarına yönelik olmuştur.[471] II. Abdülhamit'in tahta geçişi sürecinde yaşanan af ve özgürlük havası ile ülkeye dönen gazeteciler, kısa bir süre basın faaliyetlerine devam ettikten sonra II. Abdülhamit'in basına karşı sert tavrı[472] sonucunda tekrardan ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.[473] Ülke dışında yeniden yayın hayatına başlayan gazeteler, Abdülhamid yönetimini şiddetle eleştirmiş ve meşrutiyeti savunmuştur.[474]

Namık Kemal, yazmış olduğu *Vatan Yahut Silistre* adlı tiyatro eserinin sahnelenmesi akabinde çıkan olaylar nedeniyle Magosa'ya sürülmüştür. İkinci sürgün döneminden sonra yurda döndüğünde gazetecilikle uğraşmamıştır.[475] İbret gazetesinin 4 Nisan 1873'te kesin olarak kapatılmasını izleyen süreçte ayrıca; gazetenin diğer yazarlarından Ahmet Mithat Efendi ve Ebuzziya Tevfik Rodos'a; Menapirizade Nuri Bey de Akka'ya sürülmüştür.[476] 1878'de yaşanan Çırağan baskını sonrasında baskınla ilgili görülen Basiretçi Ali Bey, Kudüs'e sürülmüştür.[477]

[471] İSKİT, Matbuat, s. 26.

[472] Bu dönemdeki uygulamalar, çalışmanın ileriki bölümünde II. Abdülhamit Dönemi başlığı altında ayrıntılı olarak işlenecektir.

[473] Yurt dışına çıkan gazetelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; bu çalışmanın II. Abdülhamit Dönemi başlığı; Ş.DEMİR, s. 371.

[474] Bu gazetelerin II. Meşrutiyetin ilanı için gerekli fikri ortamı oluşturduğu da ifade edilir. İSKİT, Matbuat, s. 92.

[475] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 79.

[476] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 85.

[477] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 86.

3.1.4. Döneme İlişkin Genel Değerlendirmeler

3.1.4.1.Yararcı Bakış Açısıyla Yapılan Değerlendirmeler

II. Abdülhamit'in yönetim tarzı incelenirken, onun, baskıcı bir rejim yerine; dönem boyunca tam bir liberalizm uygulamış olsaydı ne olurdu, sorusuna cevap verebilmek için o dönemde karşılaşılabilecek tablolar ortaya konulmalıdır. 20. yüzyıl başlarında borçlarıyla baş etmekte zorlanan Osmanlı Devleti'nin, sömürge yarışının getirmiş olduğu saldırgan politikalar karşısında hazırlıksız yakalanması olası tablolardan biridir. Bu bağlamda, isyanlar ve yıllarca süren savaşlar neticesinde yorgun düşen bir ülkenin nefes almasını mümkün kılan; değerli bir otuz sene yaşandığı söylenebilir. Ekonomik anlamda yıpranmış bir devletin varlığını sürdürmesi için alınan ciddi önlemleri sadece II. Abdülhamit'in şahsına bağlamak yanlış bir değerlendirme olacaktır. Kapalı ve kontrollü bir basını tercih etmek, kaçınılmazdır. Nitekim II. Abdülhamit'in yerine bir başkası olsaydı, o kişinin de farklı şekilde bir uygulama tesis edeceği söylenemez. Bu zorunluluğun bilincinde olunduğu halde 1908 eylemleri ile baskının yarattığı birikmiş dinamizmin aniden patlaması ise hesap edilmeyen bir toplumsal çelişki oluşturmuştur.[478]

II. Abdülhamit'in şahsına özgülenen bir diğer politika ise gazete ve gazetecilere maddi yardımda bulunarak onları kendi çizgisine çekme stratejisidir. Gazetenin borsa dengelerini değiştiren bir enstrüman haline gelmesi ile istedikleri yönde kamuoyu oluşturan borsa cambazlarının planlı kullanımlarına konu olması, II. Abdülhamit'e atfedilen parayla adam satın alma gibi nitelendirmeleri basit kılmaktadır. II. Abdülhamit'in önemsediği devlet imajını koruma kaygısı[479] ile maddi

[478] İçerideki otuz yıllık sorumsuz ve endişesiz fikri anlayışla ve bu anlayışın getirdiği sosyal dinamizmin enerjisi ile yetişen sonraki dönem yöneticileri, II. Abdülhamit'in bu baskıcı rejiminin eseridir. KOLOĞLU, II. Abdülhamit'in Basın Karşısındaki Açmazı, s. 82.

[479] Bu başlığın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla incelenecektir.

yardımlar sağlanarak çeşitli görevlilerin Babıâli hizmetine dâhil edilmesi; sömürgeci batılı devletlerin de içinde yer aldığı stratejik bir oyunun sonucudur. Özellikle vurgulanması gereken husus ise gerek önceki dönemlerde, gerek o dönem şartları içinde herkes tarafından oynanan bu oyunun II. Abdülhamit'e özgü olmadığı; Bilhassa II. Abdülhamit'in bu oyunu, oyunun mucitlerine nazaran daha iyi oynamış olduğudur.[480]

II. Abdülhamit'i *Panislamist* olarak niteleyen uygulamaları ise II. Abdülhamit'in dünya kamuoyunda kuşku uyandırmadan sürdürmeye dikkat ettiği; ancak bunda başarılı olamadığı bir takım bilinçlendirme faaliyetlerinden oluşmaktadır. Basında en küçük bir imada dahi bulunulmadığı halde, II. Abdülhamit'in kendinden önceki dönemlerde ortaya çıkmış olan İslami dayanışma ve bütünleşme anlayışını devam ettirdiği düşüncesi, özellikle sömürgelerinde yaşayan Müslüman sayısının çokluğuyla bilinen İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Osmanlı'nın İslam dünyasında potansiyel bir etkiye sahip olduğu inancı, II. Abdülhamit'in şahsında Osmanlı'nın Avrupalı devletlerce tehlike olarak görülmesine neden olmuştur. [481] Kaldı ki dönemin şartlarına göre sömürgelerdeki Müslümanların sömürgeci devletlere karşı başlatacakları bir isyan hareketi gibi maddi tehlike düzeyine ulaşacak bir güçten kanaatimizce bahsedilemez. Sömürgelerdeki Müslümanlarla iletişim olanaklarının yeterli olmaması, sömürge devletlerini gücendirecek bir konum içerisine girilmek istenmemesi gibi nedenlerle halifelik unvanını kullanmak, II. Abdülhamit'in güvenebileceği bir koz değildir. II. Abdülhamit de bunun bilincinde olduğu halde sömürgelerde yaşayan Müslümanlarla bir tür gönül bağı sağlamanın görünürde böyle bir güce sahip olduğu fikrini vermesinden rahatsızlık duymamıştır. Bu anlamda II. Abdülhamit'in

[480] KOLOĞLU, II. Abdülhamit'in Basın Karşısındaki Açmazı, s. 84. [481] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 88.

politikasında var olduğu düşünülen Panislamizm, elindeki silahın boş mu dolu mu olduğunu bilmeden silahını göstererek muhataba silahın dolu olduğunu düşündürmek gibidir.

II. Abdülhamit döneminin 19. yüzyıl sonlarına doğru başlayan ve pek çok alanda gözle görülür bir etki oluşturan baskı anlayışı, sebatkâr bir muhalefet ortaya koymuştur. Muhalefetin başlarda yaptığı eleştiriler sonucunda muhalif görülen aydınların mutasarrıflıktan uzaklaştırılması üzerine Batılı devletlerin tepkileri artmıştır. Gelişmeleri günbegün takip eden Abdülhamit, sürdürdüğü politikaya faydası olacağını düşündüğü ürünleri temin etmiş; bunu yaparken de farklı alanlarda yoğunlaşan eleştirileri yenilik hareketlerinden uzaklaştırmıştır. Bu durum, dolaylı yoldan da olsa dönemin Osmanlı'da en yoğun batılılaşmanın yaşandığı dönem olarak nitelenmesine yol açmıştır. Böylece, II. Abdülhamit döneminin sıkça eleştirilen baskıcı yönü, beklenmeyen bir sonuç ortaya çıkarmıştır.[481]

II. Abdülhamit'in basın yasaklarını ve uyguladığı sansürü işlerken II. Abdülhamit hakkında yukarıda ifade edilen olumlu bakış açısının yanında eleştirel bakış açısına da yer verilmelidir. Tarafsızlığın sağlanması için ise gerek yararcı; gerek eleştirel bakış açısı işlenirken ideolojilerden ve sembollerden uzak yorumların tercih edilmesi, tarihe ve bilime olan sorumluluğun özünü oluşturmaktadır.[482]

[481] Mehmet Ali **KILIÇBAY**, Osmanlı Batılılaşması, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1985, Cilt: 1, s. 152.

[482] ATAMAN, s. 21.

3.1.4.2. Eleştirel Bakış Açısıyla Yapılan Değerlendirmeler

Konu olarak başlı başına tarihsel bir derinliği olan II. Abdülhamit dönemi sansürünün eleştirel bakış açısıyla ele alınması için öncelikle geçmiş dönemlerin sansürüne değinilmesi gerekmektedir. Bu meyanda, Tanzimat dönemi boyunca izlenen kodifikasyon[483] çalışmalarına bakıldığında, bu çalışmaların genel olarak Fransız kaynaklı olduğu görülür. Osmanlı'nın ilk basın kanunu olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi, III. Napolyon döneminde yürürlüğe giren 17 Şubat 1852 tarihli basın kanununun çevirisidir.[484] Seçimle iktidara geldiği halde cumhuriyete son verip imparatorluğunu ilan eden Napolyon'un İmparatorluk döneminin başlamasından 10 ay kadar önce çıkan bu yasada ön sansür denetimi yoktur. Ancak Fransa'da bu kanunun çıktığı zaman diliminde gazetecilerin baskı altında olması, ülkede fiili nitelikte bir oto sansürü doğurmuştur.[485] Osmanlı'nın basın alanındaki düzenlemelerin kökenini oluşturan kanun, böyle bir ortamın ürünüdür.[486]

II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından önce dünyada oluşan ekonomik ve siyasi dengeler de onun politikasında rol oynayan önemli etkenlerdir. Bu bağlamda sömürgeci batılı devletlerin siyasi hareketlerini ekonomik çıkarları belirlemiş; dönemin iktisadi yapısı da bu devletlerin hırslarına göre şekillenmiştir. Geniş bir coğrafyayı kapsayan hâkimiyet alanı ve sömürge alanlarına olan yakınlığı ise Osmanlı'yı paylaşım hesaplarının açık hedefi haline getirmiştir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca süren çıkar çatışmalarının temelinde paylaşımın başlıca nesnesi olan

---

[483] Kodifikasyon; düzenleme. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK. GTS.5c80 c66f621c00.15875206

[484] İSKİT, s. 19.

[485] KABACALI, s. 19.

[486] İNUĞUR, s. 199-200.

Osmanlı'nın paylaşılması sorunu vardır.[487] Osmanlı'nın paylaşılmasındaki temel nokta ise Fransız İhtilalı sonrası ortaya çıkan fikir akımlarının çok uluslu imparatorlukların parçalanması için fırsat olarak görülmesidir.

Avrupa'yı saran milliyetçilik akımları sonucunda yaşanan gelişmeler, İmparatorlukları hassas bir mutlakıyetçilik anlayışına sevk etmiştir. Osmanlı'nın ise kültürel farklılıklara gösterdiği temel hoşgörü anlayışı, ayrılıkçı akımların Osmanlı topraklarında rahatlıkla yayılmasına neden olmuştur. Özellikle azınlıklar tarafından kurulan okul ve kiliselerde Osmanlı aleyhine yapılan çalışmalar Osmanlı'yı her alanda yıpratmayı amaçlamıştır.[488]

Osmanlı Devletinin çeşitli unsurlar vasıtası ile yıpratılması planlansa da bu eylemlerden önce devlet kurumlarında görülen aksaklıklar, yapılan yenilik hareketlerine rağmen çağın şartlarına ulaşılamadığının bir göstergesidir. Nitekim İmparatorluğun geri kaldığının kabulünden sonra ortaya konan çağı yakalama çabası ise çoğu zaman sancılı olmuştur. Pek çok alanda Doğulu bir devlet özelliği gösteren Osmanlı, Batılı anlayışla yaptığı uygulamalardan istediği sonucu alamamıştır. Bunun sonucunda bir tür modernleşme çıkmazı yaşayan devletin neredeyse her kurumunda baş gösteren geri kalmışlık, yenileşme hareketleriyle önlenmeye çalışılsa da, istikrar kazanamayan girişimler, özellikle iktisadi engelleri aşamamıştır.[489] Devletin mali açıdan yetersiz kalmasında ise düzenli bir vergi reformu getirilememiş olmasının etkili olduğu, savunulmaktadır.[490]

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durumun bu şekilde özetlenmesi ile II. Abdülhamit'in iktidar anlayışı daha iyi anlaşılmış olacaktır. II. Abdülhamit'in

---

[487] Eric **HOBSBAWN**, İmparatorluk Çağı 1875-1914. Çeviren: Vedat ASLAN, Dost Kitabevi, Ankara 1999, s. 67-68.

[488] ATAMAN, s. 24-26.

[489] ORTAYLI, s. 169.

[490] ATAMAN, s. 35.

iktidarının önemli bir bölümünü oluşturan ve onun saltanatından önce de var olan basın sansürü, çalışmanın buraya kadarki bölümlerinde işlenmiştir. Bu bilgiler ışığında Tanzimattan sonra basın alanında görülen mevzuat da dikkate alındığında; II. Abdülhamit'in "sansürün bizzat icat edeni olmadığı" söylenebilir. Ancak her ne kadar kendinden önceki dönemin zengin birikiminin ve sansür anlayışının mirasçısı olsa da iktidar döneminde sansürü modernleştiren ve kurumsallaştıran; onu iktidarının gücü haline getiren de yine kendisidir. Bu meyanda denilebilir ki II. Abdülhamit, sansürü kuyumcu titizliğiyle işlemiş ve yasal zeminini rasyonel bir çabayla hazırladığı bu düzeni uzun bir süre uygulamıştır. Bunu yaparken kanun ve tüzüklerdeki boşlukları doldurup basın özgürlüğüne dayanak sağlayan bütün açık kapıları da kapatmayı ihmal etmemiştir.[491]

II. Abdülhamit, şehzadelik zamanında dahi titizlikle takip ettiği gündemin belirlenmesinde aydınların rolünü görmüştür. Siyasi olayların satır aralarını okumakta başarılı olan genç şehzade, böylece her türlü siyasi oyunun gazetelerde desteklendiğini ve hatta her türlü tehdidin öncülüğünü yine dönemin aydınlarının üstlendiği fikrini edinmiştir. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra şüpheli görülen intiharı ve o sıralarda bazı devlet adamlarının[492] meşrutiyet karşıtı olmaları sebebiyle öldürülmüş olması, II. Abdülhamit'in tahta geçtiği ilk andan itibaren şüpheci ve tedbirli olma hassasiyetine sebep olmuştur.[493]

II. Abdülhamit'in tahta çıkmasını sağlayan Meşrutiyet ve Anayasayı ilan etme sözü kapsamında yapılan çalışmalarla ilgili basında yer alan *padişahın lütfü* nitelendirmelerine karşı aydınlar tarafından eleştirilerde bulunulmuş; ayrıca basın özgürlüğüne ilişkin düzenlemenin bu alanda yeterli koruma sağlamayacağı da

---

[491] KUDRET, s. 5.

[492] Mithat Paşa ile aralarında husumet olduğu bilinen Hariciye Nazırı Reşit Paşa ile anayasa karşıtlığıyla bilinen Hüseyin Avni Paşa suikasta uğramıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: ATAMAN, s. 36.

[493] ATAMAN, s. 37.

ifade edilmiştir. Teodor Kasap, Hayal dergisindeki bir yazısında durumu şu şekilde bir eleştirmiştir:[494]

> "*Biliniyor ki, Kanun-i Esasi'nin on ikinci maddesinde 'Matbuat kanun dairesinde serbesttir.' denilmiş. Nitekim dokuzuncu maddesinde de 'Osmanlıların hepsi kişi özgürlüğüne sahip ve başkasının özgürlük hakkına saldırmamakla yükümlüdür.' denilmiş. İşte, 'matbuat serbesttir' demek, 'Osmanlılar özgürdür' demek gibidir. (...) Osmanlılar özgür olduğu halde onlara özgürlüklerini yasaklamak ve baskı yapmak için nasıl kanun yapılmazsa, 'Matbuat kanun dairesinde serbesttir.' demekle, onun kanununa da baskı hükümleri getirmemek gerekir. (...) Mademki Kanun-i Esasi'nin buyurduğu üzere, matbuat kanun dairesinde serbesttir; bu halde yeniden kanun koymaya uğraşmaktansa, eski Matbuat Kanununun görüşüp inceleyerek onun hükümleri arasında Kanun-i Esasi'de vaat edilen serbestliğe aykırı olan yerleri atılarak adalet ve serbestliğe uydurulsun*."

Kanuni Esasinin ilan edildikten bir buçuk ay sonra askıya alınması gibi 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi de II. Abdülhamit'in saltanatı süresince görünürde yürürlükte kalmıştır. II. Abdülhamit'in bu şekilde hareket etme nedeninin şehzadeyken anayasayı ilan edeceğine dair verdiği söz nedeniyle bir gün yargılanacağı çekincesi, olduğu sanılır. Eğer bu sebeple sorgulanırsa savunmasında bu durumu öne süreceği düşünülmektedir.[495]

Kişisel olarak evhamlılık özelliğine sahip olduğu bilinen II. Abdülhamit, arzu ettiği mutlakıyet rejimini tesis edebilmek için saltanatının ilk 1 buçuk yılında çeşitli faaliyetleri ile buna zemin hazırlamıştır. *Liberal dönem* olarak adlandırılan bu sürede, kendisine sıkıyönetim ilanı ve sürgün etme yetkisi veren 113. Maddeyi

---

[494] Ali Şükrü **ÇORUK**, Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 46.

[495] ATAMAN, s. 38.

Kanun-i Esasiye yerleştirmeyi başarmıştır.[496] 1877 yılında Matbuat Müdürlüğü bünyesinde kurulan sansür heyeti, resmi tebliğlerde ifade edildiği şekliyle "matbuata reva göreceği muameleyi" tatbik etmek üzere padişahın sadık adamlarından oluşan; direktiflerini padişahtan alan ve yalnızca padişaha karşı sorumlu olan özel bir heyettir. II. Abdülhamit'in böylece ileriki dönemde sistemli hale getireceği sansürün ve güç oyunun sinyallerini, iktidar döneminin en başında verdiği söylenebilir.[497] Kendini iktidara taşıyan Mithat Paşa'nın destekçisi İngilizlerin gözünde dahi gözden düşürülmesi de bu oyunun bir parçasıdır.[498] Meşrutiyetçi devlet adamlarını başkentten uzaklaştırma ya da satın alma gibi birtakım yollarla saf dışı bırakarak iktidarını sağlamlaştıran II. Abdülhamit, istediği ortamı sağlarken bunun yanında icraatlarının bazı olumsuz sonuçlarıyla da karşılaşmıştır. Nitekim yaptığı hamlelerin sonucunda kişi güvenliğinin ve özgürlüğünün olmadığı bir korku devleti ortaya çıkmış; jurnalcilik ve hafiyecilik kurumları her alana yayılmıştır.[499]

Muhbir gazetesi başyazarı Ali Suavi tarafından düzenlenen ve Çırağan Vakası olarak bilinen 20 Mayıs 1878'deki darbe girişimi, II. Abdülhamit'in baskı rejiminin başlangıcı sayılır. Ancak II. Abdülhamit'in bir buçuk yıllık Liberal Döneminin sonraki dönem için hazırlık süreci olduğunu gösteren birkaç olay daha vardır. Öncelikle Midhat Paşa'nın 5 Şubat 1877'de sadrazamlık görevinden azledilerek sürülmesi liberal havayı, büyük oranda söndürmüştür. Osmanlı-Rus savaşının sorumluluğunun meclise yüklenmesi ile halkın meşruti yönetim düzeyine ulaşmadığı gerekçesiyle meşrutiyet de noktalanmıştır. Ardından 2 Ekim 1877 tarihli İdare-i Örfiyye Kararnamesi ile hükümete gazeteleri tatil etme ve kapatma yetkisi

---

[496] GEORGEON, s. 71-72.

[497] İSKİT, Matbuat, s. 50-63.

[498] Ayrıntılı bilgi için bkz: GEORGEON, s. 72-81.

[499] Bülent **TANÖR**, Anayasalar; Gelişmelere Toplu Bir Bakış, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 1, s. 10-26.

tanınmıştır. Böylece sansürün kurumsallaşmasının dayanağı oluşturulmuştur. Sansür konusunda amansızlaşacak uygulamalar, bu tarihten itibaren artarak devam etmiştir.[500]

Matbaaların, yeni tesis edilen ve zaman içerisinde güçlendirilen denetim organlarınca daha sıkı denetlenebilmesi için 22 Ocak 1888'de Matbaalar Nizamnamesi yayınlanmıştı.[501] Ayrıca, kitapların yayınlanmadan önce teftiş ve kontrolü için çeşitli kurullar görevlendirilmiştir.[502] Bu kurulların yerli basına yönelik denetim gerçekleştirmesi nedeniyle dış basına gerektiği gibi yoğunlaşamayacağından hareketle 1883'te Matbuat-ı Ecnebiyye Müdürlüğü kurulmuştur. Bu müdürlüklerin görevi, ülke dışında Osmanlı aleyhinde olan yazılar takip etmek ve bunlar hakkında gerekli temasları sağlamaktır. Müdürlük, bunun için elçiliklerden yardım almıştır.[503] Elçiliklerin, müdürlükçe zararlı olarak sınıflanan bu yayınlar için bulundukları ülkelerin resmi mercilerine başvurması, zamanla elçiliklerin bir tür cadı avına dönüşen faaliyetlerinden başka iş yapamaz hale gelmesine neden olmuştur.[504]

Yurt içinde denetimi gerçekleştiren iki sansür kurulunun denetiminden geçtiği halde bazı kitapların "zararlı" görüldüğü gerekçesiyle Matbuat müdürlüğü memurlarınca toplatılmak istenmesi üzerine basımevi ve kitabevi işletmecileri kitapların ruhsatlı olduğunu savunarak toplatılmaya karşı çıkmıştır. Bu vaka üzerine Mabeyin başkatipliğinden Maarif Nezaretine yazılan irade şu şekildedir:

---

[500] İSKİT, Matbuat, s. 52.

[501] Düzenlemelerle ilgili ayrıntılı bilgi II. Abdülhamit Dönemi başlığı altında verilmiştir.

[502] Meclis-i Maarif, Encümen-i Teftiş ve Muayene, Tetkik-i Müellefat Komisyonu, Kütübü Diniye ve Şeriye Tetkik Heyeti, denetim işi için görevlendirilen kurullardır. Bu kurulların kadroları 1907'ye kadar olağanüstü bir artış göstermiştir. Bu durum, sansüre verilen önemi ve sansürün bu dönemde ne kadar yoğun uygulandığını göstermektedir. İSKİT, Matbuat, s. 71-71; KUDRET, s. 20-21; KABACALI, s. 56-57.

[503] İSKİT, Matbuat, s. 68; KUDRET, s. 71.

[504] Fatmagül **DEMİREL**, II. Abdülhamit Döneminde Sansür, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007, s. 107-108.

"*İnceleme ve denetleme işinin iyi yürümediği anlaşılmış olduğundan, basılmadan önce incelenmeye özen gösterilmekle birlikte, basımevleri ve kitap satan dükkanlar hakkındaki denetimlerin Maarif ve Dahiliye Nezaretlerince ortaklaşa ve o türden kitap ve risalelerin satılmasına meydan vermeyecek şekilde yapılması... (1900)* "[505]

Bu iradenin de yeterli görülmemesi üzerine kısa bir süre sonra yeni bir irade yayınlarak Encümen-i Teftiş ve Muayene Kurulunun yanında Tetkik-i Müellefat Komisyonunca da icazet tanınan eserlerin tamamı için yapılan bildirim şu şekildedir:

"*Hangi basımevinde basılacak olursa olsun, herşeyden önce Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğünce, basılması ile ilgili tedbirlerin alınması ve içeriği gözden geçirilmek üzere Dahiliye Nezareti Müsteşarlığına verilmesi, işlemleri tamamlandıktan sonra basılması için adı geçen müdürlükçe görüldüğünü bildirir bir açıklama yapılmasının usul edinilmesi... (1901*)"[506]

Bu iki iradeden çıkan sonuç ise II. Abdülhamit'in sansür görevinin tatbikinde Maarif Nezaretinden çok Dahiliye Nezaretine güvendiğidir. Nitekim sansür görevinin büyük bir kısmını üstlenen ve bu alanda en yoğun çalışan kurul, Dahiliye Nezareti bünyesinde yer alan Matbuat Müdürlüğü'dür. Matbuat Müdürlüğünün, gazetelere gönderilen gizli bir talimatnameye göre sansür uygulamalarını yürüttüğü doktrinde ifade edilmektedir.[507] Gizli talimatnameden ilk

[505] İSKİT, Matbuat-*Belgeler*, s. 877.

[506] İSKİT, Matbuat-*Belgeler*, s. 877.

[507] KABACALI, KUDRET ve DEMİREL, 9 maddelik gizli talimatname için eserlerinde atıf yaptığı ortak kaynak; Paul **FESCH**, Abdülhamit'in Son Günlerinde İstanbul, Çeviren: Erol ÜYEPAZARCI, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1999, s. 53.

defa söz eden Fesch, aynı zamanda bu talimatnamenin gerçek olduğuna dair elinde kanıt bulunmadığı uyarısında bulunmuştur.[508]

Fesch'in aktardığı haliyle bu gizli talimatname şu şekildedir:

1. *Basın; haberlerinde önceliği hükümdarın sağlık durumuna, tarım ürünlerindeki rekoltenin iyiliğine ve Türkiye'deki ticaret ve sanayinin gelişmesine verecektir.*
2. *Ahlak bakımından Maarif Nazırı ve Ahlak Komisyonu tarafından onaylanmayan hiçbir tefrika yayınlanmayacaktır.*
3. *Gazetenin bir sayısında yayınlanamayacak kadar uzun hiçbir edebi ve bilimsel makale yayınlanmayacaktır. "Devamı Var" veya "Arkası Yarın" sözcükleri kullanılmayacaktır.*
4. *Bir makalede boş beyaz yerler olmayacak, nokta, nokta çizgiler bulunmayacaktır; çünkü bu şekilde ifadeler hatalı varsayımlara neden olabilir ve fikirleri karıştırabilir.*
5. *Her türlü kişisel suçlamalardan en büyük dikkat gösterilerek kaçınılacaktır ve eğer size şu vali veya bu mutasarrıf hırsızlık, zimmetine para geçirme, cinayet gibi yüz kızartıcı fiillerle suçlanıyor denilirse olayı kanıtlanmamış bir vaka gibi kabul ediniz ve mutlaka saklayınız.*
6. *Sorumluların kötü yönetimlerinden şikâyet eden ve hükümdara sunulan kişilerin veya vilayetlerdeki çeşitli toplulukların dilekçelerinin yayınlanması katiyetle yasaktır.*
7. *Bütün tarihi ve coğrafi isimlerin ve özellikle "Ermenistan" sözcüğünün zikredilmesi yasaktır.*[509]
8. *Yabancı hükümdarlara karşı yapılan suikast denemelerinin ve yabancı ülkelerde hangi koşullar altında olursa olsun vuku bulan isyan teşebbüslerinin yayınlanması yasak edilmiştir, çünkü böyle*

[508] ATAMAN, s. 42.

[509] Bu madde hükmünün geniş yorumlanmaya müsait yapısı nedeniyle Osmanlı'nın uluslar arası arenada sıcak gündemi dahilinde olan Girit, Makedonya ve bunun gibi yer isimleri yasaklamaya tabi tutulmuştur. ATAMAN, s. 42.

haberlerin bizim yasalara uyan ve barış içinde yaşayan halkımızca duyurulması iyi değildir.

9. *Bu yeni kuralları gazetelerinizin sütunlarında yayınlamanız da yasaklanmıştır, çünkü eleştirilere neden olabilir ve bazı kötü niyetli kişiler tarafından başka yönlere çekilebilir.*

Herhangi bir somut kanıta dayanmaksızın sansür başlığında işlenen bu talimatnamenin spekülatif varlığı uzunca bir süre sorgulanmasa da Demirel'in ortaya koyduğu bir takım veriler ile bu durum değişmiş ve talimatnamenin varlığı desteklenmiştir. Buna anlamda dönemin iki Fransız gazetesinde çıkan haberlerde konuyla ilgili bazı bilgiler yer almaktadır.[510] Türk Basın tarihinde önemli yer tutan gizli talimatname hakkındaki bilgilerin ayrıntılarıyla aktarılması konunun aydınlatılması açısından hem yararlı hem de gereklidir.

"*Daily Telgraph*" ve "*La Republique Française*" gazetelerinin sırasıyla 24 ve 26 Kasım 1888 tarihindeki sayılarında 7 maddelik bir talimatnameye yer vermiştir. Gazetelerde yayınlanan metinlerin küçük farklar dışında aynı olması; talimatnameyi gören bazı kişilerce talimatname metninin yabancı gazetelere sözlü aktarıldığını düşündürmektedir.[511]

"La Republique Française" gazetesinde yer alan habere göre yabancı dilde yayınlanan gazetelerin müdürlerinin bu talimatnameye karşı hep birlikte bir dilekçe sunmayı planladıkları, ifade edilmiştir. Bu bilgiden, yasak olmasına rağmen yabancı basına yapılan bu bilgi sızdırmanın yabancı basınla bağlantılı olan kişilerce yapıldığı sonucu çıkmaktadır. Dönemde Avrupa basınıyla dirsek teması içinde olan gruplar

[510] Geniş bilgi için bkz: DEMİREL, s. 55-58.

[511] DEMİREL, s. 56.

ise; Osmanlı topraklarında ticaretle uğraşan yabancılar ve İstanbul'da gazete çıkartan Osmanlı tebaası azınlıklardır.[512]

Talimatnamenin dili, dönemdeki diğer iradelerden farklı olsa da yabancı basında gerçeği yansıtmayan salt siyasal bir amaçla yayınlanmadığı açıktır. Demirel, bu durumu doğrulayan bir yazıya Başbakanlık Osmanlı arşivinde rastlamıştır. Zaptiye Nazırının 6 Aralık 1888 tarihli yazısından Fransız basınında yer alan iddiaların doğruluğu anlaşılmaktadır.[513]

Talimatnamenin yerli-yabancı ayırt etmeksizin tüm yayın organlarına gönderildiği tahmin edilse de sansür uygulamalarının yerli basın için daha şiddetli olduğu ifade edilmektedir.[514] Yanlış anlaşılmalara sebep olacağı düşüncesiyle ilk etapta yasaklanan anayasa, ihtilal, özgürlük, meşrutiyet gibi kelimelerin[515] yanı sıra haber olarak sunulamayan "*Yeni İran Anayasası, Rus Meclisi Duma'nın toplantıya çağrılması, Amerikan ve Fransız devlet başkanlarının suikasta uğraması*"[516] gibi olaylar da Osmanlı basınında yer alamamıştır.[517] Sansürün benzer şekilde örneklerine ve kimi zaman trajikomik düzeye ulaşan sınırlamalara, II. Abdülhamit döneminde bolca rastlanmaktadır.

---

[512] DEMİREL, s. 56-57.

[513] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: ATAMAN, s. 42-43; DEMİREL, s. 58.

[514] FESCH, s. 54.

[515] Bu dönemde yasaklanan kelimeler, çalışmanın devam eden bölümünde örneklerle açıklanacaktır.

[516] "*Anarşist*" eylemciler tarafından öldürülen devlet adamlarından; Fransa cumhurbaşkanı Carnot kalp durmasından (1894), Amerika cumhurbaşkanı Mc Kinley şirpençeden (1901), Avusturya İmparatoriçesi ise göğüs darlığından öldüğü şeklindeki haberler, Osmanlı basınında yer almıştır. ATAMAN s. 43.

[517] FESCH, s. 55 vd.

3.2. II. Meşrutiyet Dönemi

II. Meşrutiyetin ilanı ile gazeteciler anlaşarak sansür görevlilerini gazetelere almadı ve yazıları sansüre göndermeden çıkarttı. Böylece, 25 Temmuz 1908'de gazetelerin sansürsüz çıkmasıyla kısa süreli bir özgürlük havası yaşandı.[518] Bu dönemde çıkan gazete sayısı İstanbul'da sadece dört iken bu özgürlük hareketiyle gazete ve dergi sayısında önemli bir artış oldu.[519] Son dönem Osmanlı basını[520] olarak adlandırılan bu dönemde, Üsküdar, Beyoğlu, Kadıköy gibi çeşitli mahallelerin adıyla gazeteler çıkmıştır.[521] 1908 sonrası yaşanan bu basın patlaması aynı zamanda basın çılgınlığı olarak nitelense de; bu kısa aralıkta çıkan gazetelerin toplum üzerinde sağladığı bireysel etkilerinin yoğun olmadığı; bunların, II. Abdülhamit dönemi boyunca büyüyen halkın gerçekleri duyma açlığına hitap ettiği söylenebilir.[522]

II. Abdülhamit döneminde çıkmaya başlayan ve bu dönemde ayakta kalabilmek için Babıaliyle iyi ilişkiler içerisinde olmaya gayret eden bazı gazeteler; II. Meşrutiyetin ilanı ile değişen koşullara uyum sağlamak için kadrosunda ve yayın anlayışında değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Bu gazetelerden biri olan İkdam, dil ve tarih alanında Türkçülük akımına öncülük etmesiyle tanınmıştır. Aynı özelliği gösteren Sabah gazetesi ise gazeteden herkesin yararlanması amacıyla sade bir dil anlayışı benimsemesinin yanı sıra gazete fiyatını da ucuz belirlemiştir.

---

[518] KUDRET, II, s. 15-17; TOPUZ, Türk Basın Tarihi, s. 59; İSKİT, Matbuat, s. 142.

[519] Meşrutiyetin ilanının sadece ilk aylarında iki yüz yeni gazetenin yayınlandığı tahmin edilmektedir. İSKİT, Matbuat, s,144; 1908-1909 yılları arasında yaklaşık 350 yeni yayın basın-yayın faaliyetine katılmıştır. Geniş bilgi için bkz: Ş. DEMİR, s. 374;

[520] Bu dönemdeki belli başlı gazeteciler ve gazeteleri şu şekilde sayılabilir: *Abdullah Cevdet, Ahmet Rasim, Hüseyin Cahit (İkdam); Mahmut Sadık, Selanikli Tevfik (Sabah); Ahmet Refik, Mehmet Cevdet, İskender (Tercümanı Hakikat); Ahmet İhsan (Serveti Fünun); Mahmut Sadık, Abdullah Zühdü (Yeni Gazete); Tevfik Fikret, Hüseyin Kazım, Hüseyin Cahit (Tanin)*. İSKİT, Matbuat, s. 142-143.

[521] İSKİT, Matbuat, s. 159-160.

[522] KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 90.

Basın alanında yaşanan en önemli gelişme ise 12. maddeye eklenen "Hiçbir veçhile kablettabı teftiş ve muayeneye tabi tutulmaz" hükmü olmuştur. Buna göre basına öndenetim uygulanamayacağı anayasal güvence altına alınmıştır.[523] Ayrıca Fransa'dan özgürlükçü bir yasa örnek alınarak yeni bir matbuat kanunu yapılmış, bununla gazete çıkarmak için ruhsat alma şartı yerine ihbar yeterli görülmüştür.[524]

II. Meşrutiyetin ilanı ile uzun bir baskı döneminden çıkmanın rahatlığı içinde düşüncelerin özgürce ifade edildiği ve basın özgürlüğü lehine gelişmelerin olduğu kısa bir moladan sonra 1909'da yürürlüğe giren yeni matbuat nizamnamesi,[525] bu alanda hem özgürlükleri korumak hem de ittihat ve terakki anlayışına aykırı olduğu için zararlı görülen yayınları önlemek gibi çelişkili amaçlarla çıkartılmıştır.[526] Nizamnameye göre gazete çıkarmak için ruhsat şartı aranmamış; ihbar yeterli görülmüştür. Devletin güvenliğini ihlal edecek nitelikte yayınlar için yargılama süresince kapatma cezası öngörülmüşse, yargılamanın lehe sonuçlanması durumunda sorumlu müdürün tazminat isteyebileceği hususu düzenlenmiştir. Vekiller heyetine ise ülke dışından gelecek yabancı yayınları yasaklama yetkisi tanınmıştır.[527]

II. Meşrutiyetin ilanından önce II. Abdülhamit'e karşı tek cephede birleşen muhalifler, zamanla iktidar hırsları ve yönetim biçimi üzerindeki anlaşmazlıkları nedeniyle görüş ayrılığı yaşadı. Bu anlamda ilk ayrılık, Prens Sabahattin ve taraftarlarının partiden ayrılıp *Ahrar* isimli yeni bir cemiyet kurmasıyla görüldü.

---

[523] ÖZKORKUT, s.78.

[524] Devletin güvenliğini bozacak yayınlar için dava sonuçlanana kadar devlet tarafından kapatma cezası verilirken davanın gazete lehine bitmesi üzerine tazminat isteme hakkı da tanınmıştır. KABACALI, Türk Basınında Demokrasi, s. 72. İSKİT, Tahlil ve Tarihçe, s. 109

[525] 1909 tarihli Matbuat Nizamnamesi metni için bkz: İSKİT, *Kanunlar Kısmı*, Matbuat, s. 707 vd.

[526] KABACALI, s. 84; İSKİT, Matbuat, s. 157.

[527] İSKİT, *Tahlil ve Tarihçe*, Matbuat, s. 109

Cemiyetin basın organı olarak da *Osmanlı* isimli bir gazete çıkarıldı.[528] Bunu, örgütlenmesini tamamlayan çeşitli akımların çıkardığı kendi yayın organları izledi.[529]

Farklı fikirleri savunan gazetelerin aralarında sürdürdüğü tartışmaların oldukça şiddetlenmesi ve bunun devlet politikalarını etkilemesi sonucunda devlet adamlarının gazeteye verdiği önem artmış, bazı devlet adamları gazete yayınlatmaya başlamıştır.[530]

31 Mart vakasından sonra iktidarını güçlendiren İttihat ve Terakkinin muhaliflerini bastırmak[531] ve savaş koşullarında otoriteyi güçlü tutmak adına yaptığı değişiklerle basında özgürlüklerle ilgili iyiye gidiş frenlenmiştir.[532] 1909-1913 arasında ittihatçı olanlar ve olmayanlar arasında yaşanan çekişme sonucunda; siyasi sebeplerle gazetecileri sürme ve hatta öldürmeye varan çeşitli olaylar görülmüştür. Muhalif görülen kişileri etkisizleştirmek amacıyla yapılan baskı ve sindirme faaliyetleri, döneme damgasını vurmuştur.[533]

I. Dünya Savaşının çıkmasıyla tekrar ortaya çıkan sansür, savaşta yaşanan yenilgilerin yurtta duyulmasını engellemiştir. Savaş boyunca sadece iktidarın açıklamaları, basında yer alsa da; savaşın beklenenden uzun sürmesi, savaşın

---

[528] İSKİT, Matbuat, s. 146.

[529] Ayrıntılı bilgi için bkz: Ş. DEMİR, s. 375.

[530] Kamil Paşa, kendi fikirlerini bir basın organında ortaya koymak için *Yeni Gazeteyi* satın almıştır. İSKİT, Matbuat, s. 147.

[531] İttihat ve Terakkiye muhalif bazı gazeteciler öldürülmüş, bazı gazeteciler de ölüm korkusu duyarak yurt dışına kaçmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İSKİT, Matbuat, s.161.

[532] Kanunda başlıca gazete imtiyazı almak için depozito şartı getirilmesi, devlet memurlarının ve askerlerin siyasi yazılar yazmasının yasaklanması (1912), devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edebilecek surette yayın yapan gazetelerin Meclis-i Vükela kararıyla kapatılabilmesi (1913), askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haber yazılamaması (1914) gibi değişiklikler yapıldı. Geniş bilgi için bkz. ÖZKORKUT, s.78.

[533] İttihatçı karşıtlığıyla bilinen Hasan Fehmi, 5 Nisan 1909'da öldürülmüştür. 31 Mart olayında ise bir milletvekili, Hüseyin Cahit'e benzetilerek yanlışlıkla öldürülmüştür. Bunun üzerine Hüseyin Cahit ve arkadaşları, yurt dışına kaçmıştır. 31 Mart olaylarının kışkırtıcısı olarak tespit edilen Derviş Vahdeti ise idam edilmiştir. Sonraki dönemde ise Ahmet SAMİM 9 Haziran 1910'da; Zeki bey 10 Temmuz 1911'de öldürülmüştür. 1913 Babıali baskınından sonra iktidarını sağlamlaştıran ittihat ve terakki grubu muhalif gördüğü herkesi İstanbul'dan uzaklaştırmış; özellikle itilafçı gazeteciler, Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürülmüştür. KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 91-92.

olumsuzluklarının yazılmasına göz yumulmasını beraberinde getirdi. Bir tür emniyet supabı niteliğinde görülen bu durum iktidarın izni ile savaşın sonlarına doğru daha çok görüldü. Ayrıca basında görülen genel barış özlemi her kesimden insanın tutkusu haline geldi. Mondros mütarekesinin imzalanması ile yıllardır ittihatçılara düşmanlık besleyen kişiler yurda döndü.[534] Sansür savaştan sonra kısa bir süreliğine kaldırılsa da işgal kuvvetlerince yeniden uygulamaya konuldu. İstanbul için ise bu durum 1923'e kadar devam etti.[535]

Birinci Dünya Savaşının ve İttihat ve terakki iktidarının sona ermesiyle basın alanında yine kısa süreli bir rahatlama yaşansa da 1919 kararnamesi ile Matbuat Kanunun ilgili maddeleri askıya alınarak sansür uygulaması yoğunlaştırıldı. Kararname ile neşriyattan önce sansür heyetinin kontrolü zorunlu yapıldı.[536] Basına getirilen sansür ve diğer sınırlamalar 1923'e kadar uygulandı.[537]

Mütareke sonrası, bağımsızlık için çeşitli yolların öngörüldüğü dönem gazeteler, siyasi atmosferin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle basında savaşın getirdiği yıkımların sorumlusu kabul edilen İttihat ve Terakki'ye karşı ortak bir nefret uyandı. Paris barış konferansında tartışılan ve 1919'da İzmir'in işgaliyle daha çok savunulan manda yönetiminin kabulü için Amerika veya İngiltere yanlıları basında birbirine girdi. Bunun dışında, basının bir kısmı tarafından milli mücadeleye sempatiyle bakılmasına rağmen basında yer alan işgal güçlerinin denetimi nedeniyle bu destek uzun bir süre açıkça gösterilemedi.

---

[534] Ayrıntılı bilgi için bkz: KOLOĞLU, Osmanlı Basını, s. 93.

[535] İSKİT, Matbuat, s. 194-195.

[536] Bağımsızlık taraftarı olan bazı gazeteler, sansür kurulunca çıkartılan bölümlerin yerine başka yazı koymayıp buraları boş bırakarak gazetelerini yayınlamıştır. Sansüre tepkilerini göstermeyi amaçlayan bu gazeteler görsel olarak halkın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Mustafa **ÖZDEMİR**, Mütareke Dönemindeki Siyasal Akımların Türk Basınına Yansımaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VII/16-17, 2008 Bahar, s. 206.

[537] ÖZKORKUT s.79; Aynı tarihte yayınlanan TBMM İcra vekilleri kararnamesi ile sansür ve sıkıyönetim sona erdi. İSKİT, *Kanunlar Kısmı*, Matbuat, s. 729.

4. 1921 ANAYASASI DÖNEMI

Osmanlı'nın son yıllarında kurulan gazeteler, çökmekte olan bir imparatorluğun eski başkentinde sürdüğü yayın faaliyetleri ile gelişmeleri topluma aktarmış; Anadolu'da yeni kurulan hükümetin ve onun bağımsızlık mücadelesinin tanıklığını yapmıştır. Anadolu'daki milli mücadeleyi topluma bildirdikten sonra takip eden süreçte Cumhuriyetin ilanına kadar yaşanan diğer siyasi ve sosyal olayları da sütunlarında işlemiştir. Ancak bunu yaparken özellikle İstanbul'daki gazetelerin[538] Osmanlı Devleti'nin mi yoksa yeni kurulan devletin mi basını olduğunu bilmeden geçirdiği birkaç yıl yaşanmıştır.

Savaş süresince yaşanan kamplaşmalarda; padişah yanlısı, manda taraftarı ve özgürlükçü şeklinde nitelenen gruplar, kendi basın organlarında birbirlerini hıyanetle suçlamıştır.[539] Savaşın kazanılmasından sonra ise hepsi Cumhuriyet rejimini destekleyen tek bir çatı altında buluşmuştur. Bu sırada henüz milli mücadele devam ederken, TBMM hükümeti tarafından, milli mücadele aleyhinde yürütülen propagandaların önüne geçmek için bir takım önlemler alınmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise basın ve yayın alanında çeşitli düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Bu bölümde, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar olan süreçte basın alanında ortaya çıkan mevzuat kronolojik sırayla verilecek olup; dönemin önemli vakaları ve basın alanındaki gelişmeler de mevzuatla birlikte işlenecektir.

1921 Anayasası savaş halinde çıkartılan ve devletin yalnızca temel unsurlarını düzenleyen özel bir anayasadır. Milletin var olma mücadelesi verdiği zorlu

---

[538] *İkdam, Tasvir-i Efkar, Tercüman-ı Hakikat, Peyam-ı Sabah, Alemdar, İstanbul, İleri, Vakit, Yeni Gazete, Malumat, Yeni Gün, Akşam ve Cumhuriyet*, dönemin başlıca gazeteleridir. DÖNMEZER, s.175.

[539] İNUĞUR, s. 337.

koşullarda[540] yürürlüğe giren geçici bir düzenlemedir. Çıkartıldığı dönemin şartları göz önüne alındığında; bu anayasada basın özgürlüğüne ilişkin bir hüküm olması beklenemezdi. Zira milli mücadele döneminin başında, basın ve haberleşme faaliyetlerinde etkin bir rol oynamak adına bu alanda yapılan ilk hareket; telgraf hattına el konulması, olmuştur.

Anadolu'da Milli mücadele için güç toplama ve fikri anlamda bütünleşme çalışmaları süresince basın, önemli bir yere sahiptir. Sivas Kongresinde alınan kararları duyurulması; milli mücadelenin desteklenmesi ve tanıtılması amacıyla İrade-i Milliye gazetesi çıkartılmıştır. Ancak bu gazetenin sahiplerinin kurtuluş formülü açısından Mustafa Kemal ile ayrı çizgide olması nedeniyle Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesi çıkartılmaya başlanmıştır. Doğrudan Mustafa Kemal'in isteğiyle kurulan ve milli mücadelenin amacını daha net ifade eden bu gazete, daha sonra cumhuriyet rejiminin de ana sözcüsü haline gelmiştir.[541]

Mustafa Kemal, arkadaşlarıyla Ankara'ya geldikten sonra basın faaliyetlerine hız vermiş; 6 Nisan 1920'de bizzat kendisinin açılışını yaptığı Anadolu Ajansı'nı kurmuştur. Mustafa Kemal, ajansın açılış konuşmasında, iletişim ve haberleşme faaliyetlerine verdiği önemi şu sözleriyle ifade etmiştir: "*Düşman, bir memleketi önce ordusu ile değil propagandasıyla işgal eder. Süngü onun arkasından gelir. İşte onun içindir ki, biz bu alanda sesimizi duyuracak bu ajansı kuruyoruz*."[542]

Mustafa Kemal'in 17 Mart 1920'de yayınladığı "*Vatanın çıkarlarına aykırı, memleketin huzur ve asayişini bozanların din ve millet farkı gözetmeksizin kanunen şiddetle cezalandırılması*" emrine istinaden Kuvayi Milliye birliklerince yapılan aşırı

---

[540] Dönemin zorlu koşulları hakkında geniş bilgi için bkz: Bünyamin **AYHAN**, Milli Mücadelede Basın-Olağanüstü Durumlarda Propaganda, Tablet Kitabevi, 2007.

[541] YILDIZ, s. 73.

[542] Bengül **GÜNGÖRMEZ**, Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 3, 2002, s. 1.

uygulamalar, Mustafa Kemal'i rahatsız etmiş ve bu anlamda bir kanuna ihtiyaç duyulduğunu fark etmiştir.

Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulduktan sonra meclis tarafından tesis edilen ilk düzenleme, Hıyanet-i Vataniye kanunu, olmuştur. Yeni kurulan hükümetin, savaş şartlarının olduğu kritik bir dönemde yıpratıcı görülen söylem ve faaliyetlerden korunarak; yapısının güçlendirilmesi amacıyla çıkartılan kanun ile her alanda etkili tedbirler alınması planlanmıştır. Bunlardan birisi de *milli mücadeleyi engelleme amacıyla propaganda yapanları yargılamak*, şeklinde ifade edilmiştir. Kanunun uygulanması için ise özel yetkili İstiklal mahkemeleri oluşturulmuştur.[543]

Bu dönemde TBMM hükümetinin otoritesini sağlamlaştırmak ve savaş için gereken gücü sağlamak amacıyla yapılan faaliyetlerin yoğunlukta olduğu görülür. Bu amaçla tesis edilen kurumlardan biri de Matbuat ve İstihbaratı Müdiriyeti Umumiyesi'dir. Yurt içinde ve yurt dışında bilgi toplamak ve propaganda yapmak için 7 Haziran 1921'de Meclisi Vükelanın doğrudan tabiiyetinde oluşturulan bu kurum, Avrupa basınını takip etmiş ve buralardan derlediği haberleri tercüme ederek ilgili makamlara ulaştırmıştır.[544]

Basın özgürlüğü, Kurtuluş savaşının olağanüstü yönetim anlayışı içerisinde hayata geçirilememişse de, 1924 anayasası ile birlikte devlet organlarının cumhuriyete ve cumhuriyetin ilkelerine göre düzenlendiği modernleşme süreci içerisinde basın özgürlüğünün anayasada yer bulduğu güne kadar, Mustafa Kemal, basın-yayın faaliyetlerinin önemini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. 1924'teki İzmirli gazetecilerle buluşmasında dönemin şartları nedeniyle basının öncelik arz etmediği

[543] Ergün **AYBARS**, İstiklal Mahkemeleri, Ayraç Yayınları, 2009, s. 34 vd.

[544] DÖNMEZER, s.175.

algısına karşı çıkmış; basına biçtiği cumhuriyetin koruyuculuğu görevini şu sözleriyle dile getirmiştir:

> "*Arkadaşlar, Türkiye basını ulusun gerçek sesinin ve kararının belirtisi olan Cumhuriyet'in çevresinde çelikten bir kale oluşturacaktır: Bir fikir kalesi, zihniyet kalesi. Basın mensuplarından bunu istemek Cumhuriyet'in hakkıdır.*"[545]

[545] TOPUZ, s. 112.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ANAYASA ve KANUNLARDA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ'NÜN DÜZENLENMESİ

1. 1924 ANAYASASINDA BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

1924 Anayasasının basın özgürlüğünü düzenleyen 77. maddesi, Kanuni Esasinin 12. maddesinin 1909 değişikliğinden sonraki haliyle aynıdır. Madde şu şekildedir: "*Matbuat kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz*."

Düzenlemeden basın özgürlüğünün içeriğinin belirlenmesi kanunlara bırakılmış; yayından önce her hangi bir denetim yapılması ise yasaklanmıştır. 1924 Anayasasının bu maddesi ile basın özgürlüğüne anayasal bir koruma sağlansa da bu özgürlüğün ihlali halinde karşılaşılacak yaptırımlar anayasada düzenlenmemiştir. Bu durum 1924 Anayasasının bir eksikliği olarak görülmüş ve doktrinde eleştirilmiştir.[546]

1924 Anayasasında sıkıyönetim tanımının yapıldığı 86/3. maddesi şu şekildedir: "*Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir."*

Maddede basın özgürlüğünün de yer alması, basın özgürlüğünün sıkıyönetim halinde kısıtlanacak haklar kapsamında değerlendirildiğini gösterir. Böylece basın özgürlüğünün sınırlanması ve durdurulması için dayanak sağlayan anayasal bir hüküm tesis edilmiştir. 1924 Anayasasında her ne kadar anayasaya aykırılık hallerini

[546] Bkz: YILDIZ, s.74.

denetleyen bir mekanizma öngörülmemiş olsa da böyle bir mekanizmanın var olması halinde dahi basın özgürlüğünün bu hüküm karşısında yeterli korumaya sahip olmayacağı açıktır. Nitekim 1924 Anayasası hükümlerinin de özgürlüğü koruma bağlamında eksik olduğu ifade edilirken; ayrıntılı düzenlemeyi kanunlara bırakması, anayasal teminatları yok sayan düzenlemelerin oluşmasına neden olmuştur. Çok partili hayata geçiş denemeleri sonrasında çıkan bu iki kanunun basın özgürlüğü lehine düzenlemeler olmadığı bunun kanıtıdır.[547]

1.1. Takrir-i Sükun Kanunu

Çok partili hayata geçiş denemelerinden ilki olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının 1 Kasım 1924'te kurulmasının ardından muhalefetin karar alma sürecinde demokrasiye katkıda bulunması ve iktidarı dinamikleştirmesi planlanırken rejim karşıtı seslerin muhalefet partisi bünyesinde toplandığı görülmüştür. Ülkede yaşanan huzursuz hava artarak devam etmiş; 1925 yılında Şeyh Sait ayaklanması başlamıştır. Ayaklanmanın bastırılması için bazı bölgelerde 1927'ye kadar sürecek sıkıyönetim hali ilan edilmiştir. Bunun yanı sıra 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn yasası ilan edilmiş ve isyancıların yargılanması için İstiklal mahkemeleri kurulmuştur.

Takrir-i Sükûn kanunu yayınlanmadan önce, 3 Mayıs 1925 tarihli ve 1846 sayılı *Havali-i Şarkiye'de İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesi* ile sıkıyönetim bölgesinde çıkartılan veya sıkıyönetim bölgesine dışarıdan gelen her türlü yayın için açıkça sansür uygulanmıştır. Takrir-i Sükûn kanunu ise ülkede yaşanan olağanüstü hal nedeniyle kamu güvenliğini tehdit eden her türlü olayın etkisiz hale getirilebilmesi için gerekli görülen tedbirlerin alınması

[547] YILDIZ, s. 75.

adına; hükümete "sınırsız" olarak nitelenebilecek düzeyde bir yetki vermiştir.[548] Nitekim kanunun yürürlüğe girmesi ile birçok gazete[549] kapatıldığı gibi çok sayıda gazeteci İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır.[550] Kapatılmayan basın organlarından yayın yapamaya devam edenler için muhalif tavır takınmak kesinlikle mümkün olmamıştır. Hatta basında yer alan en küçük bir eleştirinin dahi suç sayıldığı dönemde, bazı gazeteciler[551] *susarak hükümeti protesto ettiği* için yargılanmıştır.

Takrir-i Sükûn kanunu ile muhalif basının, ülkedeki isyanı ve karışıklıkları işlemesine kesinlikle izin verilmediği gibi hükümetin tavrını olumsuz yorumlayacak yazıları da engellenmiştir.[552]

Kanaatimizce, rejim karşıtlarının, eski yönetim anlayışını yeniden tesis etmek için her fırsatı değerlendirdiği bu hassas dönemde, özgürlüklerin ciddi sınırlamalara maruz bırakılmış olması hukuken arzu edilen bir durum olmadığı aşikârdır. Bununla birlikte alınan tedbirlerin, dönem şartları düşünüldüğünde zorunlu olduğu söylenebilir. Yeni kurulan rejimin temellerini sağlamlaştırmak ve ülke genelinde

---

[548] Alpay **KABACALI**, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 133 vd.

[549] Bu dönemde kapatılan gazeteler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: KABACALI, s. 134.

[550] Gazetecilerin yargılandığı İstiklal mahkemelerindeki yargı sürecine ilişkin hükümetin müdahalesini yansıtan şifreli telgraf metinlerine, daha sonra ulaşılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: YILDIZ, s. 76; KABACALI, s. 134 vd; Mete **TUNÇAY**, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yayınları, 2005, s. 151.

[551] Bahsi geçen gazetecilerden biri olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın savunması şu şekildedir: " *Takrir-i Sükûn Kanunu çıkıyor dediler. Elzemmiş. Ben de bunu kabule mecburdum, sustum. Şimdi susuşum bir suç oluyor. Susma hakkım yok mu benim? (...) Basın özgürlüğünü zararlı görmek, bunun, memlekette kötü sonuçlar verdiğini söyleyerek gazeteleri mahkûm etmeye kalkmak adalete aykırıdır. Mademki bu memleket halk egemenliği prensibiyle kendini yönetecektir, mutlaka basın özgürlüğü olacaktır. Hem de sınırsız bir basın özgürlüğü. Çünkü bütün dünya kabul eder ki, basın özgürlüğü olmadan demokrasi olmaz. En saydığımız ağızlar bize ' basın özgürlüğünün ilacı yine basın özgürlüğüdür' demiyorlar mı? Bir İstiklal Mahkemesi kurarak ve bu kanun kapsamına geçmişteki olayları da alarak, gazetecileri mahkûm etmekle basın özgürlüğü olur mu?* ". TOPUZ, s. 149-150.

[552] Basın Özgürlüğü açısından ciddi tedbirlerin alındığı ve özgürlüğün çoğu zaman "tartışmalı şekilde" kısıtlandığı dönem uygulamaları hakkında eleştiriler doktrinde yer almaktadır. TUNÇAY, s. 152 vd., KABACALI, s. 134 vd., TOPUZ, s 150.

benimsenmesini sağlamak, hükümetin rejimi koruma refleksi olarak karşımıza çıkar. İsmet İnönü'de Takrir-i Sükûn kanununun yürürlükten kaldırıldığı 4 Mart 1929'da mecliste yaptığı konuşmada: "...Tehlike kapının eşiğine gelene kadar sabreden Büyük Meclis, Cumhuriyeti kurtarmak için keskin ölçülerin zamanı geldiğine hükmetti. Kendi İstiklal Mahkemelerini kurdu ve hükümete Takrir-i Sükûn Kanunu verdi..."[553] sözleriyle kanunun, bu koruma refleksinin bir sonucu olduğunu ifade etmiştir.

1.2. 1931 Tarihli Matbuat Kanunu

12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ile Cumhuriyet tarihindeki çok partili hayata geçiş denemelerinden ikincisi yaşanmıştır. Ülkede patlak veren olaylar dolayısıyla bu partinin de siyasi hayatı uzun sürmemiş; partinin kendini feshetmesi ile bir deneme daha başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa süreli siyasi hayatı boyunca ülkede yaşanan karışıklıkları önlemek için hükümet, çeşitli tedbirler almıştır.[554] Yine bu dönemde de bir önceki başarısız denemede olduğu gibi muhalif gazeteler kapatılmış; birçok gazeteci tutuklanarak yargılanmıştır. Böylece tek partili anlayışın güçlenmesi ile gerek yönetimde, gerek hükümet yanlısı yazarlarda, muhalif basına tahammül gösterilmeyeceği fikri yaygınlaşmıştır.[555] 1931 tarihli Basın Kanunu'nun hazırlanması da böyle bir ortama rastlamıştır. Kanun, ülkede yaşanan tüm bu gelişmelerin olumsuz etkisiyle yürürlüğe girmiştir.

---

[553] Bkz: YILDIZ, s. 77; Turgut **ÖZAKMAN**, Cumhuriyet Türkiye Mucizesi İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ekim 2010.

[554] Bu dönemde alınan tedbirler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: METE, s. 161vd.

[555] Dönemin, başarısızlıkla sonuçlanan çok partili hayata geçiş denemelerine karşı tek partili yönetim anlayışını savunan yazarlarından biri olan Falih Rıfkı Atay'ın muhalif basın hakkındaki sözleri şu şekildedir: *" Bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir kelime ile alçaktır. Balkanlardan Amerika'nın öbür ucuna kadar böyle mahlûklar, casus ve baba katili iğrenç mücrimlerle bir sıraya konur ve şahsi hürriyetleri bile kendi ellerine teslim edilemez. Biz ise gazete denen müesseseyi teslim etmişiz*." KABACALI, Türk Basınında Demokrasi, s. 151.

Kanun, geneli itibariyle, basın özgürlüğü aleyhinde hükümler içermektedir. Özellikle, bir takım belirsiz kavramlar vasıtasıyla hükümeti, basın karşısında ölçüsüz bir konuma yükselten 50. madde hükmü şu şekildedir:

> "*Memleket genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. (...) Bu şekilde kapatılan bir gazetenin sorumluları, kapatılma süresince başka bir adla gazete çıkaramaz.*"

Kanunun, basın özgürlüğüyle ilgili nispeten ılımlı hükümleri ise 1938 yılında yapılan değişiklikle terk edilmiştir.[556] Kanunun ilk halinde gazete çıkarmak için öngörülen "bildirim sistemi" değişiklik sonucu "izin sistemine" dönmüştür. Gazete çıkarmak için "mali teminat" şartının getirilmesi ise basın özgürlüğünü temelinden sarsmıştır. Bunların yanında daha özel bir düzenleme niteliğinde sayılabilecek bir hüküm ile; mahallin en büyük idari amirinden izin alınmaksızın Üniversitelerde meydana gelen olayların yayınlanması yasaklanmıştır. 1938 değişiklikleriyle getirilen bunun gibi tartışmalı hükümlerden biri de gazete ve dergi sahipleri için çeşitli özelliklerin aranmasıdır. Bu özellikler arasında "kötü şöhretli olmamak" gibi şartlar bulunurken, kişilerin bu özelliği taşıyıp taşımadığı belirlemesi ise yine hükümet tarafından yapılacaktır.

Basın özgürlüğü alanındaki düzenlemeler, özgürlük aleyhinde seyrederken; muhalefet ve hükümet yanlısı görüşler arasındaki uçurum da giderek artmıştır, dönemin gazetecilerinden Nadir Nadi,

> "1939 yılı basını" hakkında düşüncelerini şu sözleri dile getirmiştir: "*1939 yazında basınımızın durumu şöyle özetlenebilir: Milli Şefe, Hükümete ve CHP'ye dil uzatmak yasaktı. Hükümetin genel*

[556] Ayrıntılı bilgi için bkz: TOPUZ, s. 158 vd.

durumu hiç bir şekilde tenkit edilemezdi. Gazetelerimiz genel tutumlarını hükümet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idi."[557]

Buna karşın hükümet yanlısı yazarlardan olan Falih Rıfkı Atay ise Ulus gazetesinde yayınlanan bir yazısında oto sansürü gerekli ve yararlı bulduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

"*Türk gazeteciliği, inkılâbı müdafaa eden kanun hükümlerinden başka bir kayıt altında değildir. Bizdeki matbuat hürriyetine Avrupalı meslektaşlarımızın imrendiğini biliyoruz. Cumhuriyet iradesi, kendi kusurlarını düzeltmek vazifesini gazeteciye bırakmıştır. Her muharrir, kanunlara bakarak kalemini kolayca ayar edebilir*."[558]

Dönemin gazetecilerinin konuyla ilgili ifadelerini içeren bu iki örnek, gelinen durumu özetlemektedir.

Nadir Nadi'nin ifadesiyle basının genel tutumunu hükümet direktiflerine göre ayarlama görevini sağlayan kurum, Matbuat Umum Müdürlüğü olmuştur. Kurumun çalışmaları ve hükümetin yoğun baskısı sonucu bu dönemde basın tek sesli olarak yayın yapmıştır.[559]

Hükümetin, kendi benimsediği anlayıştan farklı düşüncelerin yayılmasını önlediği bu dönemde, dünya genelinde yaygınlaşan bazı fikir akımlarına karşı da önlem aldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Komünist içerikli yayınları önlemeye yönelik oluşturulan bir komisyon, 24.12.1938 tarihli bakanlar kurulu kararındaki geçen şekliyle

"*Yurdun istikbaline sahip gençlerin korunması maksadı ile Türk bünyesine ve karakterine hiçbir zaman uymayan ve sırf komünist propaganda gayesi ile bazı muharrirler tarafından yazılarak ilmi ve*

[557] Bkz: YILDIZ, s. 78; Nadir NADİ, Perde Aralığından, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1991.

[558] TOPUZ, s. 162.

[559] KOLOĞLU, s. 118.

edebi mahiyet altında neşredilmekte olan zararlı eserlerin tetkik ve vaktinde toplattırılabilmesini temin için"

görevlendirilmiş ve komisyonun çalışması sürekli hale getirilmiştir.[560]

İkinci Dünya savaşının başlamasıyla; İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'yi kapsayan geniş bir alanda sıkıyönetim ilan edilmiştir. 1940'tan 1947'ye kadar süren bu dönemde basın üzerindeki baskılar artmış ve bazı gazeteler sıkıyönetim kararıyla kapatılmıştır.[561]

1.3. Çok Partili Dönemde Yaşanan Gelişmeler (1946-1960)

Çok partili döneme geçilmesiyle, basın özgürlüğü alanında, önceki dönemlerden itibaren süregelen baskıcı havada biraz yumuşama olmuştur. Basının örgütlenmesinde ve basın kanununda yapılan değişiklikler bu yumuşamanın örnekleridir. Özellikle basına karşı tek sesliliğin sağlanmasında etkili olan basın birliğinin üzerindeki hükümet denetiminin sona ermesiyle, 11.06.1946 yılında birliğin yerine Bağımsız Gazeteciler Cemiyeti kurulmuştur. Ayrıca 1946 yılı değişiklikleriyle gazete çıkarmak için aranan izin şartı ve mali teminat kaldırılırken; gazete kapatma yetkisi de idari makamlardan alınarak yeniden mahkemelere verilmiştir.[562]

Basın özgürlüğü alanında yaşanan en önemli olay ise 1950 yılında yürürlüğe giren 5680 sayılı Basın Kanunudur. Bu alandaki ihtiyaca cevap vermesi beklenen kanunun ilk halinde görülen tablo; düzenlemenin demokratik ve özgürlükçü bir anlayışa sahip olduğudur. Kanunun ilk halinde basın özgürlüğünü sınırlayan izin şartı kaldırılmış, cevap ve düzeltme hakkı yeniden düzenlenme imkânı bulmuştur.

---

[560] Mustafa **YILMAZ**, Yasemin **DOĞANER**, Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973), Siyasal Kitabevi, Ankara 2007, s. 25.

[561] Ayrıntılı bilgi için bkz: KABACALI, s. 154 vd.

[562] YILDIZ, s. 81.

Ayrıca basın suçları için özel mahkemeler görevli kılınmış ve gazete sahipleri cezai sorumluluktan kurtulmuştur. Ancak 1954 yılı değişiklikleriyle, düzenlemede yer alan özgürlükçü hükümler önemli ölçüde sınırlandırılıştır.[563]

1950-1960 arası yaşanan gelişmelerde, basın özgürlüğü lehine olumlu başlayan sürecin yaşanan değişikliklerle kademeli olarak kötüleştiği, önceki dönemlerde görülen tutumun yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Düzenlemelerde izlenen tutum ve dönemdeki iktidarın basın özgürlüğüne bakışı, "basını baskı altına alan ve basın özgürlüğünü sınırlayan uygulamalar" şeklinde özetlenebilir. Bu uygulamalara verilecek örneklerin başında ise, 6-*7 Eylül olayları*[564] gelir.

Bilindiği üzere, 1955 yılının 6-7 Eylülünde İstanbul ve İzmir'de Rum ve Ermanilere ait ev ve işyerleri hatta ibadet yerleri yağmalanmıştı. Türk siyasi tarihinde kara bir leke olarak kalan 6-7 Eylül olaylarının sonrasında sıkıyönetim ilan edilirken olayların faturası basına kesilmiş ve basın, bu dönemde açıkça sansüre tabi tutulmuştur. Sıkıyönetim komutanı Nurettin Aköz tarafından 10 Eylül 1955 tarihinde yapılan açıklamada, basının tabi olduğu sansürün neleri içerdiği, şu şekilde ifade edilmiştir: "*Hükümeti tenkit etmek, hükümetin çalışmalarını etkileyecek biçimde yazılar yazmak, yasaktır. NATO devletleriyle ilgili haberlerin yayınlanması yasaktır. Darlık, kıtlık ve yokluk haberleri yasaktır. 6 Eylül olayları ile ilgili haberler yasaktır. Çıplak kadın resmi basmak yasaktır. İkinci baskı yapmak yasaktır..."*[565]

---

[563] Ayrıntılı bilgi için bkz: TOPUZ, s. 193.

[564] 6-7 Eylül Olayları, 6-7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir'de yaşanan, Ermeni ve Rumlara ait evlerin, dükkânların ve kiliselerin yağmalandığı olaylardır.

[565] Bu yasaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: KABACALI, s. 245; TOPUZ, s. 198-199.

Birçok gazete, 20 Eylül 1955 tarihinde Anadolu Ajansı Bülteninde yer alan sıkıyönetim bildirisinin; " (...) *nedenlerle (...) gazetelerinin basılmasını ve yayınlanmasını süresiz olarak men ettim*" ifadesiyle kapatılmıştır.[566]

1956 yılında basın kanunu başta olmak üzere basın ile ilgili mevzuatta önemli değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle 1954 tarihli "*Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun*" kapsamında yapılan değişiklikler sonucunda basın özgürlüğü aleyhine bir ortam tesis edilmiştir.[567] Basın yoluyla işlenen suçlara ilişkin özel bir kanun niteliğinde olan düzenlemenin adı 1956 yılı değişiklikleriyle biraz daha değişmiş ve kanunun hükümleri katılaşmıştır.[568] Basın özgürlüğünü zedeleyen uygulamalara karşı basından eleştiriler yükselse de, muhalif basını baskı altına alan hükümetin bu alandaki çabaları ile basın davalarının sayısı rekor düzeye ulaşmıştır. 1954-1959 yılları arasında basına ilişkin 1000'den fazla dava açılmış ve bu davların 800'ü mahkûmiyetle sonuçlanarak verilen cezalar toplam 70 yıl 11 ay 6 güne tekabül etmiştir.[569]

1957 yılında yayınlanan bir kararname ile "*gazete ve dergi kâğıtlarının tek elden ithali*"; 1958 yılında yayınlanan bir diğer kararname ile de "*reklam ve ilanların tek elden dağıtımı*" öngörülerek muhalif basının baskı ve denetim altına alınması amaçlanmıştır.[570] Tüm bu yaşanan kısıtlama uygulamaları sonucunda Uluslararası Basın Enstitüsü, hükümet tarafından izlenen sınırlandırma politikasına tepki olarak bir uyarı mektubu göndermiştir. Dönemin Başbakanına hitaben yazılan bu mektupta:

---

[566] TOPUZ, s. 199 vd

[567] Ömer **GEDİK**, Türk Yargı Kararları Çerçevesinde Türkiye'de Kitle İletişim Özgürlüğü, Seçkin Yayınları, Ankara 2008, s. 81.

[568] YILDIZ, s. 82.

[569] Sayısal veriler, 1961 anayasasının basın hükümleri, temsilciler meclisi komisyonunda görüşülürken açıklanan rakamlardır. Reşat **YAZICI**, Anayasalarımızda Basın Hukuku, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara 1986. s. 42.

[570] TOPUZ, s. 203.

"*Enstitü gittikçe artan bir kuşkuyla Türk basınının durumunu izlemektedir. Hükümetiniz geçen yıl içinde basın özgürlüğünü daraltan çeşitli kararlar aldı. Herhangi bir ülkedeki iç politika olayları elbette bizi ilgilendirmez, ama Enstitümüz basın özgürlüğünün korunması için bütün devletlerin dikkatini çekmekle kendini görevli saymaktadır. Türkiye'de ise basın özgürlüğü tehlikeye uğramıştır."* ifadeleri yer almaktadır.[571]

18 Nisan 1960'da muhalefetin bastırılması için yapılan düzenlemelere bir yenisi daha eklenmiştir. "*CHP ve bir kısım basının faaliyetlerini tahkike memur Meclis Tahkikat Encümeni'nin kurulması hakkında kanun*" çıkarılarak hedef alınan grubun açıkça ifade edilmesi, basın özgürlüğü ve sansür ilişkisinin geldiği noktayı göstermektedir. İsmet İnönü de meclisin o günkü oturumda yaptığı konuşmasında "*Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam*" ifadelerinin yer aldığı beyanını dile getirmiştir. Siyaset tarihine geçen bu ünlü cümlenin Ulus gazetesinde yayınlanması üzerine sabaha karşı saat 5'te gazetenin matbaası basılarak, tüm gazetelere el konulmuştur.[572]

Cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan meclis tahkikat komisyonu, kanunun çıktığı aynı gün içerisinde üç bildiri yayınlanmıştı. Bu bildirilerden üçüncüsü ile

> "*Tahkikatın selametle cereyanını temin maksadıyla, tahkikata mevzu teşkil eden maddelerle Tahkikat Encümeninin vazife ve selahiyetleri ve bilimum karar, tedbir ve faaliyetlerine müteallik her türlü haber, havadis, beyan, tebliğ, mütalaa, vesika, resim ve yazıların -TBMM Zabıt Ceridesi hariç- bu takrir ile*

[571] YILDIZ, s. 81.

[572] KABACALI, s. 263.

alakalı TBMM müzakerelerinin her türlü vasıtalarla neşrini" yasaklanarak basın özgürlüğü, fiilen yok sayılmıştır.[573]

Bu düzenlemeyle birlikte 27 Mayıs İhtilalına kadar birçok gazete kapatılmıştır.[574]

2. 1961 ANAYASASI DÖNEMINDE (1961-1982)

27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyması ile bu görevi üstlenen Milli Birlik Komitesi, 1961 Anayasası hazırlanmadan önce yaşanan ara dönemde basın özgürlüğü lehine önemli değişiklikler yapmıştır. Basın özgürlüğünü ilişkin birçok düzenlemede yer alan ve basın özgürlüğünü ihlal eden hükümler kaldırılarak basın özgürlüğünü koruyan olumlu bir mevzuat tesis edilmiştir.[575] Özellikle 5680 sayılı Basın Kanunu, yapılan değişikliklerle 1950'deki haline dönmüştür. Ayrıca Komite tarafından Fikir İşçileri Kanunu'nu kabul edilmiş ve Basın İlan Kurumu kurulmuştur. Böylece basın özgürlüğü lehine önemli bir adım atılmıştır. Ancak bu uygulamalar, gazete sahiplerini mutlu etmemiş; gazete sahipleri tarafından alınan bir karar ile üç gün boyunca gazete çıkartılmamıştır. Basın özgürlüğü karşısında tekelleşmenin hükümet baskısından daha büyük bir tehlike olduğunun idrakini teyit eden gazeteciler ise bu duruma tepki göstermek için gösteri yürüyüşleri düzenlemiş; ortak çıkardıkları bir basın gazetesinde düşüncelerini gazetenin ilk sayfasında şu şekilde dile getirmiştir:

"Temel hak ve hürriyetlerimizin gerçekten kısıtlandığı, basının, yalnız basının değil, bütün memleketin gerçekten eşi görülmemiş bir tehlikenin içine sokulduğu günlerde bile gazetelerini kapatmayan ve protesto yoluna gitmeyen gazete

[573] YILDIZ, s. 83-84.

[574] Ayrıntılı bilgi için bkz: YILDIZ, s. 84.

[575] Bu dönemde, düzenlemelerde yapılan değişiklikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: YILDIZ, s. 84-85.

sahiplerinin şimdi bir ilan kurumu için yaptıkları bu hareket, basın tarihimizde herhalde şerefli bir yer kaplamayacaktır."[576]

9 Temmuz 1961 tarihinde kabul edilen 1961 anayasasının 22 vd. maddelerinde düzenlenen basın özgürlüğüne ilişkin hükümler şu şekildedir:

"a*) Basın hürriyeti.*

MADDE 22.- Basın hürdür; sansür edilemez. Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır. Basın ve haber alma hürriyeti, ancak millî güvenliği veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir. Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde hâkim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz. Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak hâkim kararıyla olabilir.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, ancak 57 nci maddede[577] belirtilen fiillerden mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.

b) Gazete ve dergi çıkarma hakkı.

MADDE 23.- Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve malî teminat yatırma şartına bağlanamaz. Gazete ve dergilerin çıkarılması, yayımı, malî kaynakları ve gazetecilik mesleği ile ilgili şartlar kanunla düzenlenir. Kanun, haber, düşünce ve kanaatlerin serbestçe yayımlanmasını engelleyici veya zorlaştırıcı siyasî, iktisadî, malî veya teknik kayıtlar koyamaz. Gazete ve dergiler, Devletin ve diğer kamu tüzel

---

[576] TOPUZ, s. 231-232.

[577] 1961 Anayasasının 57.maddesi: "*Siyasî partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır. Siyasî partiler, gelir kaynakları ve giderleri hakkında Anayasa Mahkemesine hesap verirler. Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesine ne suretle hesap verecekleri ve bu Mahkemece malî denetimlerinin nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir. Siyasî partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir.*"

kişilerinin ve bunlara bağlı kurumların araç ve imkânlarından eşitlik esasına göre faydalanır.

c) Kitap ve broşür çıkarma hakkı.

MADDE 24.- Kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür edilemez. Türkiye'de yayımlanan kitap ve broşürler, 22 nci maddenin 5 inci fıkrası hükümleri dışında, toplatılamaz.

d) Basın araçlarının korunması.

MADDE 25.- Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa zapt veya müsadere edilemez veya işletilmekten alıkonulamaz.

e) Basın dışı haberleşme araçlarından faydalanma hakkı.

MADDE 26.- Kişiler ve siyasî partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayın araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, halkın bu araçlarla haber almasını düşünce ve kanaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşumunu köstekleyici kayıtlamalar koyamaz.

f) Düzeltme ve cevap hakkı.

MADDE 27.- Düzeltme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir. Düzeltme ve cevap yayımlanmazsa yayımlanmasının gerekip gerekmediğine hâkim tarafından karar verilir."[578]

Basın özgürlüğüne ilişkin bu hükümlerin gösterdiği üzere basın özgürlüğü bizzat anayasada ayrıntılı bir düzenlemeye kavuşmuştur. Bunun yanında, anayasaya aykırılığı denetleyen ve aynı zamanda anayasada korunan özgürlüklerin ihlali halinde bir yaptırım mekanizması olan Anayasa Mahkemesi, 1961 anayasasında ilk defa düzenlenmiştir. Yasal düzeyde yaşanan bu özgürlük ortamı ve teknik alanda

[578] 1961 Anayasasının ilk halinin metni için bkz:http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/ anayasalar/ 1961.pdf

yaşanan gelişmelerle birlikte günlük gazete sayısında ve bu gazetelerin toplam satışında önemli bir artış gözlenmiştir.[579]

1960-1971 yılları arasında kurulan hükümetler, bir kısmı ülke dışından gelen çeşitli fikir akımlarının bir kısmı da aşırı uç olarak nitelenen ideolojilerin ülke içerisinde yayılacağı ve bu dönemde gözlenen özgürlük ortamından istifade ederek kamu düzenini bozacağı endişesiyle, hükümet programlarını aşırı uç görüşlerle mücadele hedefi ile oluşturmuştur.[580] Özellikle komünizm ve müstehcenlik unsurları barındıran yayınlara karşı bizzat devlet mücadelesinin görüldüğü dönemde, bu tür yayınların yasaklanmasında ciddi bir sıçrama yaşanmıştır. Nitekim 1950-1960 yılları arasında yasaklanan yayın sayısı 3 iken bu sayı, dönem sonuna doğru 33'e yükselmiştir.[581]

1971 muhtırası ile anayasada yapılan değişiklikler sonucunda özgürlükçü hükümlerin yerini basın özgürlüğü aleyhine değişikliğe uğramış hükümler almıştır. Özellikle 22. madde hükmünde sayılan basın ve haberleşme özgürlüğünün sınırlanma nedenlerine

> "*Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, kamu düzenini ve millî güvenliğin gerektirdiği gizliliği korumak*" gibi değişken ve geniş yorumlara açık birtakım kavramlar eklenmiştir. Ayrıca maddenin devamına eklenen: "*Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, kanunun gösterdiği suçların işlenmesi halinde hâkim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğin, kamu düzeninin veya genel ahlâkın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir. Toplatma kararını veren yetkili merci, bu*

[579] TOPUZ, s. 238 vd.

[580] Adil **ŞAHİN**, Türkiye'de İnsan Hakları Birinci Kitap: Siyasal Parti Programları, Hükümet Programları ve Uygulama (1920-2003), Beta Yayınları, İstanbul 2005, s. 71.

[581] YILMAZ&DOĞANER, s. 20-21.

kararını en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır. Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, millî güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlâka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyet ilkelerine veya Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir."

hükmü ile gazete ve dergilerin toplatılması ve kapatılmasının şartları düzenlenmiştir.

1971 Muhtırası sonrasında ilan edilen sıkıyönetim ile basın özgürlüğüne yönelik olumsuz yönde yaşanan anayasa ve kanun değişiklikleri neticesinde önceki dönemlerde görülen tablolara benzer bir durum yaşanmıştır. Geçmişte olduğu gibi basın özgürlüğü yok sayılarak gazeteciler tutuklanmış ve çok sayıda gazete kapatılmıştır.[582] Ancak 1971-1980 yılları arası, alınan bütün önlemlere rağmen siyasi anlamda hareketli geçmiştir. Ülkede basın özgürlüğünü zedeleyecek olaylar peş peşe yaşanmıştır. Özellikle aşırı sol ile mücadele, bizzat hükümet politikası haline gelmenin ötesinde basının kendi yayın anlayışını biçimlendirdiği temel bir güdülenme boyutuna ulaşmıştır. 1 Mayıs 1977 olayları öncesinde ve sonrasında yaşananlar, bunun en göze çarpan örneğidir.[583]

Basının cinayetler ve toplumsal karmaşayla manüpile edildiği bir diğer örnek ise Abdi İpekçi cinayetidir. Gazetecilerin bağımsızlığını; yazı ve idari işlerin kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerektiğini savunan İpekçi, Şubat 1979'da öldürülmüştür. Bunun akabinde ise Milliyet gazetesinin satılma süreci hızlanmıştır.

---

[582] Ayrıntılı bilgi için bkz: TOPUZ, s. 238 vd.

[583] 1 Mayıs 1977'de Taksimdeki 1 Mayıs kutlamaları esnasında yaşanan silahlı saldırı sonucu çok sayıda vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Halkı provoke etmeye yönelik eylemleri tetikleyen olayın perde arkası bugün dahi bilinememektedir. Olaydan önce ise karşıt görüşlü gazetelerde yer alan "*Kızıllar 1 Mayısı savaş günü ilan etti*", "*İnşallah aldanırız ama kanlar dökülecek*" gibi manşetler, yaşanacakların önceden bilindiğini düşündürmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Ali **DAĞLAR**, Ordunun Dayanılmaz Ağırlığı Basının Dayanılmaz Hafifliği-Türkiye'de Asker İktidarı ve Basın, Destek Yayınevi, Eylül 2010, s. 53 vd.

Sonuç olarak; holdingleşme anlayışı ile basında tekelleşmenin de yaygınlaştığı söylenebilir.[584]

3. 1982 ANAYASASI DÖNEMINDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

12 Eylül 1982 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koymasının ardından Milli Güvenlik Konseyi adını alan yönetim erki ilk olarak sıkıyönetim kanununda çeşitli değişiklikler yapmıştır. Kanunun 3.maddesinin c bendinde sayılan hususlar ise değişiklikten sonra şu şekilde genişletilmiştir:

> "*Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her tülü yayım, haberleşme, mektup, telgraf ve sair mersuleleri kontrol etmek, gazete, dergi kitap ve diğer yayınların, basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla bulundurulmasını veya taşınmasını veya sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak veya sansür koymak; sıkıyönetim komutanlığınca basımı, yayımı ve dağıtımı yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş, bildiri, pankart, plak, bant gibi bilcümle evrakı, yayın ve haberleşme araçlarını toplatmak, bunları basın matbaaları, plak ve bant yapım yerlerini kapatmak*".

Buna göre sıkıyönetim komutanlığı basın üzerinde olağanüstü yetkiler elde etmiştir. Daha sonra yapılan değişiklikle de gazete ve dergi çıkartılması için izin şartı öngörülmüştür. 1982 anayasasının 7 Aralık 1982 tarihinde halk oylamasıyla kabul edilmesine kadar olan sürede birçok gazete kapatılmış, gazeteciler tutuklanarak hüküm giymiştir.[585]

1982 Anayasasının basınla ilgili hükümleri ufak değişikliklerle günümüze kadar gelmiştir. Anayasanın ilk halinde yaşanan bu değişikliklere burada kısaca

---

[584] YILDIZ, s. 88.

[585] KABACALI, s. 335.

değinilecek olup; anayasanın basınla ilgili hükümlerine günümüz mevzuatında yer verilecektir.

Bu itibarla 2001 yılında yapılan anayasa değişikliğinde anayasanın 28/2.maddesinde yer alan "Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" ifadesi kaldırılarak dil sınırlaması olmaksızın yayım yapılabileceği düzenlenmiştir. Ayrıca basın özgürlüğünün sınırlandırıldığı bir hüküm olarak görülen *basın araçlarının korunması* kenar başlıklı 30. maddenin 2004 yılında değişikliğe uğramadan önceki hali şu şekildedir:

> *"Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve milli güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan mahkûm olma hali hariç, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez ve işletilmekten alıkonulamaz."* maddede düzenlenen istisnalar, 2004 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle kaldırılarak müsadere ve alıkonulma tedbiri tamamıyla sona ermiştir.[586]

4. GÜNÜMÜZ MEVZUATINDA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ ANLAMINDA YER ALAN BAZI DÜZENLEMELER

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) "İfade özgürlüğü" başlıklı 10 maddesinde yer alan düzenleme şöyledir:

1. "*Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğü ile kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir almak ve vermek özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve*

[586] Ayrıntılı bilgi için bkz: YILDIZ, s.96-101.

sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir.

2. *Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için yasayla öngörülen bazı biçim koşullarına, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir."*

1982 Anayasa'nın 26. maddesinde "*Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti*" kenar başlığıyla yer alan düzenleme şöyledir:

"Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.

Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.

Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellememek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlanması sayılmaz.

Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir."

Anayasa'nın 28. maddesinde "*Basın Hürriyeti*" kenar başlığıyla yer alan düzenlemedeki ilgili bölümler şöyledir:

"*Basın hürdür, sansür edilemez. Basımevi kurmak izin alma ve malî teminat yatırma şartına bağlanamaz.*

Devlet, basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır.

Basın hürriyetinin sınırlanmasında, Anayasanın 26 ve 27'nci maddeleri hükümleri uygulanır.

Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya Devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber veya yazıyı, yazanlar veya bastıranlar veya aynı amaçla, basanlar, başkasına verenler, bu suçlara ait kanun hükümleri uyarınca sorumlu olurlar. Tedbir yolu ile dağıtım hâkim kararıyla; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle önlenebilir. Dağıtımı önleyen yetkili merci, bu kararını en geç yirmi dört saat içinde yetkili hâkime bildirir. Yetkili hâkim bu kararı en geç kırk sekiz saat içinde onaylamazsa, dağıtımı önleme kararı hükümsüz sayılır.

Yargılama görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde, hâkim tarafından verilen kararlar saklı kalmak üzere, olaylar hakkında yayım yasağı konamaz.

Süreli veya süresiz yayınlar, kanunun gösterdiği suçların soruşturma veya kovuşturmasına geçilmiş olması hallerinde hâkim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî güvenliğin, kamu düzeninin, genel ahlâkın korunması ve suçların önlenmesi bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir. Toplatma kararı veren yetkili merci, bu kararını en geç yirmi dört saat içinde yetkili hâkime bildirir; hâkim bu kararı en geç kırk sekiz saat içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır.

Süreli veya süresiz yayınların suç soruşturma veya kovuşturması sebebiyle zapt ve müsaderesinde genel hükümler uygulanır.

Türkiye'de yayımlanan süreli yayınlar, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Cumhuriyetin temel ilkelerine, millî güvenliğe ve genel ahlâka aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde, mahkeme kararıyla geçici olarak kapatılabilir. Kapatılan süreli yayının açıkça devamı niteliğini taşıyan her türlü yayın yasaktır; bunlar hâkim kararıyla toplatılır."

5187 sayılı Basın Kanunu'nun 3. maddesi ise şöyledir:

"Basın özgürdür. Bu özgürlük; bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir.

Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir toplumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlâkının, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir."

Yukarıdaki düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere basın özgürlüğü, günümüzde temel hak ve özgürlüklerin korunduğu modern düzenlemeler seviyesine ulaşmıştır.

Karşılaştırmalı hukuk bakımından haberleşme ve basın özgürlüğüyle ilgili hükümlere ışık tutması amacıyla bazı ülke anayasalarında[587] yer alan düzenlemelere de çalışmanın bu bölümünde yer vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bahsi geçen hükümler şu şekildedir:

[587] Bahsi geçen düzenlemelere http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/anayasalar.htm adresinden alınan veriler doğrultusunda yer verilmektedir.

4.1. Danimarka Anayasası

Madde 72. Herkes konut masuniyetine sahiptir. Kanunda belirtilen istisnai haller haricinde, bir yargı kararı olmaksızın konutlarda arama yapılamaz, buradaki mektup ve sair dokümanlara el konulamaz veya incelenemez ve posta, telgraf ve telefon haberleşmesinin gizliliği ihlal edilemez.

Madde 77. Herkes, eylemlerinden ötürü mahkemeler önünde sorumlu tutulabilecek olmak kaydıyla, düşünce ve kanaatlerini yazılı ve sözlü olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Sansür ve başka engelleyici kurallar bir daha asla uygulamaya konulamaz.

4.2. Federal Alman Anayasası

Madde 5. Düşünce ve basın özgürlüğü; sanat ve bilim özgürlüğü

(1) Herkesin, düşüncesini söz, yazı ve resimle serbestçe açıklayıp yayma ve herkese açık olan kaynaklardan, hiçbir engel uğramadan, bilgi edinme hakkı vardır. Basın özgürlüğü ile radyo ve film aracılığıyla haber verme özgürlüğü güvence altındadır.

Sansür uygulanamaz. 218

(2) Bu haklar, genel yasaların hükümleri, gençliğin korunması hakkındaki yasa hükümleri ve kişisel şeref hakları ile sınırlıdır.

(3) Sanat ve bilim, araştırma ve öğretim serbesttir. Öğretim özgürlüğü Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz.

4.3. İtalya Anayasası

Madde 15. Haberleşme ve her türlü iletişim özgürlüğü ve gizliliği dokunulmazdır. Bunlarla ilgili kısıtlama sadece yasa ile kurulmuş güvenceleri olan bir yargı makamınca çıkarılan gerekçeli bir karar ile uygulanabilir.

Madde 21. Herkes, düşüncelerini söz, yazı ve başka her türlü iletişim araçlarıyla özgürce ifade etme hakkına sahiptir.

Basın izin ve sansüre tabi olamaz.

Basın kanununda toplamaya açıkça yetki verilen suçlarla ilgili hallerde veya sorumlu tarafların açıklamasıyla ilgili kanunun emrettiği hükümlerin ihlali durumunda, sadece yargı makamından gerekçeli bir karar ile izin verilir.

Bu tür durumlarda, mutlak ivedilik varsa ve adli makamın zamanında müdahalesi mümkün değilse, keyfiyeti derhal ve en geç yirmi dört saat içinde adli makamlara bildirmek üzere, adli zabıta memurları süreli yayını toplatabilir. Adli makam, izleyen yirmi dört saatte onay vermezse, bu toplama kaldırılmış sayılır ve hiçbir hüküm ifade etmez.

Kanun, süreli yayının mali kaynaklarını açıklaması konusunda genel hükümler koyabilir.

Genel ahlaka aykırı basılı yayınlar, tiyatro ve diğer bütün gösteriler yasaktır. Kanun tüm ihlallerin önlenmesi ve cezalandırılması için gerekli tedbirleri belirler.

4.4. Hollanda Anayasası

Madde 6.

1. *Bireyin kanunlardan doğan sorumlulukları saklı kalmak kaydıyla herkes özgürce, bireysel olarak veya toplu halde, dinini ve hayat görüşünü uygulama hakkına sahiptir.*
2. *Bu hakkı, uygulama durumunda kanun, bina ve kapalı mekânlar dışında, sağlığı korumak, trafik düzeni veya kargaşalara müdahale etmek veya kargaşaları önlemek için düzenlemeler getirebilir.*

Madde 7.

1. *Bireyin kanunlardan doğan sorumlulukları saklı kalmak kaydıyla, hiç kimse yazılı basınla düşüncelerini ve duygularını açıklarken izin talebinde bulunmak zorunda değildir.*
2. *Radyo ve televizyonla ilgili düzenlemeler kanunla yapılır. Radyo ve televizyon yayınlarının içeriği önceden denetime tabi değildir.*

3. *Bireyin kanunlardan doğan sorumlulukları saklı kalmak kaydıyla, hiç kimse yukarıda belirtilen iletişim araçları dışındaki kanallardan düşüncelerini ve duygularını açıklarken bunların içeriği hakkında önceden izin almak zorunda değildir. On altı yaşından küçüklere gösterilecek yayınlar, ahlaki değerlerin korunması amacıyla kanunla düzenlenebilir.*

4. *Yukarıdaki fıkralar ticari reklamlara uygulanmaz.*

Madde 13.

1. *Kanunen belirlenmiş durumlar ve hâkim emri haricinde, mektuplaşmanın gizliliğine dokunulamaz.*

2. *Telefon ve telgraf hakkı dokunulmazdır. Kanunla belirlenen durumlarda, kanunun yetkili kıldığı veya onların yetkilendirdiği diğer kimselerce bu hakka istisnalar getirilebilir.*

4.5. Polonya Anayasası

Madde 49. Haberleşme özgürlüğü ve gizliliği güvence altındadır. Bununla ilgili herhangi bir kısıtlama sadece yasa ile belirlenen hallerde ve şekilde uygulanabilir.

Madde 54.

1. *Herkesin, fikirleri ifade etme, bilgi edinme ve yayma özgürlüğü güvence altındadır.*

2. *Sosyal iletişim araçlarına önleyici sansür ve basına ön izin yasaktır. Kanunlar bir radyo veya televizyon istasyonu işletme için izin alınmasını gerektirebilir.*

4.6. Portekiz Anayasası

Madde 37. (İfade ve bilgi hürriyeti)

1. *Herkes, düşüncelerini sözle, görüntü veya başka bir araçla serbestçe ifade etme, yayma ve başkalarını bilgilendirme, bilgi edinme ve engelleme veya ayrım olmaksızın bilgilendirilme hakkına sahiptir.*

2. *Söz konusu hakların kullanımı herhangi bir sansür türü veya şekliyle engellenemez veya sınırlandırılamaz.*

3. *Söz konusu hakların kullanılmasındaki ihlaller ceza kanunu veya idari suçları düzenleyen kanunun genel hükümlerine konu olur ve kanunun belirlediği şekilde mahkemelerin veya bağımsız idari kurumların huzuruna çıkarılır.*

4. *Her kişi veya tüzel kişiye, eşit ve etkili biçimde cevap verme ve düzeltme hakkı yanı sıra, uğradığı zararların tazmin edilmesi hakkı verilir.*

Madde 38. (Basın ve medya hürriyeti)

1. *Basın özgürlüğü güvence altındadır.*

2. *Basın özgürlüğü şu anlama gelir:*

   a) *Gazetecilerin ve diğer personelin ifade ve yaratıcılık özgürlüğü, bir öğretiye ait veya sınıfsal olduğu zaman hariç, söz konusu medya kuruluşunun yayın politikasının belirlenmesine katılma hakkı;*

   b) *Kanunun şarta bağladığı şekilde, gazetecilerin bilgi kaynaklarına erişme ve mesleki bağımsızlık ve gizlilik hakkı ve yayın kurullarını seçme hakkı;*

   c) *Hiçbir ön idari yetki, kefalet ya da yeterlik aranmaksızın, gazete veya herhangi bir başka yayın kurma hakkı.*

3. *Genel olarak, kanun, yayın kuruluşlarının sahiplerinin adlarının ve bu kuruluşların finansman kaynaklarının ilân edilmesini sağlar.*

4. *Devlet, genel haber medyasına sahip olan işletmelere uzmanlaşma ilkelerini uygulamaya zorlayarak, bunları ayrımcı olmayan şekilde yaklaşarak ve destekleyerek ve özellikle çoklu ve birbirine kenetli menfaatler yoluyla yoğunlaşmalarını engelleyerek medyanın özgürlüğünü ve siyasi ve ekonomik güçlerden bağımsızlığını sağlar.*

5. *Devlet, kamu radyo ve televizyon hizmetinin varlığını ve faaliyetini sağlar.*

6. *Kamu sektörü medyasının yapısı ve faaliyeti Hükümetten, kamu yönetiminden ve diğer kamu makamlarından bağımsızlığını korur ve tüm farklı düşünce akımlarının kendini ifade edebilmesini ve birbiriyle yüzleşmesini sağlar.*

7. *Radyo ve televizyon yayın istasyonları sadece, kanunun belirttiği şekilde, kamu ihalesi yoluyla verilen lisanslarla faaliyet gösterir.*

Madde 39. (Medyanın düzenlenmesi)

1. *Bağımsız bir idari organ medyada aşağıdaki koşulları sağlamaktan sorumludur:*

   a) *Bilgi edinme hakkı ve basın özgürlüğü;*

   b) *Medya sahipliğinde yoğunlaşmanın önlenmesi;*

   c) *Siyasal iktidar ve ekonomik güçten bağımsızlık;*

   d) *Kişi hakları, özgürlükleri ve teminatlarına saygı;*

   e) *Medyanın çalışmasını düzenleyen kanun ve kurallara saygı;*

   f) *Tüm farklı görüşlerin kendilerini ifade edebilmesi ve birbirleriyle yüzleşebilmesi;*

   g) *(Yayın zamanı, karşılık verme ve siyasi cevap hakkının kullanılması)*

2. *Kanun, yukarıdaki fıkrada atıfta bulunulan organın oluşumunu, sorumluluklarını, teşkilatını ve işleyişini ve Cumhuriyet Meclisince atanan üyelerinin statülerini ve rollerini tarif eder.*

Madde 40. (Yayın zamanı, karşılık ve siyasi cevap hakkı)

1. *Siyasi partiler, sendikalar, meslek ve iş örgütleri ve ulusal kapsaması olan diğer kuruluşlar, büyüklükleri ve temsil güçlerine göre ve kanunla tanımlanan nesnel ölçütlerle, kamu radyo ve televizyon hizmetinde yayın zamanı hakkına sahiptir.*

2. *Cumhuriyet Meclisinde bir veya daha fazla sandalyeye sahip ve Hükümette yer almayan siyasi partiler, kanunun belirttiği gibi, her partinin Meclisteki sandalye sayısıyla orantılı olarak kamu radyo ve televizyonunda yayın zamanına ve Hükümetin siyasi beyanlarına karşılık ve cevap hakkına sahiptir. Bu yayın zamanları,*

Hükümetin yayınlarına ve beyanlarına verilen aynı süre ve uzunluğa sahip olur. Özerk bölgelerin Yasama Meclislerinde sandalyeleri olan partiler, söz konusu bölge sınırları içinde de aynı haklara sahiptir.

3. *Seçimler sırasında ve kanunun belirttiği şekilde, adaylar, ulusal ve bölgesel kapsaması olan radyo ve televizyon istasyonlarında düzenli ve eşit yayın zamanına sahip olur.*

4.7.İspanya Anayasası

Madde 16. (Fikir ve inanç özgürlüğü.)

1. *Kişilerin ve toplulukların fikir, din ve ibadet özgürlükleri güvence altındadır ve bunların ifade edilmesinde, kanunla korunan kamu düzeninin devamı için gerekli olanların dışında hiçbir sınır yoktur.*
2. *Din, inançlar, fikirler özgürdür.*
3. *Devlet dini yoktur. Kamu yetkilileri İspanyol toplumunun dini inançlarını dikkate alır ve dolayısıyla Katolik Kilisesi ve diğer mezheplerle uygun işbirliğini sürdürür.*

Madde 20. (İfade özgürlüğü.)

1. *Aşağıdaki haklar tanınır ve korunur:*
   a) *Düşünceleri, fikirleri ve görüşleri, söz, yazı veya başka herhangi bir iletişim aracıyla, serbestçe ifade etme ve yayma hakkı;*
   b) *Edebiyat, sanat, bilim ve teknoloji üretme ve yaratma hakkı;*
   c) *Akademik özgürlük hakkı;*
   d) *Her türlü yayım aracıyla serbestçe haberleşme veya doğru bilgi edinme hakkı. Kanun aşağıdaki konuyu düzenler. Bu hürriyetlerin kullanılmasında şahsi vicdan ve profesyonel gizliliğe başvurma hakkı.*
2. *Bu hakların kullanılması herhangi bir ön denetimle kısıtlanamaz.*
3. *Kanun, Devletin veya herhangi bir kamu kurumunun denetimindeki sosyal iletişim medyasının kuruluşunu ve Parlamento (Cortes*

Generales) tarafından denetimini düzenler ve toplumun ve çeşitli dillerin çoğulculuğuna saygı göstermek suretiyle, ana toplumsal ve siyasi grupların bu medyaya erişimini teminat altına alır.

4. *Hürriyetler bu Başlık altında tanımlanan haklara saygıyla, bunları uygulayan kanuni hükümlerle ve özellikle, namus, kişi mahremiyeti ve şahsi ün ve gençlerin çocukların korunması hakkıyla sınırlıdır.*
5. *Yayım veya kayıtlar veya herhangi bir başka medyaya sadece mahkeme emriyle el konulabilir.*

SONUÇ

Türk Hukuk Tarihinde Basın Özgürlüğünü incelerken ilk başta basınla ilgili diğer kavramların ortaya konması gerekmektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda İfade Özgürlüğü, kavramsal boyutuyla ele alınmıştır.

Düşüncenin dış dünyaya yansıması sonucunda ifade haline gelmesi, onu birtakım sınırlamalar ile muhatap olmasına yol açmaktadır. Hiçbir özgürlüğün sınırsız olamayacağı; en azından diğer özgürlüklerle çatışacağı gerçeği ile bu sınırlamaların özgürlüğün doğası gereği olduğu çalışmanın ilk bölümünde ortaya konulmuştur. Sınırlamaların neye göre yapılacağı sorunu ise konunun esasını teşkil etmektedir.

İfade özgürlüğünün sınırlanmasında ilke. sınırlamaların anayasa ve kanunlar düzeyinde öngörülmesidir. Ayrıca sınırlamaların uygulanmasında benimsenecek yorum, özgürlükler lehine olmalıdır. Nitekim korunmaya değer menfaatler arasında hassas bir dengenin tesis edilmesi son derece önemlidir. Bu noktada hoşgörü ve tolerans kavramlarının yol gösterici olduğu söylenebilir.

Hoşgörü, günlük kullanımlarda, davranışlarla ilgili öngörülen cezaların verilmemesi istemini ifade eder. Kavramsal düzeyde etik bilgisine sahip olunmadan kullanılan hoşgörü, günümüz dünyasında plüralizmin bir gereği ve arzu edilmeyen kavramlarla savaşmanın bir yolu olarak görülüyor. Kaynakları değerlendirilmeden bütün kültürlere saygı gösterme istemi olarak yorumlanması sonucu yaşanan ikilemler, kavrama bir sınır çizmenin gereğini düşündürüyor. Sınır çizeceğimiz problemin gerçekte ne olduğunu anlamak ise postmodernist özgürlükçü plüralizmin götürdüğü çıkmazlarda daha da önem kazanıyor.

Batı dillerindeki "tolerans" kavramının, Türkçe' de "hoşgörü" olarak ifade edilenle örtüştüğü söylenemez. Tolerans, "farklı" olan kişileri diğer etkenlerden arî

düşünerek, onların her şeyden önce "bir insan" olduğunun bilincine sahip olmaktır. Kendisinden "farklı" hatta kendisine "karşı" olanların haklarına zarar vermemek ve bunu istememek tolerans sahibi olmanın görünümüdür.

Tolerans, kişinin benimsemediği düşüncelere karşı çıkmaması gerektiği anlamına gelmez. Önemle vurgulanması gereken husus, tolere edilenin farklı düşünceler olmadığı; bu düşüncelere sahip olanların insan olarak varlığıdır.

Tolerans kavramının ne olduğu kadar konusunun ne olduğunun bilinmesi de gerekir. Çatışma durumlarının azaltılabilmesi için tolerans konusu olamayacak şeyler önceden belirlenmelidir. Bir normun türetildiği kaynak eğer bir insan hakkıyla çelişiyorsa bu durumda o hak, ölçüt olarak kullanılabilir. Sınır çizme sorunu, saygı konusu olanlara karşı değil, toplumsal düzenlemelerin gerektirdikleriyle ilgili bir sorundur.

Toleransın kişilerde tutum niteliğinde vücut bulması, başkalarını insan olarak görmekle mümkündür. Bunu sağlayacak olan ise etik eğitimidir. Bunun yanında Raskolnikov' un yaşadığına benzer bir hesaplaşma ile de kişinin kendisi için bu başarıyı sağlaması mümkündür.

Kanaatimizce ifade özgürlüğü, insan uygarlığının temeli ve her ülkenin medenilik seviyesinin göstergesidir. Türkiye için ise ifade özgürlüğü bu anlamda ayrı bir öneme sahiptir. İfade özgürlüğü, pek çok olumlu katkısının yanı sıra özellikle Türkiye'yi muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkarma hedefini gerçekleştirirken özen gösterilmesi gereken bir özgürlüktür. Atatürk'ün Türk milletine vermiş olduğu bu ödevi hakkıyla yerine getirmek milli sorumluluğumuzdur. İfade özgürlüğünün gelişmesi için çalışmak, sadece ülkemiz için değil; ister ileri demokrasi olduğu varsayılan batılı ülkelerde ister üçüncü dünya ülkelerinde, birçok şeyi değiştirecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türk Hukuk Tarihindeki Basın Özgürlüğü ile Basın kavramının ilişkili olduğu Düşünce ve İfade kavramlarının tarihteki yolculuğu aktarılmıştır. İlk olarak eski Türk Devletlerinde, düşünce ve ifade özgürlüğünün hukuk sistemleri içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu döneme ilişkin kaynakların çok sınırlı olması kesin bir yargıya varmamızı engellemiştir. Ancak, toplumsal yaşamın unsurlarından çıkartılan bazı değerlendirmeler ışığında Orta Asya Türk devletlerinde, düşünce özgürlüğü problemi yaşanmadığını söyleyebiliriz.

Tezimizin esas kısmı oluşturan Osmanlı Devleti'nde basın özgürlüğü konusunu açıklayabilmek için öncelikle İslam Hukukunda düşünce ve ifade özgürlüğü kavramını açıklamaya çalıştık. Türklerin İslamiyeti kabulü sonrasında kurulan Türk devletlerinde İslam Hukuku uygulanması İslam Hukukunda düşünce ve ifade özgürlüğünün anlamının belirlenmesini zorunlu kılar. İslam dininde özgürlükler lehine bir anlayış olduğu ayet, hadis ve vakalar ile ortaya konmuştur.

Yakın tarihimizin en uzun soluklu Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devletinde basın özgürlüğü iki dönemde incelenmiştir. Kuruluş tarihinden itibaren matbaanın Osmanlı Devletdan önce ve sonra şeklinde iki bölüm halinde ele alınmıştır. Matbaadan önce düşünce ve ifade özgürlüğü anlamında yaşanan hoşgörülü devlet politikasının matbaanın ülkeye gelmesi ile farklı bir boyuta geldiği tespit edilmiştir. İlk gazete örnekleri sonrasında yaygınlaşan basın konuyu tam anlamıyla farklı bir boyuta taşımıştır.

Osmanlı Devleti'nin basın mevzuatı tanzimat sonrası yapılan kodifikasyon çalışmaları neticesinde ilk defa hukuk sistemine girmiştir. Ancak tanzimattan Cumhuriyete kadar olan süreçte Osmanlı Devletinde görülen düzenlemeler, basın özgürlüğünün genişletilmesi yerine sınırlanması yönünde olmuştur. Özellikle II. Abdülhamit dönemi basın özgürlüğünün en çok sınırlandırıldığı dönemdir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından günüme kadar olan Cumhuriyet tarihinde ise bazen umut verici gelişmeler yaşansa da basın özgürlüğü sık sık sekteye uğramıştır. Günümüzde gelinen nokta, belirli bir seviyeyi ifade etse de; kanaatimizce basın özgürlüğünün tam anlamıyla korunması için yeterli değildir.

KAYNAKÇA

ABADAN, Nermin: Basın ve Haberleşme Hürriyeti, Türkiye'de İnsan Hakları Semineri, 9-11 Aralık 1968, Ankara 1970.

ACAROĞLU, Türker: Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları, Ulusal Kültür Dergisi, 1979.

AKKURT, Ali: Basın Özgürlüğünün Kapsamı ve Sınırları, Adalet Yayınevi, Ankara 2014.

AKYILDIZ, Ali: Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856), Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

ALACAKAPTAN, Uğur: Fikir ve Düşünce Özgürlüğü ve Tehlike Suçları, Çağdaş Batı Hukukunda Bu Konudaki Düşünce ve Uygulamalar-Türk Uygulaması ve Değerlendirmesi, Hukuk Kurultayı, Ankara 2000, C. 2.

ALEXANDER, Larry: İfade Özgürlüğü Hakkı Var mı, Çeviren: Hüsamettin Çetinkaya-Ali Çakıroğlu, Aralık Yayınları, İzmir 2006.

ARIK, M. Bilal: Değişen Toplum Değişen Karikatür: 1980'den Sonra Yaşanan Toplumsal Değişim ve Karikatürün Değişen İşlevi, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul 1998.

ARMAĞAN, Servet: İslam Hukukunda Temel Hak ve Özgürlükler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

ARSLAN, Mahmut: Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

ATAMAN, Bora: Türkiye'de İlk Basın Yasakları ve Abdülhamit Sansürü, Marmara İletişim Dergisi, Sayı: 14, Ocak 2009 İstanbul.

AYBARS, Ergün: İstiklal Mahkemeleri, Ayraç Yayınları, 2009.

AYHAN, Bünyamin: Milli Mücadelede Basın- Olağanüstü Durumlarda Propaganda, Tablet Kitabevi, 2007.

BABİNGER, Franz: 18. Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat, Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, Çeviren: Nedret Kuran BURÇOĞLU, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

BAYKAN, Fehmi: Fikir Hürriyetinin Sınırlanmasının Lüzumu Üzerine, Doğu-Batı Dergisi, Kasım-Aralık 1997 Sayı 1.

BENEK, M. Kazım: Osmanlı'da Basının Doğuşu ve II. Meşrutiyete Kadarki Gelişimi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl; 2016, Sayı, 6-7.

BERKES, Niyazi: Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

BOZKURT Enver, DOST Süleyman: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü ve Türkiye, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 2002, Cilt 7.

BOZKURT, Gülnihal: Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi- Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine (1839-1939), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

BULAÇ, Ali: İslam Dünyasında Düşünce Sorunları, Çıra Yayınları, İstanbul 2011.

CEYLAN, Ayhan: Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839- 1876), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı I, 2006 (Bahar).

CİN Halil, AKGÜNDÜZ Ahmet: Türk-İslam Hukuku Tarihi, Timaş Yayınları, Cilt: I, İstanbul 1990.

ÇAKMAK, Ufuk Ramazan: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ ve DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ, Seçkin Yayınevi, Ankara 2017.

ÇAKIR, Hamza: Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri, Siyasal Kitabevi. Ankara 2002.

ÇAKIR, Hamza: Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 15.

ÇEÇEN, Anıl: Düşünceyi İfade Özgürlüğü, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 1999. ÇEVİKER, Turgut: Ana Çizgileriyle Osmanlı Karikatürü, Toplumsal Tarih, Sayı: 122. ÇOLAK, Nusret İlker: Kitle İletişim Hukuku, On iki levha yayınları, İstanbul 2013.

ÇORUK, Ali Şükrü: Abdülhamit Döneminde Kitap ve Dergi Sansürü, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

DAĞLAR, Ali: Ordunun Dayanılmaz Ağırlığı Basının Dayanılmaz Hafifliği-Türkiye'de Asker İktidarı ve Basın, Destek Yayınevi, Eylül 2010.

DANIŞMAN, Ahmet: Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara 1982.

DEMİR, Kenan: Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 5, Nisan 2014.

DEMİR, Şerif: İktidar- Basın İlişkilerinin Osmanlı Devletinde Görünümü (1831-1918), The Journal of Social Sicience, Sayı: 33, Bahar 2015.

DEMİREL, Fatmagül: II. Abdülhamit Döneminde Sansür, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

DEMİROĞLU, Faiz: Abdülhamit'e Veilen Jurnaller, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955.

DOĞANER, Yasemin: Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlıda Basın, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. XXIX, Sayı: 1, Haziran 2012.

DOST, Süleyman: Avrupa İnsan Hakları Yargısında İfade Özgürlüğü ve Türkiye, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2001.

DÖNMEZER, Sulhi: Basın Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul 2016.

DÖNMEZER, Sulhi: Basın ve Hukuku, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

DURMUŞ, İlhami: Eski Türk Devletlerinin Oluşumunun Temel Unsurları, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Bahar 2008.

ERDOĞAN, Mustafa: Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü, Liberal Düşünce, Yıl:6, Sayı 24, Ankara 2001.

ERDOĞAN, Mustafa: Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif, Liberal Düşünce Topluluğu, e-dergi, Sayı: 24, http://www.liberal-dt. org.tr/dergiler/ldsayi24/2402.htm, Erişim: 12.01.2010.

ERDOĞAN**,** Mustafa**:** İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Orion Kitabevi, Ankara 2015. ERDOĞAN, Mustafa: Özgürlük Hukuk ve Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara 2018. ERDOĞAN, Mustafa: Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara 2009.

ERTUĞ, Hasan Refik: Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1970.

ERYILMAZ, Bedri: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Göre İfade Özgürlüğü ve Türk Hukuku, İfade Özgürlüğü v. Türkiye, Ankara Barosu Dergisi, Yıl 58, Sayı 2011/a.

EŞİTLİ**,** Ezgi AYGÜN: Suçların ve Cezaların Kanuniliği İlkesi, TBB Dergisi 2013 (104).

FESCH, Paul: Abdülhamit'in Son Günlerinde İstanbul, Çeviren: Erol ÜYEPAZARCI, Pera Turizm Yayınları, İstanbul 1999.

FREELY, John: Büyük Türk, İki Deniz Hâkimi Fatih Sultan Mehmet, Çeviren: Ahmet Fethi, Doğan Kitap, İstanbul 2018.

GEDİK, Ömer: Türk Yargı Kararları Çerçevesinde Türkiye'de Kitle İletişim Özgürlüğü, Seçkin Yayınları, Ankara 2008.

GEORGEON, François: Doğuda Mizah, Hazırlayan: I. Feneglio ve F. Georgeon, Çeviren: A. Berktay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

GERÇEK, Selim Nüzhet: Türk Gazeteciliği: 1831-1931, İstanbul Matbuat Cemiyeti, İstanbul 1931.

GERGER, Haluk: Sunuş-Basın Özgürlüğü Üzerine- Karl MARX, Çeviren: Önder KULAK- Kurtul GÜLENÇ, Dipnot Yayınları, Ankara 2012.

GİRGİN, Atilla: Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2001.

GÖLCÜKLÜ, Feyyaz: Haberleşme Hukuku, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

GÖREN, Zafer: Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara 2011. GÖZLER, Kemal: Türk Anayasa Hukuku, Ekin Yayınevi, Ocak 2019.

GUNN, T.jeremy: Din Özgürlüğü ve Laisite, Çeviren: Hüseyin BAL ve Ömer Faruk ALTINTAŞ, Liberte Yayınları, Mayıs 2014.

GÜNGÖRMEZ, Bengül: Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 3, Sayı: 3, 2002.

HACIKADİROĞLU, Vehbi: Bilginin Sağladığı Özgürlük, Düşünce Özgürlüğü, Editör: Hayrettin ÖKÇESİZ, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi Yayınları: 3, AFA Yayınları, İstanbul 1998

HİTTİ, Philip K: Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, Çeviren: Salih TUĞ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

HOBSBAWN, Eric: İmparatorluk Çağı 1875-1914. Çeviren: Vedat ASLAN, Dost Kitabevi, Ankara 1999.

İÇEL, Kayıhan: Kitle Haberleşme Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul 1998.

İNALCIK Halil: Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, Cilt: I,

İNUĞUR, M. Nuri: Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul 2005.

İSKİT, Server: Tercüman-ı Ahval ve Agâh Efendi, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları Ankara 1937.

İSKİT, Server: Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1943.

KABACALI, Alpay: Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

KADRAVİ, Yusuf: İslam Hukuku, Çeviren: Yusuf Işıcık&Ahmet Yaman, Ma'rif Yayınları, İstanbul 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim: Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.

KAPANİ, Münci: İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, b.2, İzmir 1991. KAPLAN, Mehmet: Türk Destanında Alp Tipi, Zeki Velidi Togan'a Armağan, İstanbul 1955.

KARAMAN, Mehmet Ali: Osmanlı Modernleşmesinde Basın, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:32, Ağustos 2014.

KAYGISIZ, Ümmühan: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi, Sayı:52, Kasım- Aralık 2015.

KEMALİ, Muhammed Haşim: İslam'da İfade Hürriyeti, Çeviren: Muhammed Çeviker, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

KILIÇBAY, Mehmet Ali: Osmanlı Batılılaşması, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 1985, Cilt: 1.

KILIÇOĞLU, M. Ahmet Şeref: Haysiyet ve Özel Yaşama Basın Yoluyla Saldırılardan Hukuksal Sorumluluk, Turhan Kitabevi, Ankara 2008.

KIZILCA**,** Gül KARAGÖZ: Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2016 bahar.

KOLOĞLU, Orhan: II. Abdülhamit'in Basın Karşısındaki Açmazı, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 3.

KOLOĞLU, Orhan: Aydınlar; Tanzimatın Getirdiği Aydın, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Sayı: 3.

KOLOĞLU, Orhan: Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt: 3.

KOLOĞLU, Orhan: Osmanlıdan 21.yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları, Kasım 2015.

KOLOĞLU, Orhan: Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150 yıl 1831-1981, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara 1981.

KOLOĞLU, Orhan: Türkçe-Dışı Basın, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 3.

KORKMAZ, Ömer: Düşünce Özgürlüğü ve Sınırları, yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004.

KOŞUM, Adnan: İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğünün Dinamikleri, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 21, Güz 2004.

KUDRET, Cevdet: Abdülhamit Döneminde Sansür II, Cumhuriyet Gazetesi, Eylül 2000.

KUTAY, Cemal: Osmanlı'da Mizah (1868-…) Kişiler, Olaylar, Belgeler, Çizgiler, Dergiler, ABM Yayınları, 2013.

KUZU, Burhan: *Düşünceyi Açıklama Hürriyeti ve Ülkenin Bölünmez Bütünlüğü (*TMK m. 8),

21. Asra Girerken Çağdaşlaşma, Demokrasi ve İnsan Hakları, Aydınlar Ocağı Yayınları, Açık Oturumlar Dizisi:16 İstanbul 1996.

LÜTEM, İlhan: "Ferdin Milletlerarası Himayesi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Yıl 1952 C. 9, Sayı:1-4.

MAU-TSAI, Liu: Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri, Çeviren: Ersel Kayaoğlu, Selenge Yayınları, 2011.

MUMCU, Ahmet: Divan-ı Hümayun, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.

MÜMTAZ, Ahmet Semih: Evvel Zaman İçinde İstanbul Ramazanları, Kurtuba Yayınları, İstanbul 2009.

NALCIOĞLU, Belkıs Ulusoy: Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu, (1828-1978), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

NURİ, Osman: Abdülhamidi Sani Devri Saltanatı Hayatı Hususiye ve Siyasiyesi, Pergole yayınları, İstanbul 2017.

ORTAYLI, İlber: İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul 1995.

ÖZAKMAN, Turgut: Cumhuriyet Türkiye Mucizesi İkinci Kitap, Bilgi Yayınevi, Ekim 2010.

ÖZDEMİR, Mustafa: Mütareke Dönemindeki Siyasal Akımların Türk Basınına Yansımaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VII/16-17, 2008 Bahar.

ÖZDİŞ, Hamdi: Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1878), Libra Kitapçılık, İstanbul 2010.

ÖZEK, Çetin: Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına, Alfa Yayınevi, İstanbul 1999.

ÖZER, Atila: Karikatür: İletişimin Çizgi Dili, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilgileri Fakültesi Dergisi, Eskişehir 1994.

ÖZKORKUT, Nevin ÜNAL: Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devletindeki Görünümü, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 51, Sayı. 3.

PERİN, Cevdet: Tarih Boyunca Düşünce ve Basın Özgürlüğü, Remzi Kitabevi, Ankara 1993. RASİM, Ahmet: İstibdattan Hâkimiyet-i Milliyeye, Vatan Matbaası, Cilt: II, 1925.

RUNCİMEN, Steven: Konstantinopolis Düştü; 29 Mayıs 1453, Çeviren: Derin Türkömer, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

SANCAR, Türkan: Alenen Tahkir ve Tezyif Suçları, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2006.

SELAHADDİN, Muhammed: Özgürlük Arayışı ve İslam, Çeviren: N. Ahmet Asrar, Pınar Yayınları, İstanbul 1989.

SUNAY, Reyhan: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Korunması, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Milenyum Armağanı, Cilt 8, Sayı 1-2, Konya 2000.

SUNAY, Reyhan: Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara 2001.

ŞAHİN, Adil: Türkiye'de İnsan Hakları Birinci Kitap: Siyasal Parti Programları, Hükümet Programları ve Uygulama (1920-2003), Beta Yayınları, İstanbul 2005.

ŞAHİN, Emine: Tanzimattan II. Meşrutiyete Osmanlıda Mizah Basını, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 2.

ŞAHİN, Kemal: İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları, On iki Levha Yayınları, İstanbul 2009.

ŞOPOLYO, Enver Behnan: Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın, Güven Matbaası, Ankara 1969.

TANJU, Erhan: AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü, Seçkin Yayınevi, Ankara 2012.

TANÖR, Bülent: Anayasalar; Gelişmelere Toplu Bir Bakış, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 1.

TANÖR, Bülent Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1969.

TEVFİK, Ebuzziya: Yeni Osmanlılar, Yay. Ş.Kutlu, Hürriyet Yayınları, İstanbul 2006.

TEZCAN, Durmuş; ERDEM, Mustafa Ruhan; SIRMA, Özge; SAYGILAR, Yasemin F.; ALAN, Esra: Ceza Muhakemesi Hukuku, Seçkin Yayınevi, Ankara 2010.

TOKGÖZ, Ahmet İhsan: Matbuat Hatıralarım, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

TUGAY, Asaf: İbret; Abdülhamit'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler, Okat Yayınevi, İstanbul 1962.

TUNAYA, Tarık Zafer: Osmanlı Basını ve Kanuni Esasi, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, Cilt: 3.

TUNÇAY, Mete: Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yayınları, 2005.

TURABİ, Selami: İfade ve Basın Özgürlüğü, Adalet Yayınevi, Ankara 2016. UŞAKLIGİL, Halit Ziya: Kırk Yıl, Yapı Kredi Yayınları, 2017.

ÜÇOK, Coşkun; MUMCU, Ahmet; BOZKURT, Gülnihal: Türk Hukuk Tarihi, Turhan Kitabevi, İstanbul 1996.

VARLIK, Bülent *Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri*, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. I.

VARLIK, M. Bülent: *Tanzimattan Cumhuriyet'e Mizah*, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C. 4.

YAZICI, Reşat: Anayasalarımızda Basın Hukuku, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, Ankara 1986.

YILDIZ, Ferhat: Türk Anayasa Hukukunda Basın Özgürlüğü, Adalet Yayınevi, Ankara 2013. YILDIZ, Sevgi:Medya ve Hukuk, Nobel Yayınları, Ankara 2010.

YILMAZ, Mustafa; DOĞANER, Yasemin: Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973), Siyasal Kitabevi, Ankara 2007.

ZABUNOĞLU, Yahya: Düşünceyi İfade Özgürlüğü, Ankara Barosu Yayını, Ankara 1999.

ZEYDAN, Abdülkerim: İslam'da Fert ve Devlet Münasebetleri, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1995.

ÖZET

Bu çalışma kapsamında basın özgürlüğünün genel olarak Türk Hukuk Tarihi bilim dalı içerisindeki görünümü incelenmiştir. Basın özgürlüğünün tarihsel süreçte geçirdiği aşamaların değerlendirilmesi ile yapılan çıkarımlar, Türk Hukuk Tarihi bakış açısıyla sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde basın özgürlüğü kavramsal boyutuyla ele alınmıştır. Bunu yaparken öncelikle temel özgürlük kavramına değinilmiş ve basın özgürlüğünün bu kavram içerisindeki konumu irdelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca düşünce ve ifade özgürlüğü de basınla ilişkisi uyarınca çalışmanın bu bölümünde ele alınan diğer konu başlıklarıdır. Nitekim basın tarihinin başlangıcından önce var olan ve basın özgürlüğünün temelini oluşturan bu iki özgürlük, çeşitli yönleriyle ele alınarak konuyu ışık tutulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde tarihsel sıralamaya göre ilk Türk devletlerinde ve Osmanlı şeri hukukunun temelini oluşturan İslam hukukunda düşünce ve ifade özgürlüğü ele alınmıştır. Osmanlı'da yazılı basının ortaya çıkışına kadar olan süredeki gelişmeler ile sonrasında görülen basın özgürlüğü hareketleri de bu bölümde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Cumhuriyet dönemi kapsamında; cumhuriyetin ilanından günümüze kadar olan süreçte basın özgürlüğü anlamında yaşanan gelişmeler ve bunların mevzuat içerisindeki yansımaları ele alınmıştır.

ABSTRACT

Within the scope of this study, the view of press freedom in Turkish Legal History is examined. The inferences made as a result of the evaluation of the stages of freedom of the press in the historical process were tried to be presented from the perspective of Turkish Legal History.

In the first part of the study, the concept of freedom of the press is discussed. In doing this, the concept of fundamental freedom was first mentioned and the position of press freedom in this concept was tried to be examined. In addition, freedom of thought and expression are other topics discussed in this section of the paper in relation to the press. As a matter of fact, these two freedoms, which existed before the beginning of the history of the press and formed the basis of press freedom, were discussed in various aspects and shed light on the subject.

In the second part of the study, the freedom of thought and expression in the first Turkish states and Islamic law which is the basis of the Ottoman sherry law according to the historical order are discussed. The developments in the period until the emergence of the written press in the Ottoman Empire and the subsequent freedom of the press movements are also examined in this section. In the third part of the Republic period; developments in the freedom of the press in the process from the proclamation of the republic to the present day and their reflections within the legislation were discussed.